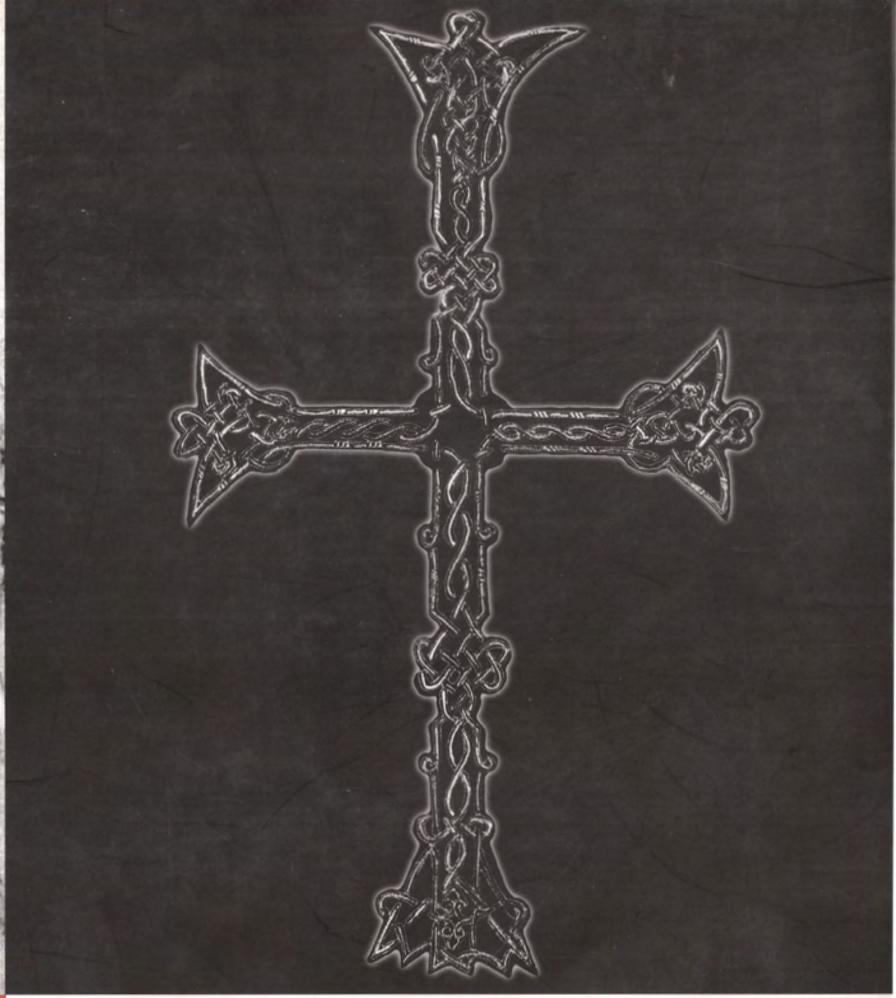
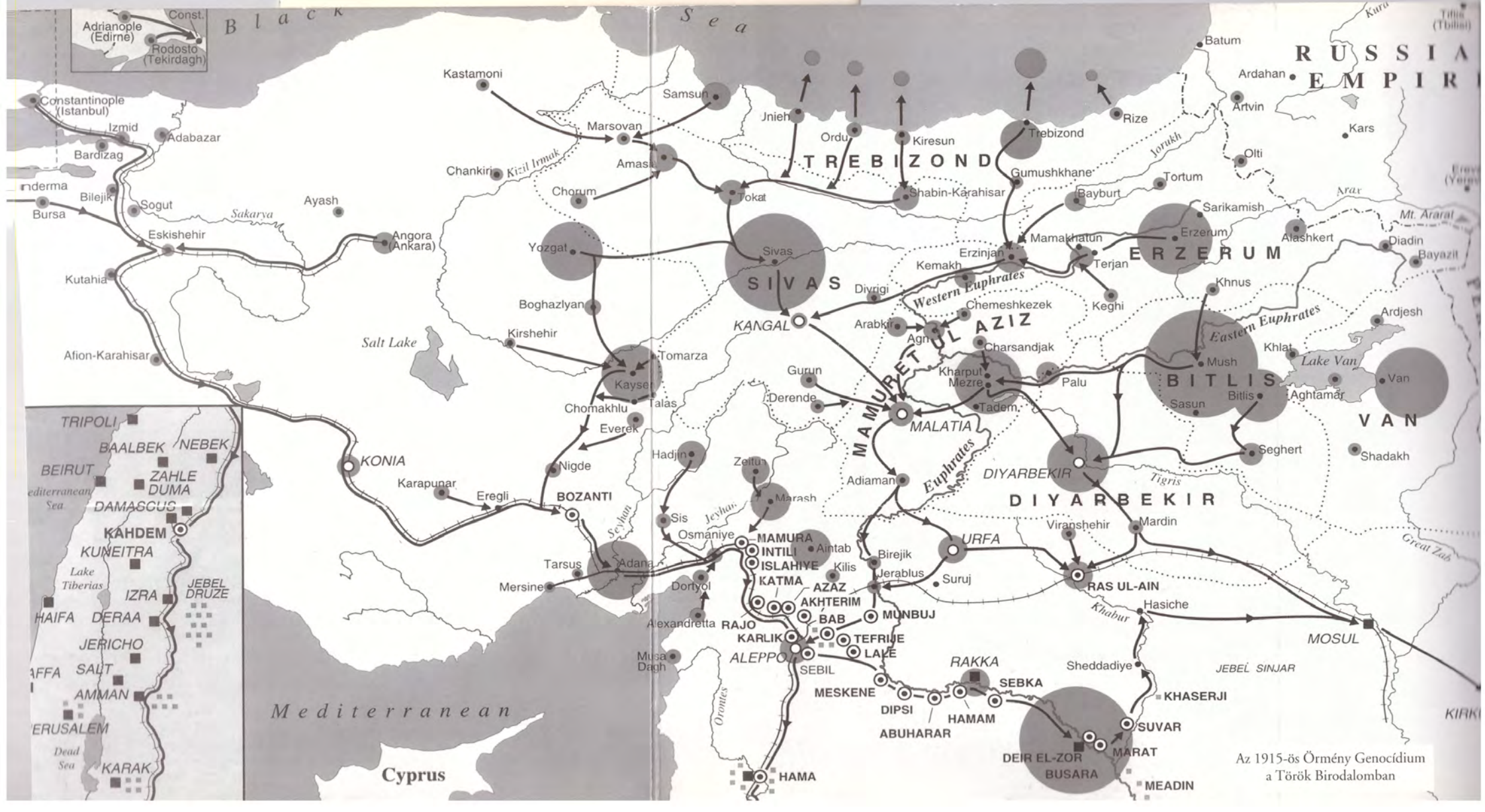

Nikolaj Hovhanniszján

Az Örmény Genocídium

Adrianople (Edirne)
Const.
Rodosto (Tekirdagh)
Black Sea
Kastamoni
Samsun
Batum
RUSSIA
EMPIRE
Constantinople (Istanbul)
Izmid
Adabazar
Bardizag
Marsovan
Jnieh
Ordu
Kiresun
TREBIZOND
Trebizond
Rize
Ardahan
Artvin
Kars
Olti
Chankiri
Kizil Irmak
Amasia
Chorum
Tokat
Gumushkhane
Bayburt
Tortum
Yorukh
Araxes
Bursa
Bilejik
Sogut
Sakarya
Ayash
Shabin-Karahisar
Sarikamish
Erzerum
Alashkert
Mt. Ararat
Diadin
Bayazit
Eskishehir
Angora (Ankara)
Yozgat
Sivas
SIVAS
Erzinjan
Mamakhatun
Terjan
ERZERUM
Kemakh
Western Euphrates
Divrigi
Chemeshkezek
Keghi
Khnus
Kutahia
Boghazlyan
KANGAL
Arabkir
Agn
MAMURET UL AZIZ
Charsandjak
Eastern Euphrates
Ardjesh
Kirshehir
Salt Lake
Afion-Karahisar
Tomarza
Kayser
Talas
Gurun
Derende
Kharput
Mezre
Palu
Mush
BITLIS
Khlat
Lake Van
Van
Aghtamar
Bitlis
Sasun
Chomakhlu
Everek
MALATIA
Tadem
VAN
Seghert
Shadakh
TRIPOLI
BAALBEK
NEBEK
BEIRUT
ZAHLE
DUMA
Mediterranean Sea
DAMASCUS
KAHDEM
KUNEITRA
Lake Tiberias
IZRA
JEBEL DRUZE
HAIFA
DERAA
JERICHO
SALT
AMMAN
JERUSALEM
Dead Sea
KARAK
KONIA
Karapunar
Eregli
Nigde
BOZANTI
Hadjin
Zeitun
Marash
Adiaman
Euphrates
DIYARBEKIR
Tigris
DIYARBEKIR
Viranshehir
Mardin
Great Zab
Sis
Jeyhan
Seyhan
Osmaniye
MAMURA
INTILI
ISLAHIYE
KATMA
AZAZ
Aintab
Kilis
Birejik
Jerablus
Suruj
URFA
RAS UL-AIN
Tarsus
Adana
Mersine
Dortyol
Alexandretta
AKHTERIM
BAB
MUNBUJ
RAJO
KARLIK
TEFRIJE
LALE
Khabur
Hasiche
MOSUL
Musa Dagh
ALEPPO
SEBIL
RAKKA
Sheddadiye
JEBEL SINJAR
SEBKA
KHASERJI
MESKENE
DIPSI
HAMAM
ABUHARAR
SUVAR
Orontes
DEIR EL-ZOR
BUSARA
MARAT
MEADIN
HAMA
Cyprus
Az 1915-ös Örmény Genocídium
a Török Birodalomban

Nikolaj Hovhanniszján

Az Örmény Genocídium

9(47.925)
H-71

85

Nikolaj Hovhanniszján

Az Örmény Genocídium

8333

Budapest
2007

Erdélyi Örmény Múzeum
10.

ISSN 1419 1350
ISBN 978-963-87554-0-7

Alapkiadás:
Nikolay Hovhannisyan The Armenian Genocide
Örmény Tudományos Akadémia Orientalisztikai Intézet
Jereván 2005

Fordította: *Haraszti Lilla*
Lektorálta: *Zsigmond Benedek*
A könyvet tervezte: *www.artisthus.hu*
Szerkesztette és a szerkesztői gondolatokat írta *dr. Issekutz Sarolta*

Kiadja az *Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület*
(1015 Budapest, Donáti u. 7/a), dr. Issekutz Sarolta elnök

A könyvet illusztrálja A XX. század első genocídiuma c. kiállítás képei
(Örmény Genocídium Múzeum, Tigrán-Mec Kiadó, Jereván 2005)

A könyv megjelenését támogatta:
Fővárosi Örmény Önkormányzat,
Országos Örmény Önkormányzat EÖGYKE frakció,
Budapest Főváros Budavári-, II. kerületi-, Józsefvárosi-, Ferencvárosi-, XI. kerületi-, XII. kerületi-, XV. kerületi- és a XVI. kerületi Örmény Kisebbségi Önkormányzat

Nyomdai előkészítés, nyomás: *Mackensen Kft.*
Budapest 2007

Szerkesztői gondolatok

A XX. század első nagy népirtása az örményekkel történt meg, amikor az őshaza ma Törökországhoz tartozó részén élő örményeket, mintegy 1.500.000 embert irtottak ki a törökök. A már XIX. század végén megindult örményüldözésnek összesen mintegy 2.500.000 örmény esett áldozatul. A népirtás elől menekülők szétrajzottak a nagyvilágban. Érkeztek kis számban Magyarországra is, hisz itt már évszázadok óta éltek örmények diaszpórában. Őseik még 1239-ben menekültek el az őshazából, az *„ezeregytornyú Ani"* fővárosból a szeldzsuk török, mongol támadások miatt, s hosszú évszázadok menekülése után 1672-ben Erdélyben találtak menedéket I. Apafy Mihály fejedelem engedélyével. Virágzó diaszpórát hoztak létre Szamosújváron (Armenopolis), Erzsébetvárosban, Gyergyószentmiklóson és Csíkszépvízen. Az erdélyi diaszpóra Trianon tragédiájának köszönhetően a XX. század elején szétbomlott és sokan Magyarországon találtak menedéket, bővítve a XVIII. század végétől már itt élő erdélyi örménység létszámát. Ezen erdélyi örmény diaszpóra 1920-ban létrehozta a Magyarországi Örmények Egyesületét és nyomban megkezdte az Örmény Genocídium elől menekült nemzettestvéreik megsegítését, a magyarországi befogadásuk, beilleszkedésük elősegítésével. Közülük sokan a II. világháborút követő negatív politikai és gazdasági változások hatására Nyugatra és Amerikába távoztak.

Könyvünk három anyag összeállítása. Alapját képezi *Nikolaj Hovhanniszján* jereváni történész professzor könyve: *Az Örmény Genocídium*, melyet az Örmény Tudományos Akadémia Orientalisztikai Intézete adott közre Jerevánban 2005-ben. A vizuális ismereteket szolgálja az Örmény Tudományos Akadémia Örmény Genocídium Múzeuma által a genocídium 90. évfordulójára készített emlékkiállításának anyaga, archív fotókkal és tablókkal. A harmadik rész pedig bemutatja, hogy a Szongott Kristóf által szerkesztett szamosújvári Arménia magyar-örmény havi szemle hogyan kísérte figyelemmel örmény nemzetfeleink tragikus sorsát a XIX. század végétől a XX. század elejéig, a lap megszűnéséig, valamint a Magyarországi Örmény Egyesület miként segítette a hozzánk érkező menekülteket, hogy otthonra találjanak Magyarországon.

Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület célja, hogy e könyvével a magyar társadalom és politikum számára több oldalról megvilágított és dokumentált anyagot szolgáltasson a XX. század első nagy népirtásáról, mely méltatlanul elhallgatott mind a mai napig. Szeretnénk elérni, hogy a Magyar Országgyűlés is ismerje el végre a törökországi Örmény Genocídium megtörténtét.

Köszönetet mondunk *Anahit Szimonján* elnök asszonynak, az Örményország–Magyarország Egyesület vezetőjének, hogy Nikolaj Hovhanniszján könyvét rendelkezésünkre bocsátotta és megszerezte a szerző hozzájárulását

a magyar fordítás megjelentetéséhez. Köszönetet mondunk az Örmény Genocídium Múzeum igazgatójának, *Lavrenti Barszeghjánnak*, hogy 2005. májusában, egy jereváni hivatalos látogatásunk alkalmával, a kiállítás anyagát az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesületnek adományozta, s így módunkban áll nemcsak kiállításként, hanem a könyv illusztrációjaként is bemutatni e dokumentumokat a nagyközönségnek.

A múltat nem lehet és nem is szabad elfelejteni. Az örmény nemzet nagy véráldozata minden évben emlékezésre készteti a világ örménységét április 24-én, a tragikus gyásznapon, s így tesszük azt mi, magyarországi örmények is. Az emlékezés mellett az ad erőt minden örménynek, hogy a nemzet túlélte a megpróbáltatásokat és az 1991-ben kikiáltott Örmény Köztársaság elindult a demokratikus fejlődés útján.

Hajtsunk fejet az áldozatok emléke előtt, s tegyünk meg mindent, hogy hasonló tragédia soha ne fordulhasson elő!

Dr. Issekutz Sarolta elnök
Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület

Խմբագրի կողմից

Քսաներորդ դարի առաջին ցեղասպանությունը Հայոց Մեծ Եղեռն է. պատմական Հայաստանի՝ այսօր Թուրքիային պատկանող մասերում մոտավորապես 1,500,000 մարդիկ սպանվել են թուրքերի կողմից: Ի հաշվի առնելով 19-րդ դարի վերջերին կատարված ջարդերը, զոհվել են ընդամենը 2,500,000 հայեր: Փախստականները սփռվել են ամբողջ աշխարհում: Մի փոքր խումբ էլ հասել է Հունգարիա, որտեղ արդեն կար դարավոր մի գաղութ: Այստեղ ապրող հայերի նախնիները դեռ 1239թ. են փախել իրենց հայրենիքից, «հազար մեկ եկեղեցիով» Անի քաղաքից՝ սելջուկների եւ մոնղոլների արշավանքների պատճառով: Դարավոր թափառումից հետո տեղադրվել են Տրանսիլվանիայում, իշխան Միքայել Ա Ապաֆիի թույլտրությամբ: Ստեղծել են բարգավաճող գաղութներ Գեղայում (Հայաքաղաք), Եղիսաբեթուպոլսում, Ճուրճոյում եւ Սիպվիզում: Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո Տրանսիլվանիան անջատվել է Հունգարիայից, Տրանսիլվանիայի հայ գաղութից շատերն են փախել Հունգարիա՝ լրացնելով արդեն 18-րդ դարում այստեղ ապրող տրանսիլվանահայության թիվը: Այսպես կազմված Հունգարիայի տրանսիլվանահայ սփյուռքը ստեղծել է 1920թ. Հունգարիայի Հայերի Ընկերությունը, որն անմիջապես սկսել է օգնել Մեծ Եղեռնից փախչող հայրենակիցներին, նպաստել վերջիններիս Հունգարիայում տեղադրմանը: Նոր փախստականներից շատերը երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո Հունգարիայում տեղի ունեցած տնտեսական եւ քաղաքական անբարենպաստ փոփոխությունների պատճառով տեղաշարժվել են Արեւմտյան Եվրոպա եւ Ամերիկա:

Սույն գիրքը բաղկացած է երեք մասից: Դրա հիմքն է ներկայացնում պատմաբան Նիկոլայ Հովհաննիսյանի (Երեւան) գիրքը, որի վերնագիրն է «Տիեզ Արմենիաս Գենոցիդե» (Հայոց Մեծ Եղեռը): Վերջինը պատրաստվել է ՀՀ ԳԱԱ-ի Արեւելագիտական Ինստիտուտում եւ հրատարակվել է 2005թ. Երեւանում: Եկրորդում՝ ՀՀ ԳԱԱ-ի Հայոց Եղեռնի Թանգարանի կողմից Եղեռնի 90-ամյակին ձվիրված ցուցահանդեսի նյութը՝ արխիվային լուսանկարներով եւ պատկերներով: Իսկ երրորդ մասում ներկայացվում է, թե Քրիշտոֆ Սոնգոտտի կողմից խմբագրված «Արմենիա» հունգարահայ ամսաթերթն ինչպես է տեղեկացրել ընթերցողներին հայրենակիցների ողբերգության մասին 19-րդ դարի վերջից մինչեւ 20-րդ դարի սկիզբը՝ ամսաթերթի դադարեցումը: Երրորդ մասում ներկայացվում է նույնպես Հունգարիայի Հայ Ընկերության գործունեությունը, թե ինչպես են օգնել Հունգերիա փախչողներին նոր հայրենիքում տեղավորվելու գործում:

«Տրանսիլվանիայի Հայ Արմատներ» Մշակութային Ընկերության նպատակն այն է, որ սույն գրքի միջոցով մի քանի տեսակետից լուսաբանված նյութ ներկայացվի Հունգարիայի հասարակությանը եւ

քաղաքական գործիչներին քսաներորդ դարի առաջին ցեղասպանության մասին, որը բավական եւ արժանի չափով հայտնի չէ մեր երկրում: Ուզում ենք հասնել նաեւ այն նպատակը, որ Հունգարիայի Ազգային Ժողովը ճանաչի վերջապես Թուքիայում կատարված Հայոց Մեծ Եղեռնի իրական լինելը:

Մենք շնորհակալ ենք Հայաստան—Հունգարիա Ընկերության նախագահ՝ Տիկին Անահիտ Սիմոնյանին, որ ուղարկել է մեզ Նիկոլայ Հովհաննիսյանի գիրքը եւ ձեռք է բերել հունգարերեն թարգմանության հրատարակելու թույլտվությունը հեղինակի կողմից: Նույնպես շնորհակալ ենք Հայոց Եղեռնի Թանգարանի տնօրեն՝ Պարոն Լավրենտի Բարսեղյանին, որ 2005թ. մայիսին մեր պաշտոնական այցելության առթիվ նվիրել է ցուցահանդեսի նյութը «Տրանսիլվանիայի Հայ Արմատներ» Մշակութային Ընկերությանը, հնարավորություն տալով մեզ ներկայացնել նյութը ոչ միայն ցուցահանդեսներում, այլեւ որպես գրքի պատկերներ, ընթերցող հասարակությանը:

Մոռանալ անցյալը՝ անհնար է եւ չի կարելի: Հայ ազգի մեծ ողբերգությունը ամեն տարի հիշվում է ամբողջ աշխարհի հայության կողմից ապրիլի 24-ին, այդ սգո օրին, եւ նույն բան ենք անում մենք՝ հունգարահայեր: Հիշելուց բացի ուժ է տալիս հայերին նաեւ այն փաստը, որ հայ ազգը ղիմացավ բոլոր փորձանքները եւ 1991թ. հռչակվել է անկախ Հայաստանի Հանրապետությունը, եւ սկսվել է երկրի ժողովրդավարական զարգացումը:

Խոնարհե՛նք մեր գլուխը ի հիշատակ զոհերի եւ բոլոր ուժերով աշխատե՛նք, որ նման ողբերգություն երբեք չպատահի:

Շարոլտա Իշշեկուտց
«Տրանսիլվանիայի Հայ Արմատներ»
Մշակութային Ընկերության նախագահ

Előszó

A történelemben a XX. század a genocídiumok századaként híresült el. Az emberiség történetében korábban még soha nem fordult elő, hogy ilyen sok nemzet volt kitéve a fizikai megsemmisítésnek vagy az utóbbi veszélyének.

A véletlen műve, hogy a XX. század első genocídiuma éppen az Örmény Genocídium volt, amely 1915-ben vette kezdetét az Oszmán Birodalomban.

A „genocídium" terminus a tudományos irodalomban és a politikai szóhasználatban először 1944-ben jelent meg, és *Raphael Lemkin*, zsidó származású lengyel ügyvéd alkalmazta.

Lemkin szóhasználata a XX. század első két tragédiájához kötődik: az I. világháború alatt az Oszmán Birodalomban végrehajtott Örmény Genocídiumhoz és a II. világháború során elkövetett Zsidó Holokauszthoz. Ahogy Lemkin helyesen felismerte, ezek nem egyszerű vérontások vagy tömegmészárlások voltak, hanem minőségileg új jelenségek, amelyek alapvetően új hozzáállást és megítélést, valamint új tudományos meghatározást igényeltek.

Ezen megfontolások által vezérelve, illetve alaposan megvizsgálva az oszmán és a fasiszta vezetők embergyűlölő politikai céljait és terveit, módszereit és kivitelezési módjait: arra a következtetésre jutott, hogy amit a Szultán hóhérjai és azok német-fasiszta tanítványai tettek az örményekkel és a zsidókkal, az nem más, mint egy nemzet elpusztítása, s ez utóbbi fogalom tudományos megfelelője a „genocídium" kifejezés.

> ***„a genocídium politikai irányvonalnak minősül, amely bizonyos népcsoportok elpusztítására törekszik faji, nemzetiségi vagy vallási alapon"***

A „genocídium" szót, mint bűncselekményre utaló kifejezést és meghatározást, több nemzetközi szervezet is elfogadta, mindenekelőtt napjaink legtekintélyesebb nemzetközi szervezete, az ENSZ.

1948. december 9-én az ENSZ közgyűlése elfogadta a *Genocídium bűntettének megelőzéséről és büntetéséről szóló egyezményt*, amely egy történelmi jelentőséggel bíró nemzetközi dokumentum. Ebben a genocídium politikai irányvonalnak minősül, amely bizonyos népcsoportok elpusztítására törekszik faji, nemzetiségi vagy vallási alapon: vagy közvetlenül, gyilkosság útján, vagy súlyos testi és szellemi károsodást okozva az említett népcsoportok tagjaiban. A fogalom magában hordozza az életkörülményeknek előre kitervelt módon történő olyan jellegű alakítását, amely a népcsoport egy részének vagy teljes egészének megsemmisítését eredményezi: intézkedéseket, amelyek egy adott környezetben, értsd: egy adott népcsoportban, megakadályozzák a születéseket, továbbá a gyermekek kényszerű áttelepítését rendelik el egy másik népcsoportba, stb.

Ezzel az eszközzel az ENSZ a történelemben először nemzetközileg megerősítette, hogy a genocídium emberiség elleni bűncselekmény, és büntetendő.

1968-ban az ENSZ közgyűlése elfogadta *A háborús bűnök és az emberiség elleni bűntettek elévülhetetlenségéről szóló egyezményt.* Ez egy másik fontos határozat, amely a genocídium esetére is elrendeli, hogy nem alkalmazható az elévülési idő.

Ily módon, a genocídium kitervelőinek, szervezőinek és végrehajtóinak büntethetősége a nemzetközi jog egyik kulcskérdése lett, és a jelenlegi nemzetközi politika érdeklődésének homlokterébe került.

A különböző nemzetek ellen elkövetett genocídiumok, valamint annak szükségessége, hogy ezekre fény derüljön, új tudományág megszületését eredményezték, ez a *genocidológia.*

„a nem-örmény olvasónak szeretnénk rövid és általános áttekintést nyújtani a XX. század első genocídiumáról"

Az örmény, a zsidó és a későbbi genocídiumok átfogó kutatása és elemzése nyomán a genocidológusok eljutottak a *népirtó állam*, valamint a *népirtó társadalom* tézisének megfogalmazására, amely szerint a genocídium sohasem véletlenszerűen történik, nem minden államban lehetséges a kivitelezése, és nem minden társadalom képes rá. A genocídium olyan társadalmakban kivitelezhető, amelyek sajátos struktúrával bírnak: ez a társadalmi struktúra olyan embergyűlölő eszméken alapszik, mint az uralkodó nemzet felsőbbrendűsége, az „idegen elemektől" való megszabadulás az erőszakos asszimiláció vagy a fizikai megsemmisítés révén, továbbá az etnikailag homogén és „tiszta" társadalom létrehozása.

Hogyha alkalmazzuk a „népirtó állam" tézisét az Örmény Genocídiumra és a Zsidó Holokausztra, akkor láthatjuk, hogy az tökéletesen ráillik az Oszmán Birodalomra és a fasiszta Németországra. Ez utóbbi államok ugyanis minden jellemzőjükben ezt mutatják – az uralkodó török illetve német nemzet felsőbbrendűségének eszméje; a hivatalos irányvonal, hogy erőszak alkalmazásával megtisztítsák az Oszmán Birodalmat illetve a náci Németországot az idegen nemzetektől; az erőszak, a kínzások és a tömegmészárlás magasfokú „kultúrája" és az ezekben tapasztalható széles körű jártasság; végül az a jelenség, hogy ezt az irányvonalat a társadalom alapvetően elfogadja –, így ezek az országok „népirtó államoknak" és „népirtó társadalmaknak" minősülnek.

Az 1960-as évektől kezdve, az „Örmény Genodícium" kifejezéssel párhuzamosan az „Armenocídium" terminus is használatba jött a történetírásban.

Az „Armenocídium" szó megalkotója egy libanoni arab történész, *Moussa Prince* volt, aki nyilvánvalóan Lemkin „genocídium" kifejezés analógiájára alkotta meg a szót. Véleménye szerint „az Armenocídium nevezhető a leginkább genocídiumnak."

A jelen mű célja nem az Örmény Népirtás átfogó magyarázata. Célkitűzésünk ennél szerényebb: a nem-örmény olvasónak szeretnénk rövid és általános áttekintést nyújtani a XX. század első genocídiumáról, felvázolván annak okait, az etnikai és politikai indítékokat, az ifjútörökök által elkövetett bűncselekmény céljait és terveit, az elkövetés eszközeit és módszereit, a következményeket, valamint a nagyhatalmak hozzáállását és felelősségét.

Az évszázadokon átívelő Örményország

Rövid történeti-földrajzi áttekintés

Az örmények szülőföldje az *Örmény-hegyvidék*, amely földrajzilag fontos pozíciót tölt be a környező hegységek között. Keleten az Iráni-, nyugaton az Anatóliai-fennsík határolja. Északon az Örmény-hegyvidék összeér a Pontusz-hegylánccal, délen az Örmény Torosz-hegységhez kapcsolódik.

Az Örmény-hegyvidék gazdag a vízforrásokban. A terület három jelentős tava is itt található, az *Urmia-tó* (a mai Irán területén), a Van-tó (Törökországban) és a *Szeván-tó*, amely az Örmény Köztársasághoz tartozik.

Az Örmény-hegyvidékből ered a Közel-Kelet és a Transzkaukázus majdnem összes, az élethez nélkülözhetetlen fontosságú folyama, többek között a *Tigris*, amely Dél-Irakban az *Eufráteszhez* csatlakozva alkotja a *Satt-el-Arab*-ot, ez utóbbi pedig a Perzsa-öbölbe torkollik. Az Eufrátesz a Biblia szerint az Édenkertet tápláló négy folyó egyike.[1]

Az Örmény-hegyvidék figyelemre méltó vízi útjai közé tartozik az *Aracani* (ma: *Murat*) és *Araksz*-folyó, az utóbbit az örmények „Araksz Anyának" hívják; továbbá a *Hrazdán, Akhurján, Vorotán* és más kisebb-nagyobb folyók, amelyek először az Arakszhoz, majd azon keresztül a *Kura* folyóhoz csatlakoznak, amely a Kaszpi-tengerbe torkollik.

> ***„Az Örmény-hegyvidék területe 300,000 km², melynek a mai Örményország csak egy tizedrészét, 30,000 km²-t foglal el."***

Az Örmény-hegyvidék több fenséges hegységgel is büszkélkedhetik, amelyek közül elsőként kell említenünk az örmény nép és Armenia szimbólumát, a bibliai *Ararát* hegyét. A természetnek eme csodálatos alkotásán két csúcs emelkedik, a Nagy-Ararát vagy *Nagy-Maszisz* (5165 m), és a Kis-Ararát vagy *Kis-Maszisz* (3914 m). A Biblia szerint az Araráton feneklett meg Noé bárkája az Özönvíz után: „A bárka pedig a hetedik hónapban, a hónak tizenhetedik napján, megfeneklett az Ararát hegyén."[2]

A legmagasabb csúcsok közé tartozik még a *Szipán* (4434 m) és az *Aragac* (4095 m).

Az Örmény-hegyvidék túlnyomó részét termékeny alföldek és völgyek tarkítják, amelyek már a régebbi korokban is a mezőgazdaság és kertkultúra központjai voltak. Az *Ararát-síkság* a legnagyobb és legtermékenyebb a környező síkságokhoz képest, mint a *Baszen, Sirak, Alaskert* vagy *Mus* vidéke.

Az Örmény-hegyvidék területe 300,000 km2, melynek a mai Örményország csak egy tizedrészét, 30,000 km2-t foglal el. Az Örmény-hegyvidék túlnyomó része ma Törökországhoz tartozik.

Az örménység a világ egyik legősibb civilizációja, az asszírok, akkádok, hettiták, zsidók, görögök, perzsák és más elő-ázsiai népek kortársai.

Ők az Örmény-hegyvidék őslakosai, történelmi és jogos urai. Az örménység, mint nemzet, itt jött létre.

[1] Teremtés könyve 2, 14
[2] Teremtés könyve 8, 4

Hagyományos örmény család Szebasztiából, 1915

Az Örmény-hegyvidék őslakosai „haj" vagy „armen" néven ismeretesek. Az előbbit az örmények saját magukra alkalmazzák, és a hettita ékírásos forrásokban is megtalálható, ahol „Hajasza"-ként szerepel.

A *Hettita Birodalom* Közép-Anatóliában jött létre és a Kr. e. XVIII–XIII. század között állt fenn.

A hettiták a tőlük keletre fekvő országot nevezték Hajaszának. Ezen ország népének önelnevezése lehetett a *haj*, amelyet a hettiták a saját -asz toldalékukkal láttak el: *haj+asz* = Hajasza. Egyes kutatók úgy tartják, hogy „Hajasza az örmények bölcsője"[3]

A hettita források mellett az örmény források is megerősítik a „haj" önelnevezést, erről *Khoreni Mózes, Pavsztosz Buzand, Agathangelosz, Szebeosz* püspök, *Parpi Lázár, Levond* és más szerzők történeti munkái tanúskodnak.

„Az Örmény-hegyvidék őslakosai „haj" vagy „armen" néven ismeretesek."

A többi nép „armen"-nek nevezi az örményeket, kivéve a grúzokat, akik „szomekhi"-nek hívják déli szomszédaikat.

Az „armen" elnevezés először az akhaimenida *I. Dáriusz* királynak a Kr. e. 520-ból származó, háromnyelvű (perzsa, elámi, babiloni), ún. *behisztuni feliratán* jelenik meg. Meg kell említenünk, hogy a kutatók a szó eredetét egy korábbi időszakhoz kötik, a Van-tótól délnyugatra fekvő, a Kr. e. VIII. században fennálló országhoz, amelyet a görögök „Arme"-nek hívtak. Így, az ott élő lakosokat *armeneknek* nevezték, míg országukat később a régi római hagyomány „Armeniának" hívja.

Az örményeknek megvan a saját nemzeti nyelvük, az *örmény*, amely az indoeurópai nyelvcsaládba tartozik. Ugyanehhez a nyelvcsaládhoz tartozik a *szanszkrit* és a többi indiai nyelv, a *görög*, az *iráni* nyelvek (fárszi, dari, kurd stb.), az *újlatin* nyelvek (francia, spanyol, olasz, román stb.), a *germán* nyelvek (német, angol, holland, svéd stb.), a *szláv* nyelvek (orosz, lengyel, szerb, bolgár stb.).

Az örmény nyelv felbecsülhetetlen szerepet játszott a nemzet létrejöttében, valamint a nemzettudat kifejlődésében és megőrzésében.

Hosszú történelme során az örmény nép különböző fejlődési szakaszokon ment keresztül, különböző népekkel érintkezett, különféle keleti és nyugati kultúrákat ismert meg és sajátított el, számos értékes elemet átvett és ő maga is megosztotta saját szellemi-kulturális értékeit. A Kelet és a Nyugat határán élve, az örmény nép különösen érzékeny és fogékony volt az újonnan kialakuló társadalmi, közösségi, kulturális, vallási, ideológiai és egyéb jelenségek iránt. Más szóval, az örmények mindig naprakészek voltak, sőt gyakran maguk is úttörő szerepet játszottak.

Itt szeretnénk említeni két, az örmények sorsa szempontjából kulcsfontosságú körülményt.

Az első a kereszténység államvallássá tétele Kr. u. 301-ben. A kereszténység eszméi a Közel-Keleten, mégpedig Palesztinában keletkeztek és innen terjedtek szét. Örményországba különböző utakon hatoltak be, amelyek közül a legfontosabb Jézus két tanítványának, *Szent Bertalan* és *Szent Tádé* apostoloknak igehirdető szolgálata. Örményország a világon az első ország, amely államvallássá tette ezt az új vallást, a kereszténységet. Ahogy már említettük, mindez 301-ben történt *III. Tiridat* örmény király uralkodása alatt, és *Világosító Szent Gergely* kezdeményezésének és erőfeszítéseinek köszönhető.

„a kereszténység államvallássá tétele Kr. u. 301-ben"

Ettől az időtől kezdve, az évszázadokon során a kereszténység emberközeli eszméi örökre iránymutatóvá váltak az örmény állam és az örmény nép számára. Ezen irányelvek miatt sok megpróbáltatásnak tették ki az örményeket és há-

[3] Kapancjan, G.: ***Хайаса – колыбель армян*** ('Hajasza, az örmények bölcsője'), Jereván 1947.

Kilátás Kharberd örmény negyedére, 1915

romszorosan fizettek meg, mégsem felejtették el soha a kereszténység magasztos szellemi és kulturális értékeit és soha nem hagyták el azokat. Nem kétséges, hogy az értékek megőrzésében az *Örmény Apostoli Egyháznak* is nagy szerepe volt.

A *Meszrop Mastoc* által Kr. u. 405-ben megalkotott örmény ábécének felbecsülhetetlen és kivételes jelentősége volt az örmény civilizáció fejlődése szempontjából: az írás fenntartotta és elősegítette az örmények szellemi-kulturális értékeinek fejlődését és az örmény nép nemzeti identitásának megőrzését.

Az írás létrehozása példa nélküli ösztönző hatással volt az örmény civilizációra és kultúrára, amelyeket még magasabb színvonalra emelt. Meszrop Mastocot, az ábécé megalkotóját szentté avatták.

Az írásbeliség létrejötte után az első fordítás a *Biblia* fordítása volt. A fordítás színvonalát tökéletesnek és példaértékűnek minősítik. Markwart, az ismert német armenológus a „fordítások királynőjének" nevezte.

Az örmény természettudomány, történetírás, filozófia, matematika, csillagászat, földrajz, irodalom és a művészet, különösképpen az építészet és a kódexilluminációi igen magas szintre emelkedett és jelentősen hozzájárult az emberiség civilizációjához.

Az örmény nép minden időben törekedett arra, hogy saját államisággal bírjon, hiszen ebben látta saját nemzettudatának, nemzetbiztonságának legmegbízhatóbb alapját, valamint politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésének lehetőségét.

Az örménység azon nemzetek körébe tartozik, amelyek már az ókorban létrehozták saját államukat.

Az első örmény állam, amint azt a hettita források és a legújabb kutatások mutatják, a *Hajasza királyság* volt, a Hettita Birodalom keleti szomszédja. Ez az állam az *Eufrátesz*, a *Csorokh* (ma: Çoruh) és az *Araksz* folyók felső medencéjét fedi le és a Fekete-tenger déli partjáig húzódik. Hajasza a Kr. e. XV–XII. század között állt fenn, és politikai, kereskedelmi és gazdasági kapcsolatokat tartott fenn olyan államokkal, mint *Mitanni, Asszíria, Kaska* (a kelet-pontuszi területen), a *Hurri Királyság* (Észak-Mezopotámia), valamint a régió más államaival. Jelentős szerepet játszott a kor politikai életében és nemzetközi kapcsolataiban.

„Az örményeknek megvan a saját nemzeti nyelvük, az örmény, amely az indo-európai nyelvcsaládba tartozik."

Az említett időszak sajátosságai közé tartozott azonban az a zavaros és törékeny politikai környezet, melyben az újonnan alakuló államok gyorsan emelkedtek fel, némi hatalomra is szert tettek, majd a feledés homályába merültek. Hajasza is erre a sorsra jutott. Így az Örmény-hegyvidék később más örmény államszerkezeteknek adott otthont.

Az örmények által létrehozott államok közül az *Artaseszida Királyság* (Kr. e. 190–Kr. u. 1) kiemelkedő helyet foglal el. A dinasztia megalapítója, *I. Artasesz* olyan befolyásos és erős államot hozott létre, amely az egész Örmény-hegyvidékre kiterjedt.

Örményország hatalmának csúcsára II. Tigrán (Kr. e. 95–55), ismertebb nevén *Nagy Tigrán*, I. Artasesz unokájának uralkodása alatt ért el. Ő volt az *Örmény Birodalom* megalapítója. Ő valósította meg az örmények lakta területek egyesítését az egységes örmény állam keretében, ezután pedig annektálta a környező királyságokat. Az Örmény Birodalom olyan államokat foglalt magába, mint *Média* (vagy *Atropaténé*), *Észak-Mezopotámia*, *Szíria, Fönícia* (Libanon), Palesztina, Izrael, Kommagéné stb. A birodalom határai Egyiptomig értek. A *Párthus Birodalom* királya Nagy Tigránt a „királyok királyának" ismerte el.

II. Tigrán uralkodása idején Örményország a Közel-Kelet legerősebb államává lépett elő. Mind Róma, mind Párthia számoltak vele. Ebben a korszakban a Róma–Örményország–Párthia hármasa döntött a világ eme fontos szegletéről.

Kilátás Van városának keleti részéről

Az Artaseszida-dinasztia bukása után, a Krisztus utáni I. században az *Arsakida-dinasztia* erősödött meg, amely 66-tól 428-ig uralta Örményországot.

Az arsakida uralkodók idején Örményország ismét Elő-Ázsia befolyásos államává lett: meghatározó tényezővé, amely szerepet játszott a régió erőviszonyainak egyensúlyban tartása terén. Egyáltalán nem véletlen, hogy Róma és Perzsia állandó harcban állt egymással Örményország szövetségének megnyeréséért, ezzel akarván megerősíteni pozíciójukat ezen a stratégiailag igen fontos területen.

Az Arsakidák 428-as bukásától egészen a VII. század közepéig Örményország *Perzsiához* tartozott, majd a VII. század közepétől 885-ig az *Arab Kalifátus* részét képezte, melyben különleges autonóm helyzetet élvezett. Ebben az időben az örmény politikai erők olyannyira megszilárdultak, hogy képessé váltak az örmény államiság visszaállítására.

885-ben az Arab Kalifátus kénytelen volt elismerni Örményország függetlenségét, ezzel együtt *al-Mutamid* kalifa koronát küldött *I. Asot Bagratuni* örmény királynak.

Örményország visszanyerte a Transzkaukázia és Elő-Ázsia politikai életében és nemzetközi kapcsolataiban betöltött jelentős szerepét. Továbbá biztosíthatta saját védelmét, illetve viszonylag békés életkörülményeket tarthatott fenn, ami nagyban hozzájárult a gazdaság növekedéséhez és a kultúra virágzásához. Örményország ekkor lépett a fejlődésnek abba a szakaszába, amelyet később Európában reneszánsznak neveztek.

„A Meszrop Mastoc által Kr. u. 405-ben megalkotott örmény ábécének felbecsülhetetlen és kivételes jelentősége volt az örmény civilizáció fejlődése szempontjából"

1045-ben a Bagratida-Örményország a *Bizánci Birodalom* nagyravágyó törekvéseinek esett áldozatul, és néhány kisebb helyi, még független királyság kivételével, Bizánc fennhatósága alá került. A legutolsó, a *Lorri Királyság* 1256-ig maradt fenn, míg fejedelemségek, mint *Arcah*, a XIX. század elejéig tartotta magát.

Bár államiságuktól megfosztották őket, az örmények mégsem tettek le saját államuk létrehozásának tervéről.

A kedvezőtlen politikai feltételek miatt, mégpedig a bizánci hódítások és a *szeldzsuk* törököktől elszenvedett sérelmek következtében örmény néptömegek voltak kénytelenek hazájukat elhagyni és más helyeken letelepedni. Nagyszámú örmény, fejedelmi dinasztiáikkal együtt, *Kilikiában* telepedett le, amely nem volt teljesen idegen számukra, hiszen a királyok királya, Nagy Tigrán uralkodása alatt ez a terület is az Örmény Birodalomhoz tartozott.

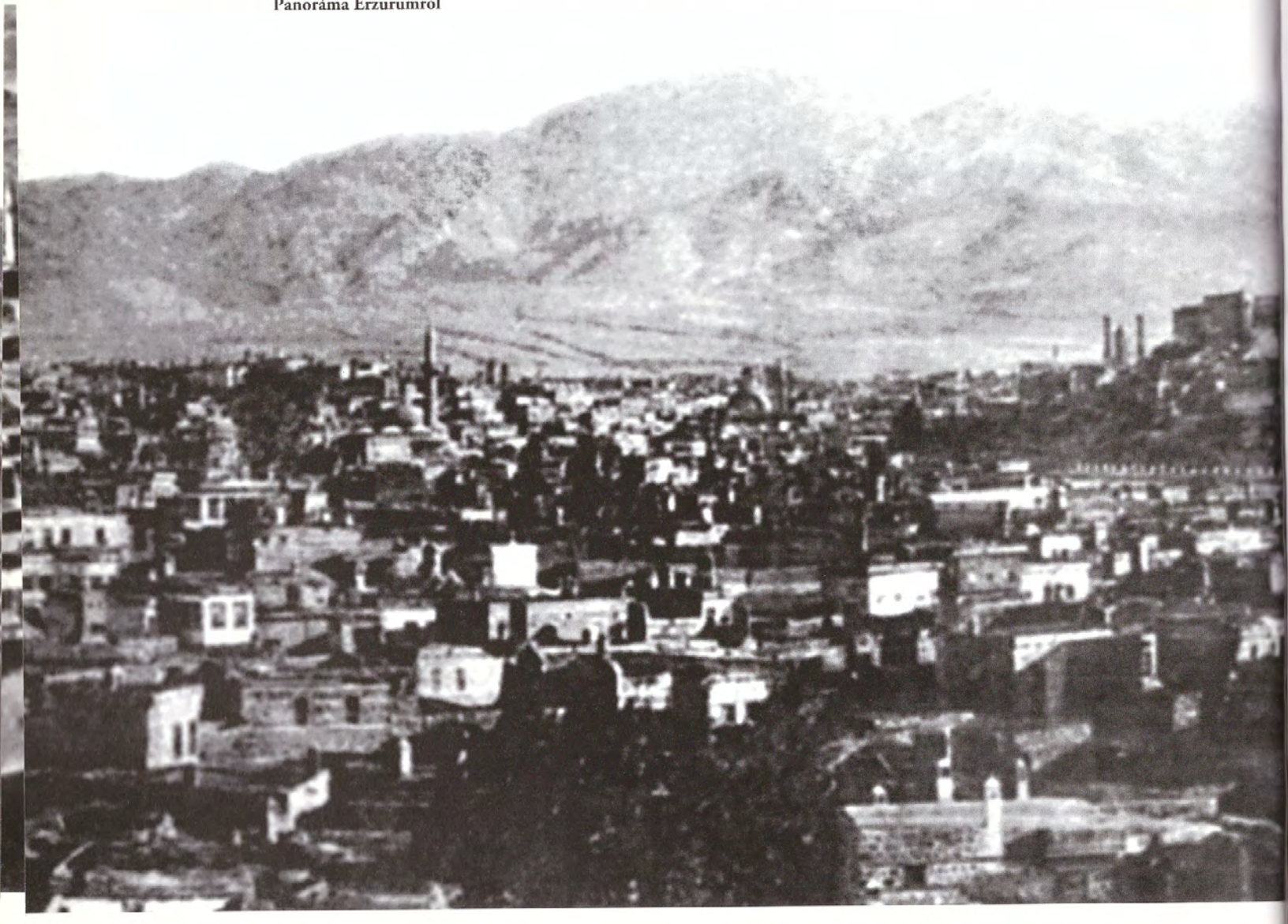
1080-ban Kilikiában létrejött a *Rubenida Fejedelemség*, amely 1198-ban királysággá alakult. A történelem egy különleges esete ez, hogy egy nemzet, elveszítve államiságát és szülőföldjét, más földre költözik, ott meggyökeredzik és új államot alapít.

A Kilikiai Örményország, amelynek függetlenségét közeli és távoli államok is elismerték, jelentős szerepet játszott a régió életében. Különösen figyelemre méltó a keresztes hadjáratok idején betöltött szerepe, amikor az angol, francia, német és más országok keresztes lovagjai, valamint Rómából a pápai haderők, midőn útjuk során átvonultak a Kilikiai Örményországon, segítséget és támogatást kaptak az örményektől.

Kilikiai Örményország a függetlenségért és a túlélésért folytatott harcban megküzdött terjeszkedni vágyó szomszédaival, így Bizánccal, az *Ikóniumi Szultánsággal*, az egyiptomi *Mamelukokkal*. Harcolt a *mongolok* támadásaival szemben is, akik a XIII. században jelentek meg az ország határainál.

Kilikiai Örményország, mint önálló állam, mintegy 300 éven keresztül állt fenn, 1375-ben azonban az egyiptomi Mamelukok nyomásának már nem tudott szembeszegülni.

Panoráma Erzurumról

Az Oszmán Birodalom meghódítja Nyugat-Örményországot

A XI. századtól kezdve megkezdődtek a különböző *nomád türk törzsek* betörései a Közel- és Közép-Keletre, Transzkaukáziába, Kis-ázsiába és a környező régiókba, ami drámai változásokat hozott mind a politikai-demográfiai tényezőkben, mind a geopolitikai helyzetben, hosszútávú következményeket hordozva ezzel az egész világra nézve.

Az Altáj és Közép-Ázsia vidékéről indulva a nomád türk törzsek egymást követő hullámokban szállták meg Iránt, Mezopotámiát, Kisázsiát és a Kaukázust, lerombolva az útjukba eső virágzó falvakat és városokat, megsemmisítve a műemlékeket, elfogva és rabszolgasorba taszítva a békés lakosságot. Alapvetően állattenyésztők lévén és a fejlődés alacsonyabb fokán állván, mint az általuk leigázott népek (arabok, bizánciak, perzsák, örmények, grúzok és mások), a nomádok szabad területeket és legelőket kerestek nyájaik számára. Ez volt a szüntelen vándorlások és az új hódítások mögötti fő mozgatóerő.

Ez ugyanakkor állandóan növekvő expanzióhoz és a török etnikai csoportok eddig soha nem látott gyarapodásához vezetett, ami a régió demográfiai változásával járt. Az újonnan érkező, türk nyelvű törzsek és népcsoportok egybeolvadtak az őslakos arabokkal, örményekkel, görögökkel, perzsákkal, grúzokkal és más népekkel: ezeken az alapokon alakult ki az idők folyamán a török nemzet. Ennek következtében a régió történelmi fejlődése az új körülmények hatására, valamint az újonnan formálódó geopolitikai rendszeren belül alakult.

A Közel-Kelet térségében az első török államot a *szeldzsuk törökök* alapították a XI. század elején, amely magába foglalta Irakot, Horászánt, Kisázsiát és a Kaukázus nagy részét. Az alapító *Togril* volt, aki Szeldzsuknak, az oguz népcsoport fejének unokája volt (Szeldzsuk után a népcsoportot is így nevezték). A szeldzsukok 1055-ben Bagdadot elfoglalták, 1071-ben a manzikerti csatában legyőzték Bizáncot, foglyul ejtvén a császárt, IV. *Románosz Diogenészt* is. Ennek a csatának döntő jelentősége volt: letelepült civilizáció felett aratott győzelmet a nomádság. Ezt követően megkezdődött a Bizánci Birodalom és a régió más hatalmainak elkerülhetetlen hanyatlása és ezzel együtt a türk nomádok pozícióinak megerősödése.

A szeldzsuk törökök államalapítása és agresszív politikája közvetlen hatást gyakorolt az örmény nép sorsára. A törökök ellenőrzésük alá vonták az örmény területek tekintélyes részét. 1064-ben *Alp Arszlán* szeldzsuk szultán meghódította Örményország fővárosát, *Anit*, Grúziát és a Karszi Királyságot, valamint egyéb területe-

Vozmet-i parasztok, Bitlisz, 1915

ket. A manzikerti ütközet után Bizánc vereségével Örményország, valamint néhány kelet-bizánci tartomány Kisázsiában szeldzsuk uralom alá került. Hódításaikat kiterjesztve a szeldzsukok ezúttal Kisázsia nyugati részén, 1086-ban alapították meg *Rumi* vagy *Ikóniumi Szultánság* néven a második szeldzsuk török államot. A geopolitikai helyzet változása ebben a fontos térségben drasztikusan megváltozott a törökök javára.

A XII.–XIII. században a világ számára eddig ismeretlen mongolok megjelentek a politikai porondon. 1206-ban vezetőjüket és államalapítójukat, *Temüdzsint* nagykánná választották, és ezután *Dzsingisz kánnak* ("Tenger kán") nevezték. Az ő és utódainak hódításai nyomán óriási birodalom jött létre. Magába foglalta a központi területet, Mongóliát, továbbá Dél-Szibériát, Észak-Kínát, a mai Oroszország nagy részét és Közép-Európa egy részét, egészen az Adriai-tenger partjáig.

A Kaukázuson túli területek és így természetesen Örményország sem kerülték el a mongolok figyelmét. Néhány hadjárat után (1236-1245) teljes Örményországot az ellenőrzésük alá vonták.

Hülegü kán, aki korábban már elfoglalta Perzsiát, egy alapjaiban új, független államot alapított, amelynek *Tabriz* volt a fővárosa. Birodalma magába foglalta Perzsiát, Irakot, Atropatenét, a Rumi Szultánságot, Grúziát és Örményországot.

A XIV. század végén Közép-Ázsiából ismét új török hódítók érkeztek *Timur Lenk* vezetésével. Pokollá tették az útjukba eső népek életét, a föld színével tévén egyenlővé falvaikat, városaikat, kultúráikat. Timur Lenk, aki a történelemben különös kegyetlenségéről híresült el, 1370-ben hódítóháborúkra berendezkedő államot alapított Közép-Ázsiában. Uralma alá hajtotta Iránt és Kisázsiát. Ezután csapatai Iránból Örményországba is bevonultak, elfoglalván Tbiliszit és a Kaukázuson túli területek egészét.

A nagy és befolyásos türk államokkal párhuzamosan kisebb fejedelemségek is létrejöttek a Közel-Keleten, Kisázsiában és Transzkaukáziában. Ilyen kisebb államalakulat volt az a bejség, amelyet Kisázsia északkeleti részén hozott létre egy oguz törzsi vezér, *Oszmán* (Othman). Alapítója után a bejséget Oszmán (vagy Ottomán) Államnak nevezik, amely 1299-ben kinyilvánította függetlenségét. Ez az államalakulat volt hivatott arra, hogy kiemelkedő szerepet játsszon nemcsak Kisázsia, de Ázsia, Európa és Afrika sorsában is.

Ugyanígy sorsdöntő volt az Oszmán Állam szerepe az örmény nép történelmében is.

Az Oszmán Állam meglepően sikeres és agresszív politikát folytatott. 1453-ban II. Mohamed szultán bevette Konstantinápolyt, ami a csaknem ezeréves Bizánci Birodalom végét jelentette. A civilizált Bizánci Birodalom összeomlása súlyos csapás volt az egész civilizált világra és fenyegetést jelentett a Nyugatnak is.

Ezután az Oszmán Államnak bőséges alkalma nyílt további hódításokra, amelyek két évszázadon keresztül folytatódtak.

Az Oszmán Állam nemsokára birodalommá formálódott: a XV–XVII. század folyamán fokozatosan bekebelezte Bulgáriát, Szerbiát, Magyarországot, Görögországot, Albániát, Boszniát, Havasalföldet, Moldvát, Moreát, Montenegrót, a Krímet stb. A Földközi-tenger és a Fekete-tenger, a Boszporusz és a Dardanellák vizei mosták a birodalom partjait. A törökök súlyos veszteséget szenvedtek el Bécs falai alatt 1683-ban. Ebben fontos szerepe volt a Sobieski János által vezetett lengyel csapatoknak, akik az osztrákok segítségére sietettek, így zárva el az oszmán törökök útját Közép-Európa felé.

Az Kharberd-i örmény kollégium zenekara, 1915

Az Oszmán Birodalom keleten is hasonló agresszív politikát folytatott. 1516-tól kezdve megkezdődött az arab országok megszállása; a XVII. század folyamán pedig hatalmuk már Észak-Afrikában is megszilárdult.

Ezután Örményország került sorra.

Örményország elfoglalását tervezvén az Oszmán Birodalom Perzsiával került szembe, ahol 1502-től a Szafavida-dinasztia uralkodott. A Szafavidák uralmuk alatt egyesítették Perzsiát, Atropatenét, Mezopotámiát, Grúziát és Örményországot. Az Oszmán és a Szafavida Perzsa Birodalom között a határvonal az Eufrátesz volt.

Az oszmán szultán, *I. (Kegyetlen) Szelim* megverte *I. Iszmáil* sahot a *cáldiráni ütközetben* és elfoglalta Kelet-Örményországot. A katonai hadműveletek megszakításokkal tovább folytatódtak egészen 1555-ig, amikor is az örmény *Szebasztia* tartománybéli *Amasziában* békeszerződést írtak alá. Az amasziai békében Örményországot két, keleti és nyugati részre osztották. Nyugat-Örményország *Van* és *Bagrevan* tartományokkal az Oszmán Birodalom része lett, míg a megmaradt területek, vagyis Kelet-Örményország perzsa uralom alatt maradt.

Az amasziai békeszerződés azonban egyik felet sem elégítette ki, így érthető, hogy röviddel megkötése után meg is szegték.

Az oszmánok nem nyugodtak bele, hogy nem tudták egész Örményországot uralmuk alá hajtani, míg a perzsák elégedetlenek voltak az elszakított örmény területek elvesztése miatt.

1578-ban kiújultak és tíz évig tartottak a harcok az Oszmán Birodalom és Perzsia között. A kezdeményező ismét a török fél volt, amelynek sikerült megszereznie egész Kelet-Örményországot. Az 1587-ben aláírt új békeszerződésben Perzsia az Oszmán Birodalom javára lemondott Örményország mellett egész Transzkaukáziáról és Atropatenéről is.

Az elkövetkező években a hadműveletek váltakozó sikerrel folytatódtak. A perzsáknak később sikerült a törököket a megszállt területekről kiszorítaniuk, s így egy törékeny erőegyensúly állt elő a felek között. Ezt rögzítette a *Qaszr-e Sirín*-ben kötött békeszerződés 1639-ben. Ez lényegében az 1555-ös amasziai béke helyreállítását jelentette, amelyben Örményország felosztását dokumentálták. Nyugat-Örményország az Oszmán Birodalom része maradt, Kelet-Örményország pedig ismét perzsa uralom alá került.

A két országrész fejlődése ezután különbözőképpen alakult.

Kelet-Örményország, vagyis *Jereván, Nahicseván, Arcah, Sirak, Gugark* és néhány további provincia a XIX. század első felében Oroszország birtokába került az 1804–1813 és az 1826–1828 közötti orosz-perzsa háborúk eredményeként. Új, többé-kevésbé kedvező körülmények jöttek létre Kelet-Örményországban a politikai és nemzeti túlélés, valamint a társadalmi-gazdasági és kulturális fejlődés számára.

Eközben Nyugat-Örményország az Oszmán Birodalmon belül maradt, amelynek politikai, gazdasági és állami szerkezete nem kedvezett a nem-török népek fejlődésének és előrehaladásának, akiknek feje fölött mindig ott lebegett nemzetiségi létük elvesztésének lehetősége.

Az örmény települések, lakosság, templomok és iskolák száma, provinciák szerint az örmény népirtás előtt

Bitlisz provincia	
Örmény települések száma	681
Az örmény lakosság száma	220000
Örmény templomok száma	671
Örmény iskolák száma	207

Kharberd provincia	
Örmény települések száma	279
Az örmény lakosság száma	204000
Örmény templomok száma	307
Örmény iskolák száma	204

Szebasztia provincia	
Örmény települések száma	241
Az örmény lakosság száma	225000
Örmény templomok száma	219
Örmény iskolák száma	204

Dijarbakir provincia	
Örmény települések száma	249
Az örmény lakosság száma	124000
Örmény templomok száma	158
Örmény iskolák száma	122

Van provincia	
Örmény települések száma	450
Az örmény lakosság száma	197000
Örmény templomok száma	537
Örmény iskolák száma	192

Erzurum provincia	
Örmény települések száma	425
Az örmény lakosság száma	215000
Örmény templomok száma	482
Örmény iskolák száma	322

Nyugat Anatólia	
Örmény települések száma	237
Az örmény lakosság száma	371800
Örmény templomok száma	281
Örmény iskolák száma	300

Kilikia és Észak-Szíria	
Örmény települések száma	187
Az örmény lakosság száma	309000
Örmény templomok száma	537
Örmény iskolák száma	176

Trabzon provincia	
Örmény települések száma	118
Az örmény lakosság száma	73390
Örmény templomok száma	109
Örmény iskolák száma	190

Törökország európai része	
Örmény települések száma	58
Az örmény lakosság száma	194000
Örmény templomok száma	67
Örmény iskolák száma	79

Az örmények területi-közigazgatási, nemzeti-politikai és társadalmi-gazdasági helyzete az Oszmán Birodalomban

Nyugat-Örményország a korábban egyesített Örményország nagy részét, kb. 230,000 négyzetkilométert foglalt el. Az örmény lakosság túlnyomó többsége, kb. 2,5 millió ember itt koncentrálódott. Ha figyelembe vesszük azokat az örményeket is, akik a XIX. században Nyugat-Örményországon kívül, szerte az Oszmán Birodalom területén – *Isztambulban*, a fővárosban, *Szmirnában*, illetve más városokban és településeken – éltek, akkor az örmények összlétszáma 3 millió volt.

Nyugat-Örményország meghódítása után az oszmán vezetés azonnal hozzákezdett a terület demográfiai térképének radikális átalakításához az örmény lakosság számának csökkentése céljából. Bátorították és támogatták a nem-örmény etnikai elemek, mint a törökök, de különösen a *kurdok* beszivárgását és letelepedését egész Nyugat-Örményországban.

Az oszmán hatóságok támogatását élvezve a törökök, de leginkább a kurdok népesítették be az örmény falvakat és tartományokat. A legjobban művelhető területek és legelők kerültek vezetőiknek és feudális uraiknak kezére. Az örmények mind gazdasági, mind jogi értelemben függésben voltak a török politikai elittől és a kurd vezérektől – a *sejkektől*, az *asiretek* vezetőitől, az *agáktól* és a *bégektől*.

Hogy továbbra is ehhez a politikához tartsák magukat, az oszmán hatóságok később, főleg a XIX. században *cserkeszeket* is betelepítettek az örmény tartományokba, mindenfajta privilégiumban részesítvén őket, amelyeket azok alaposan ki is használtak. Az egykor örményekhez tartozó földbirtokokat, amelyek az örmények tulajdonában álltak és ők is irányították őket, most átengedték a cserkeszeknek: ők kapták meg a tulajdonjogot.

„az Oszmán Birodalom területén az örmények összlétszáma 3 millió volt"

Végül a XX. század elején, pontosabban 1912–1913 között, az Oszmán Államnak az első balkáni háborúban elszenvedett veresége után, nagyszámú török vándorolt be a Balkánról Kisázsiába, és a legtöbbjük örmény földön telepedett meg.

Az örmény tartományoknak törökök, kurdok és cserkeszek általi betelepítése, az őslakos örményeknek földjeiktől való erőszakos megfosztása a problémának csak egyik oldala volt. A másik, nem kevésbé fontos oldala az volt, hogy az oszmán uralkodók az újonnan jötteket az ott élő őslakosok ellen bujtogatták, összeütközéseket szítottak közöttük, miközben az új lakosság pártjára álltak. Mi több, az oszmán hatóságok vérengzéseket is végrehajttattak a kurdokkal és a cserkeszekkel. Egyszóval saját hazájukban az örmények számára pokoli körülményeket teremtettek.

Összefoglalva: az oszmán hatóságok azzal a politikájukkal, hogy az örmény földeket nem-örmény és muszlim etnikai elemekkel népesítették be, kettős célt akartak elérni.

A konstantinápolyi Gum Gapou negyed „Knar" filharmónikus zenekara, Isztambul, 1910

Az első cél az volt, hogy mesterségesen csökkentsék a szülőföldjükön, Nyugat-Örményországban élő örmények számát, hogy így ne képviselhessenek abszolút többséget egyik örmény *vilajetben* sem. Ennek ellenére az első világháborúig az örmények túlnyomó többséget alkottak Nyugat-Örményországban.

Másodsorban az „oszd meg és uralkodj" politikájával mesterségesen uszították a nem-örmény etnikai csoportokat az örmények ellen és fegyveres összecsapásokat szítottak közöttük. Ily módon terelték el a lakosok figyelmét a legfontosabb problémáról, azaz az első számú és leggonoszabb ellenségről, az oszmán rezsimről.

A politikai irányvonal, amelyet az oszmán kormány követett Nyugat-Örményország területi-közigazgatási felosztása tekintetében, a fent leírtakkal teljesen azonos volt.

Az oszmán hatóságok Nyugat-Örményország provinciáit folytonosan átmodellezték és átszervezték, amíg meg nem találták a nem-török népekkel szemben folytatott politikájukhoz a legmegfelelőbb formát. Az elképzelés az volt, hogy az örmény területek felaprózásával azokat részenként majd a török provinciákhoz csatolják. Ezáltal az örmény területek 'összezsugorodtak', ami azt vonta maga után, hogy az örménység aránya csökkent a török, kurd és más muszlim közösségekhez viszonyítva.

„az oszmán hatóságok azzal a politikájukkal, hogy az örmény földeket nem-örmény és muszlim etnikai elemekkel népesítették be, kettős célt akartak elérni"

Az 1639-es Qaszr-e Sírín-i béke után Nyugat-Örményországot hét pasai tartományra osztották: *Erzurum, Szebasztia* (tör.: *Sivas*), *Van, Dijarbakir, Bajazet, Csáldirán* (ma: *Szijah Csesmeh*) és *Karsz*. Később további felosztásokat hajtottak végre. A XIX. század közepén a vilajetek, vagyis provinciák váltották fel a pasai tartományokat. Ettől az időtől kezdve Nyugat-Örményország a következő vilajetekből állt: *Erzurum, Kharberd* (tör.: *Elâzig*), *Szebasztia, Trabzon* és *Dijarbakir*. A korábbi hét pasai tartomány helyébe öt vilajetet hoztak létre. Az eredeti örmény pasai tartományokat, mint *Van, Bajazet, Csáldirán* és *Karsz*, eltörölték.

Az örmény provinciák felaprózásának és a muszlim lakosság mesterséges növelésének örményellenes politikáját folytatta *II. Abdul Hamid* szultán, aki 1879–1880-ban létrehozta *Bitlisz* tartományát, leválasztván ezzel bizonyos részeket Van és Dijarbakir tartományból. 1880-ban Erzurumot, a legnagyobbat az örmény közigazgatási egységek közül, négy részre osztotta: *Erzurum, Van, Mus* és *Hakkári* tartományokra. Röviddel ezután eltüntette a szintén nagyrészt örmény lakosú Must. Az újonnan alakított vilajet *Dersziszmi* lett, ahol a kurdok és törökök többségben voltak.

1897-ben végül egy utolsó újrafelosztás történt Nyugat-Örményországban: *Erzurum, Kharberd, Szebasztia, Van, Bitlisz, Dijarbakir* és *Trabzon* vilajetek alakultak meg.

Innentől fogva a genocídiumig, az örmény nép megsemmisítéséig Nyugat-Örményországban semmilyen további radikális változás nem következett be.

Ebben a fázisban, a fentebb említett problémákon felül az örmény kérdésnek még egy fontos aspektusa volt, amelyet meg kell világítani ahhoz, hogy átfogó képünk legyen annak lényegéről és természetéről: a nyugati örmények jogi és politikai státusza.

Az örmények, hasonlóan a birodalomban élő más keresztény népekhez – szírekhez, bolgárokhoz, görögökhöz, szerbekhez, románokhoz és másokhoz –, kétségbeejtő helyzetben, minden jogaiktól megfosztva éltek. Ők *râya*-k, vagyis alsóbbrendűek voltak, a törökhöz képest másodrendűekként kezelték őket. Ugyanebben a nyomorult helyzetben voltak a nem-török eredetű muszlimok, különösen az arabok.

Mahlam faluban lefejezett
nyolc örmény közéleti személyiség,
Salmast provincia, Irán, 1898

1908-ig nem volt alkotmány az Oszmán Birodalomban, azt a szultán, a *padisah* akarata kormányozta, míg a provinciákban a zsarnokságukról ismert *valik* és *pasák* voltak az urak. A *saria*, a muszlim törvénykezés és az *adat*, a szokásjog normái érvényesültek. Ezek nem védték sem az örmények, sem más keresztények érdekeit.

Az örmények, keresztények lévén, nem viselhettek fegyvert, így teljesen védtelenek voltak a törökök, kurdok, cserkeszek szemtől-szembeni támadásaival, túlkapásaival szemben. Az örményeknek nem engedték meg, hogy a törvény előtt bizonyítékokkal éljenek. Nem ülhettek lóra, ez csak a törökök és más muszlimok előjoga volt. Az adat előírása szerint az örményeknek kötelességük volt utat engedni a muszlimoknak, ha találkoztak. Sok más, hasonló korlátozás és tilalom létezett, amelyek az örmények méltóságát sértették.

Továbbá nem élveztek személyes sértetlenséget sem, ugyanis az érvényes törvények, normák és szokások erre nem adtak semmilyen garanciát. A védtelenség érzése kísérte az örményeket mindenütt, rémálommá változtatva az egyén és a családok életét.

Vallással kapcsolatos nehézségek is léteztek. Az Oszmán Birodalomban nem volt szokatlan, ha a keresztény örmények vallásos érzelmeit szidalmazták. A vallási elnyomás, a nemzetiség erőszakos megváltoztatásának politikája, a komoly és sokszor kétségbeejtő társadalmi, gazdasági viszonyokkal párosulva gyakran arra indították az örményeket, hogy adják fel hitüket és vegyék fel az iszlámot. Annak ellenére, hogy ez soha nem öltött tömeges méreteket az örményeknél, más keresztény népekhez, pl. a grúzokhoz képest, a fenyegetettség mindig is ott volt.

Az Oszmán Birodalomban más keresztény közösségek helyzete is igen hasonló volt. Ezért a történészek az Oszmán Birodalmat gyakran a „népek börtönének" minősítik.

A bebörtönzött népek kísérleteket tettek viszonyaik némi javítására. A próbálkozások megélénkültek a XIX. század elején, amikor a nem-török népek, köztük az örmények nemzeti öntudatra ébredése is megerősödött. A törvényesített anarchia és despotizmus elleni tiltakozás nagyon gyakran fegyveres konfliktusba fordult. A XIX. század húszas éveiben lázadtak fel a görögök, s végül 1830-ban sikerült lerázniuk az oszmán igát és függetlenek lettek.

Ezt az egyiptomi válság követte 1831–1841 között. Egyiptom vezetője, *Mohamed Ali*, fegyveres harcot indított *II. Mahmud* török szultán ellen. Csapatai egy sor fényes győzelmet arattak a török hadsereg ellen. Mohamed Ali nagyon közel volt a végső győzelemhez; csak Oroszország és a nyugati hatalmak közbelépése mentette meg Isztambult a küszöbön álló vereségtől.

1862-ben a zejtuni örmények lázadtak fel. Derekasan állták a reguláris török sereg támadásait, és sikerült rábírni az ellenséget jogaik és nemzeti méltóságuk tiszteletben tartására.

Erőszakos összetűzések, törökellenes tüntetések robbantak ki a birodalom majdnem minden tartományában.

Mindebből nyilvánvalóvá vált, hogy az Oszmán Birodalom, amely tipológiáját tekintve feudális-katonai politikai rendszer volt, súlyos válságba került, amely kiterjedt a kormányzati, politikai, jogi, társadalmi, gazdasági, belső etnikai, vallási, és szellemi-kulturális életre is.

Örmény férfiak holttestének temetése, Erzurum

Mint a középkorban

Az oszmán vezető rétegek, felismerve a birodalom létét és integritását fenyegető veszély közeledtét, az elmaradottságból kivezető út keresése jegyében részleges reformokat vezettek be. A szultáni ediktumot, a *Hatti Serif*-et 1839-ben a *Gülháne* palotában hirdették ki, mellyel elkezdődött az ún. *Tanzimat* reformok korszaka. Az ediktum egyenlő jogokat, a vagyon és a személy sérthetetlenségét, jogi, pénzügyi és adószabályozást ígért a birodalom minden alattvalója számára vallási megkülönböztetés nélkül.

Még ezek a korlátozott reformok is a nemesek és helyi méltóságok, a katonai és vallási vezetők és más konzervatív elemek ellenállását vonták maguk után, és így megvalósítani sem lehetett őket. Ennélfogva a végrehajtási utasítások, amelyeket a Tanzimat reformok második fázisaként bocsátottak ki 1856-ban, ugyanarra a sorsra jutottak, és csupán papíron maradtak.

Ennek eredményeként, az örmények és más, elsősorban a keresztény közösségek jogi-politikai státusza és társadalmi-gazdasági helyzete semmit sem változott. A reformok sikertelensége mind az örmények, mind a birodalom valamennyi, keresztény vagy muszlim népe számára a reményeik meghiúsulását jelentette.

„A XX. sz. első népirtása" kiállítás kezdőképe, rajta az Örmény Genocídium emlékmű Jerevánban

Török katonák

Örmény katonák teteme a Bitlisz-i úton, akiket a török hadseregben teljesített szolgálatuk alatt gyilkoltak meg a törökök 1915-ben

Az „örmény kérdés” és kialakulásának szakaszai

Az Oszmán Birodalom egy olyan soknemzetiségű állam volt, amelyben törökök mellett *arabok, szírek, albánok, bolgárok, bosnyákok, örmények, zsidók, görögök, szerbek, románok, kurdok, cserkeszek* és más népek is éltek. Legnagyobb száma az arab lakosságnak volt, míg a törökök kisebbségben éltek. Ennek ellenére minden politikai, katonai és vallási hatalom törökök kezében volt és kizárólag az ő érdekeiket szolgálta. Ilyen körülmények között a törökök hatalmukat csak erőszak árán tudták fenntartani. Nem véletlen, hogy az erőszak politikája, amely a XIX. században megerősödött és intézményes szintre emelkedett, az Oszmán Birodalom belső politikai életének legjelentősebb mozzanata volt, s ez volt a fő fegyver a nemzetiségi kérdés megoldásában. Ennélfogva az Oszmán Birodalom XIX. és kora XX. századi történelmét a sorozatos mészárlások, kínzások és az arabok, szírek, örmények, görögök, bolgárok és más nem török népek méltóságának sárba tiprása jellemezte.

> *„az Oszmán Birodalom XIX. és kora XX. századi történelmét a sorozatos mészárlások, kínzások és az arabok, szírek, örmények, görögök, bolgárok és más nem-török népek méltóságának sárba tiprása jellemezte”*

Ebből az időszakból közel harminc olyan etnikai tisztogatásról és tömegmészárlásról van tudomásunk, amelyet nem-török népek ellen követtek el, és amelyek közül a Birodalom fővárosában, Isztambulban élő görögök 1821-es lemészárlása tűnik ki a kivételes brutalitás és vérengzés révén. Megemlíthetnénk még, hogyan uszították egymásra a törökök az arabokat Libanonban és Szíriában előbb 1845-ben, majd 1858 és 1861 között, amikor is a harcok során 300 falut tettek a földdel egyenlővé, több száz templomot és mecsetet romboltak le és több ezren haltak meg. A vérontás nem kerülte el sem az örmény *Zejtun* városát (1860–1870), sem a bolgárokat és más balkáni népeket (1875–1876), majd 1894 és 1896 között ismét az örmények estek áldozatul török fegyvereknek *Isztambulban, Szaszunban, Bitliszben, Musban* és más örmény városokban. Szólhatnánk még a krétai görögök 1891-es lemészárlásáról, a macedónok legyilkolásáról és a *Dzsebel Druz*-i (1886) és az *aleppói* (Szíria, 1896) arab felkelések vérbefojtásáról is. A mészárlások diadalmenete folytatódott a XX. században is, az első áldozatok arabok és örmények voltak: 1903-ban Bejrutban leverték az arabok török ellenes tüntetéseit, 1903–1904-ben pedig örmény pogromokat hajtottak végre Szaszunban, Musban és sok-sok más helyen. A vérengzések utolsó akkordját, amely már az Örmény Genocídiumot előzte meg, az 1909-es mészárlás jelentette *Adanában*, amelynek harmincezer örmény esett áldozatul.

Az Oszmán Birodalomban, a törökök által végrehajtott erőszakra, kínzásokra és tömegmészárlásokra válaszul megjelent az „arab kérdés”, a „görög kérdés”, a „szír kérdés”, a „román kérdés”, és mindezekkel együtt az

Török gyilkosok
„vadászzsákmányukkal"

Menekülő örmények

„örmény kérdés", ami azt a tényt bizonyítja, hogy a legbrutálisabb kegyetlenség ellenére sem tudták az oszmán hatóságok megoldani a nemzetiségi problémákat. Ez utóbbiak, noha sok közös vonásuk volt, némileg különböztek is egymástól.

Az örmény kérdés a fejlődésnek három fázisán ment keresztül.

Az örmény kérdés első fázisa (1639–1878)

Az első fázis magába foglalja a XVII. századtól, mégpedig az 1639-beń megkötött *Qaszr-e Sirín-i* békeszerződéstől az 1878-as Berlini Kongresszusig terjedő időszakot. Ebben a fázisban az örmény kérdés az Oszmán Birodalom belső problémája volt.

Az örmény kérdés első fázisa az alábbi pontokban foglalható össze.

Először, az örményeknek meg kellett tartaniuk Nyugat-Örményországot örmény uralom alatt: nem hagyhatták, hogy a törökök, kurdok, cserkeszek megszerezzék, akiket az oszmán vezetők bátorítottak és védelmeztek. Az örmények ugyanis meg voltak győződve arról, hogy területeik elvesztése a nép elkerülhetetlen kihalásához vezetne, mivel a föld az egyetlen biztos alap, amely biztosíthatja egy nemzetnek, mint etnikai csoportnak a fennmaradását.

Másodszor, meg kellet őrizniük Nyugat-Örményország etnikailag örmény voltát. Az adott történelmi körülmények között ez azt jelentette, hogy határozottan visszautasították a törököknek azt a törekvését, hogy törökökkel, kurdokkal és cserkeszekkel népesítsék be hazájukat, és ezzel radikálisan megváltoztassák annak demográfiai képét.

Mindkét kérdés közvetlenül összefüggött a nemzetbiztonság összetett problémájával, a túléléssel és az örmény nép ősiségének megőrzésével.

Harmadszor, ellen kellett állniuk az oszmán állam minden szintjén megnyilvánuló, valamennyi nyílt és burkolt erőfeszítésnek, amely az örmény nép etnikai és vallási beolvasztását célozta.

Negyedszer, olyan minimális, alapvető jogok biztosításáért harcoltak, mint a személy és a tulajdon védelme, és az emberi és a nemzeti méltóság, a családi és nemzeti hagyományok és szokások tiszteletben tartása.

Mint látható, az „örmény kérdés" ezen szakaszában az örmények egyáltalán nem törekedtek adminisztratív, területi alapú önkormányzásra vagy autonómiára, még kevésbé a függetlenségre.

Az örmények szerény követelésekkel álltak elő. Óvatosak voltak, hiszen jól tudták, problémáikra megoldást csak a fennálló rendszer keretein belül képzelhetnek el, mert még a legkisebb rendbontás vagy meggondolatlan cselekedet is beláthatatlan következményekkel járna. Éppen ezért, az örmények igyekeztek betartatni az alapvető emberi normákat, hogy garantálják a nemzetük biztonságát és fennmaradását.

Az örmény kérdés második fázisa (1878–1914)

Az „örmény kérdés" második szakasza az 1878-as Berlini Kongresszus és az első világháború közötti időszakra tehető. Ebben a szakaszban az „örmény kérdés" megszűnt pusztán belügynek lenni, a nemzetközi diplomácia egy kérdésévé vált, és része lett az átfogó „keleti kérdésnek". Ezt számos nevezetes esemény előzte meg, melyek közül kettőt érdemes bővebben tárgyalnunk.

A török vandalizmus tagadhatatlan bizonyítéka

1876-ban a vaskezű *II. Abdul Hamid* ülhetett az Oszmán Birodalom trónjára és 30 keserves éven át, egészen 1909-ig ott is maradt. Félelemben és rettegésben tartotta barátait és ellenségeit, minden népet, még a törököket is. Uralkodásának évei úgy vonultak be az Oszmán Birodalom történelmébe, mint a *zulum*, vagyis a kegyetlenség és a zsarnoki önkényuralom korszaka. Bevezette az egyének és a tömegek legyilkolását az oszmán politikai „kultúrába", mint a legjobb módszert azon problémák megoldására, amelyekkel a Birodalomnak szembe kellett néznie.

A Birodalom nem-török népeinek tömeges lemészárlása Abdul Hamid új politikai „kultúrájának" egyik összetevője volt. Az örmények az elsők között voltak, akik áldozatul estek ennek a politikának. A II. Abdul Hamid által elrendelt örmény vérengzések nem voltak sem véletlenszerűek, sem a szultán szeszélyeiből adódóak. Politikailag kiterveltek voltak. Ő volt az, aki a következő szabályt állította fel: „Az örmény kérdés legjobb megoldása az örmények fizikai megsemmisítése." És ehhez tántoríthatatlanul tartotta magát.

„II. Abdul Hamid: Az örmény kérdés legjobb megoldása az örmények fizikai megsemmisítése."

A második fontos esemény az 1877–78-as orosz-török háború volt, amelyet a törökök el is vesztettek. Az orosz csapatok nemcsak a Balkánon, hanem a kaukázusi fronton is győzelmet arattak. A Balkánon az oroszok megszállták Bulgáriát és egészen Isztambulig nyomultak, a kaukázusi fronton pedig elfoglalták *Ardahánt*, Bajazetet, *Alaskertet, Karszot* és *Erzurumot*, vagyis Nyugat-Örményország egy jelentős részét, valamint *Batumit*.

A törökök kénytelenek voltak letenni a fegyvert és békét kötni. A békeszerződést Oroszország és az Oszmán Birodalom között 1878. március 3-án írták alá az Isztambul közelében fekvő San Stefanoban. Ez rögzítette az orosz fegyverekkel kiharcolt győzelmet.

A *San Stefano-i békeszerződés* tartalmazott egy speciális paragrafust: a 16. paragrafus arról szólt, hogy Nyugat-Örményországban bizonyos reformokat kell alkalmazni. A szöveg így szólt: „Figyelembe véve, hogy az orosz csapatok kivonása az általuk elfoglalt, de a törököknek visszaadandó örmény területekről összecsapásokhoz vezethet, ami megronthatja a két ország békés kapcsolatát, a Felséges Porta haladéktalanul megkezdi a helyi igényeket kielégítő reformok véghezvitelét az örmények lakta tartományokban, és biztosítja az örmények biztonságát a kurdokkal és a cserkeszekkel szemben".

A felek megegyeztek abban, hogy az orosz csapatok 6 hónapig maradnak „ázsiai Törökországban", azaz Nyugat-Örményországban, amely idő alatt a reformokat meg kell valósítani.

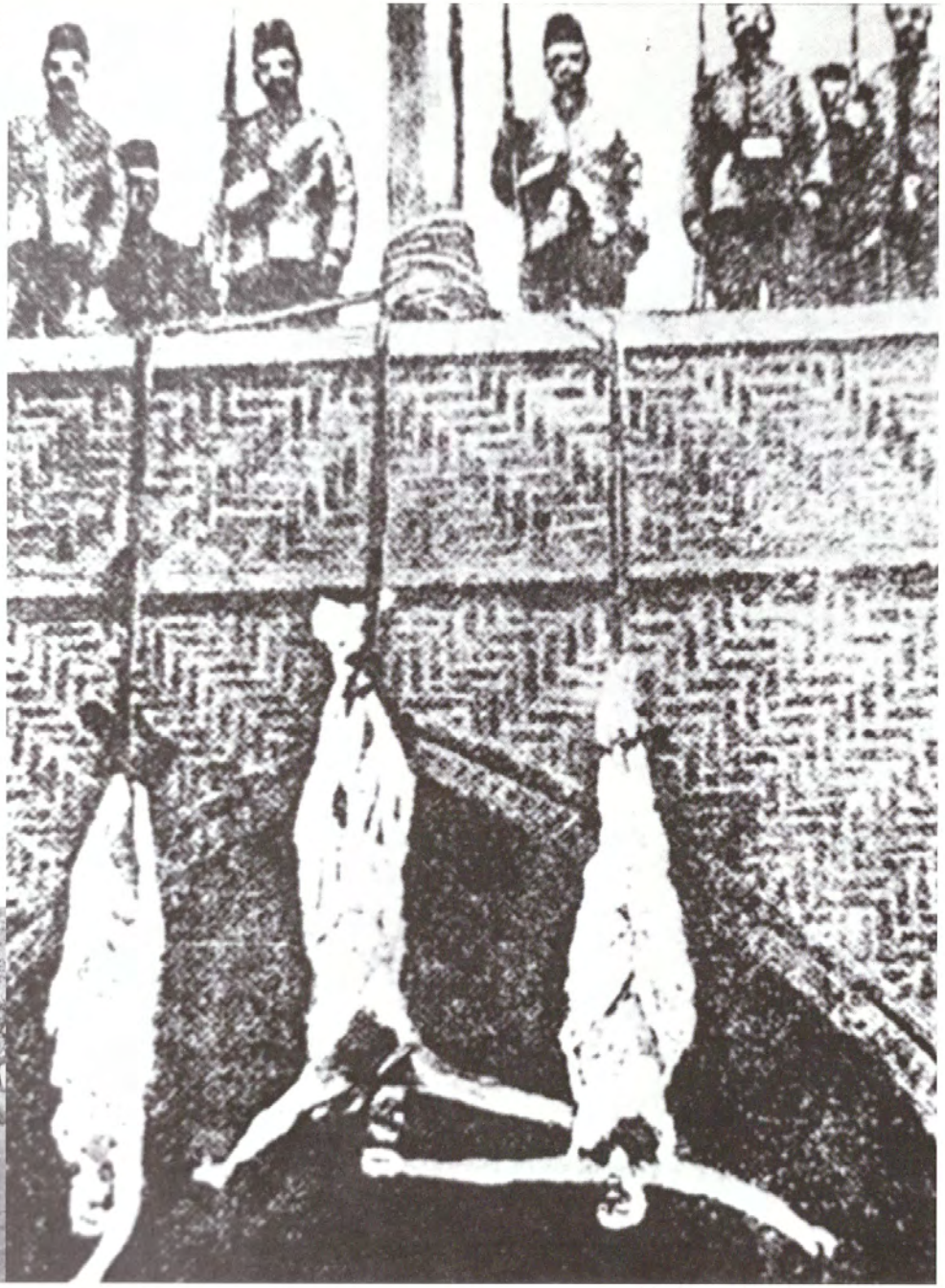
A San Stefano-i szerződés által a szultán és az oszmán kormány tényszerűen elismerte, hogy az örmények elmondhatatlanul nehéz körülmények között éltek, teljesen védtelenül és bizonytalanságban; s azt is elismerték, hogy a kurdok és a cserkeszek ebben negatív szerepet játszottak.

A San Stefano-i béke az orosz diplomácia győzelme volt, és ez komolyan megriasztotta a nyugati riválisokat, akik attól féltek, hogy az Oszmán Birodalom végül teljesen Oroszországtól fog függeni, és a Keleti Kérdés stratégiai mérlege az Orosz Birodalom javára fog változni. Ez ellentmondott volna az ő érdekeiknek, és semmiképpen sem hagyták, hogy ez bekövetkezzék.

Anglia és az Osztrák-Magyar Monarchia, amely Németország és a német kancellár, *Bismarck* támogatását élvezte, különösen aktív szerepet vállalt ebben az ügyben. Ezeknek a nagyhatalmaknak sikerült elérniük egy ad hoc kongresszus összehívását, ahol felülvizsgálták a San Stefano-i békét.

A kongresszus Berlinben gyűlt össze 1878 június 13-án, és *Bismarck* elnökölt rajta. Anglia és az Osztrák-Magyar Monarchia, Németországgal, Franciaországgal és Olaszországgal karöltve elérték, hogy a San Stefano-i

A „Höncsak" párt
felakasztott húsz örmény tagja

Menekülő örmény
asszonyok és gyermekek

béke határozatait felülvizsgálják. Oroszország pozíciói gyengültek, míg saját pozíciójuk a térségben, valamint az Oszmán Birodalomra gyakorolt befolyásuk megerősödött.

A Kongresszus döntése értelmében Oroszország visszaadta Alaskertet és Bajazetet a törököknek (Erzurumot már korábban visszaadta); Ardahan, Karsz és Batumi pedig az oroszoké maradt.

A berlini békeszerződés tartalmazott egy 61. paragrafust, amely az „örmény kérdésnek" volt szentelve. Ez a paragrafus azonban számos alapvető pontban különbözött a San Stefano-i békeszerződés 16. paragrafusától, ami az örmények számára hátrányt jelentett. Így szól a szöveg: „A Felséges Porta haladéktalanul megkezdi a helyi igényeket kielégítő reformok véghezvitelét az örmények lakta tartományokban, és jótáll az örmények biztonságáért a kurdokkal és a cserkeszekkel szemben. A Felséges Porta köteles rendszeresen jelentést adni az intézkedésekről a végrehajtás felügyeletével megbízott hatóságoknak".

A San Stefano-i békeszerződés szerint a reformokat orosz felügyelet alatt vitték volna véghez és az orosz csapatok jelenléte egyfajta biztosítékul szolgált volna az örmények számára, hogy a törökök valóban teljesíteni fogják a szerződésben foglaltakat. A berlini szerződéssel és az orosz csapatok kivonásával viszont a nyugati hatalmak mindent a vérszomjas szultán belátására bíztak. A szultánnak csak arra kellett ügyelnie, hogy a reformokról szóló jelentések rendszeresen megérkezzenek az európai hatalmakhoz. Az utóbbiak felügyelő szerephez jutottak.

Paradox volt az a helyzet, hogy a nyugati hatalmak a szultánt bízták meg azzal, hogy „jótálljon az örmények biztonságáért a kurdokkal és cserkeszekkel szemben", míg maga a szultán volt a felbujtója a kurdok és cserkeszek mindenfajta örményellenes cselekedetének. Tökéletes példa erre, hogy éppen a berlini kongresszus után, 1891-ben II. Abdul Hamid parancsára, az Oszmán Birodalom költségén fölállítottak egy, a szultán után *Hamidijé*-nek nevezett kurd lovassereget. Ez a 30 ezer fős lovasság nem tartozott a török birodalmi sereghez, hanem külön katonai alakulatként az örmény *Erzinka* (tör. *Erzincan*) városában állomásozott. A Hamidije elsődleges célja birodalom szerte az örmények mészárlása volt, amit 1894 és 1896 között, sőt a későbbiekben is nagy hozzáértéssel műveltek.

Figyelemre méltó az is, hogy a berlini kongresszus után, II. Abdul Hamid külön kérésére az *Ermenistan* (Örményország) név használatát betiltották.

> ***„A berlini békeszerződés tartalmazott egy 61. paragrafust, amely az „örmény kérdésnek" volt szentelve."***

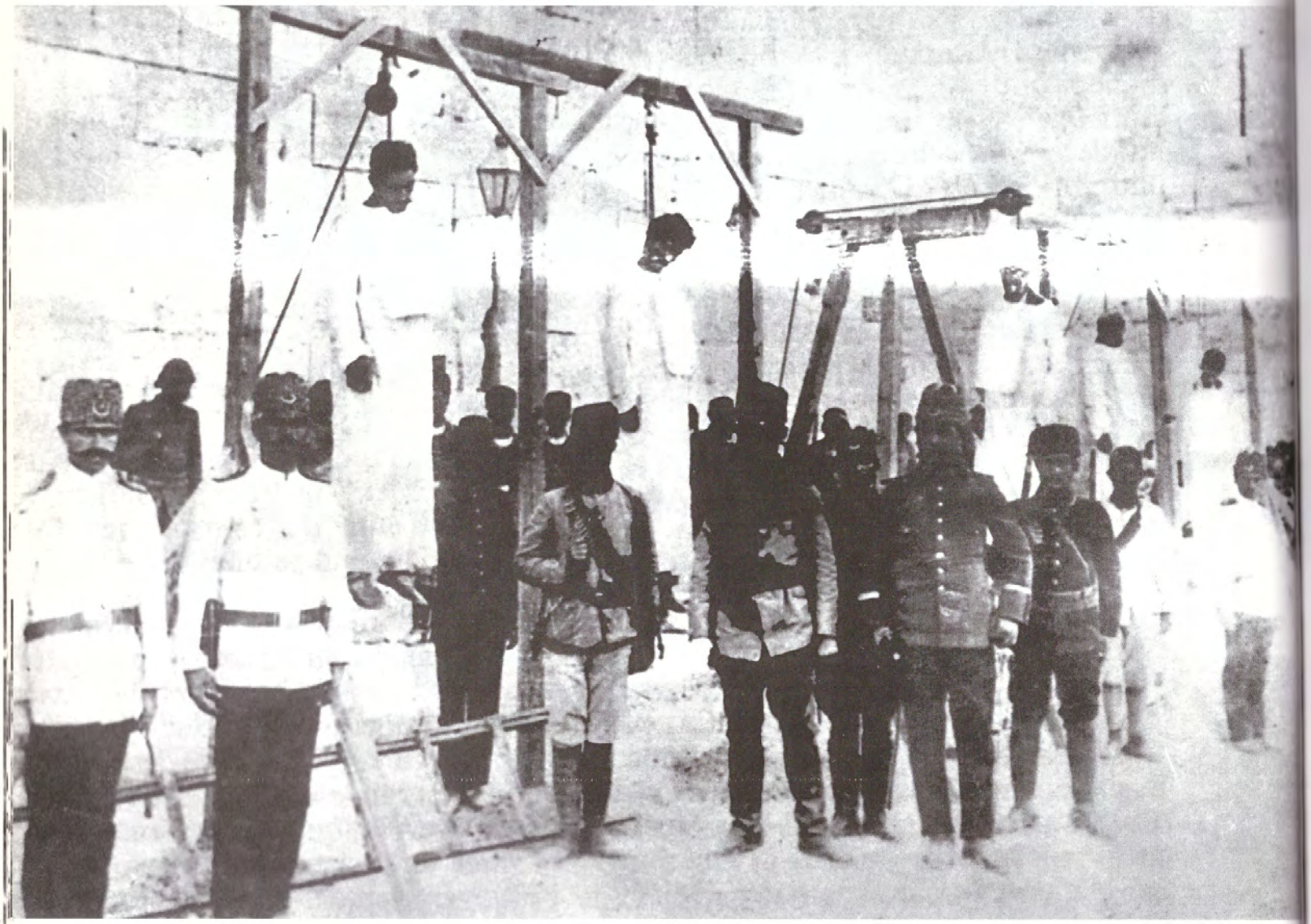
Más szóval, a berlini békeszerződés a San Stefano-iban foglalt reformtörekvések sorsát megpecsételte, és semmilyen más reális alternatívát nem kínált helyette.

A berlini kongresszus után a szultánban és csatlósaiban ismét megerősödött az a meggyőződés, hogy az „örmény kérdés" legjobb megoldása az örmények kiirtása. Most már valóban nem kellett attól tartaniuk, hogy az európai hatalmak esetleg beleavatkoznának a törökök belügyeibe. Ezek a hatalmak ugyanis csak arra használták az örmény reformok ügyét, hogy beavatkozhassanak a Birodalom belügyeibe. Ennélfogva, ha az ügynek az alapjait szüntetik meg, megfosztják a hatalmakat attól az alkalomtól, hogy engedményekre bírják az Oszmán Birodalmat.

Az Oszmán Birodalom XIX. századi örmény mészárlásainak csúcspontja az 1894–1896-os vérengzés volt.

Az első csapás Szaszunt érte, amely a bitliszi vilajet egy tartománya volt, és már hosszú idő óta rendíthetetlenül ellenállt a török zsarnokságnak. 1894 augusztusában a negyedik török hadsereg bevonult Szaszunba. Az egyenlőtlen küzdelem végül a török reguláris sereg győzelmével ért véget. Szaszun városát lerombolták, 40 falut a földdel tettek egyenlővé és 10 ezer embert öltek meg.

Kivégzett örmény orvosok az Aleppo-i téren, 1917

A vérszomjas szultán brutális tettei komoly megbotránkozást váltottak ki számos európai országban. Anglia, Franciaország és Oroszország közbeléptek: alapítottak egy ad hoc bizottságot az ügy kivizsgálására. 1895 májusában Isztambulban a három említett nagyhatalom nagykövetei javaslatokat juttattak el a szultánhoz az örmény vilajetek reformjaival kapcsolatban. Hivatalosan a szultán megígérte, hogy végrehajtja a reformokat, valójában soha nem szándékozott akár egy lépést is tenni megvalósításuk érdekében. Ráadásul alig várta a kedvező alkalmat, hogy újrakezdhesse és még több területre kiterjeszthesse a mészárlást.

1895 szeptemberében megkezdték az örmény ellenes pogromokat a fővárosban, folytatták *Trabzonban, Erzinkában, Marasban, Szebasztiában, Erzurumban, Dijarbakirban, Bajazetben, Kharberdben* és más helyeken.

A szultán hatóságai *Zejtun* városában is megkísérelték a mészárlást, de ott nem sikerült: a helyi közösség idejében megfelelő lépéseket tett, hogy megállítsa a török csapatokat. 1896-ban a mészárlások új lendülettel indultak újra. Tömeggyilkosságokat vittek végbe *Konstantinápolyban, Urfában, Sapin-Karahiszárban, Amasziában, Musban, Marzvanban* és a birodalom más régióiban, városaiban és falvaiban.

1894 és 1896 közötti vérontásnak 300,000 főnyi áldozata volt.

De az örmények vesztesége nem csak a halottak számában mérhető. A borzalmas körülmények között 100 ezer örményt térítettek át erőszakkal a muzulmán hitre és körülbelül ugyanennyit kényszerítettek szülőföldjük elhagyására. Az örmények lemészárlása tehát valódi genocídium volt.

> *„Az Oszmán Birodalom XIX. századi örmény mészárlásainak csúcspontja az 1894–1896-os vérengzés volt."*

Az Oszmán Birodalomra úgy köszöntött a XX. század, mint egy elmaradott diktatórikus államra, amely tömegmészárlásokat szervezett a területén élő nemzetiségek ellen. A politikai, gazdasági és társadalmi rendszert is érintő válság egyre mélyült. A mészárlások súlyosbították a helyzetet és leleplezték az oszmán állam bűneit.

A Birodalom népeinek szemében, még a török nép szemében is, II. Abdul Hamid szultán gyűlöletes személy volt, az ő szerencsétlen sorsuk az erőszak és a kegyetlenség szimbóluma.

Ezért sokakban érlelődött a gondolat, hogy a vérszomjas szultán uralmát meg kellene dönteni. Az *ifjútörökök* a gondolatot tettekké váltották, amikor is 1908. július 23-án az Egység és Fejlődés Bizottsága puccsal megdöntötte a szultán hatalmát és 1909-ben II Abdul Hamidot megfosztották trónjától.

Az ifjútörökök a francia forradalom szlogenjét hirdetve kezdtek kormányozni: „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség". A birodalom minden nemzete, muzulmánok és keresztények egyaránt, üdvözölték a „vörös szultán" hatalmának megdöntését és hittek benne, hogy egy új korszak hajnalához érkeztek. Így voltak ezzel az örmények is. Moussa Prince visszaemlékezése szerint „örmények, törökök és görögök eufórikus állapotban ölelgették egymást az utcákon".

Nem sokkal később azonban világossá vált, hogy az ifjútörökök jól álcázott lelkes nacionalisták, akik folytatni kívánták az előző szultánok elnyomó és vérengző politikáját. Annak az eszmének a hívei voltak, hogy a Birodalom valamennyi nemzetét asszimilálni kell egy „tiszta" török nemzet létrehozásának érdekében, és még a vérontás eszközétől sem riadtak vissza, hogy elérjék ezt a célt.

Az arcok változtak, új vezetők jöttek, de a politika maradt a régi.

Ezek után érdemes részletesen is megvizsgálni, hogy a második szakaszban, 1878–1914 között, milyen megoldási lehetőségek merültek fel az „örmény kérdéssel" kapcsolatban különböző hatalmi körökben.

Az örmény kérdés megoldásának legszélesebb körben elterjedt modellje a „reform" volt, amelyet hivatalosan a San Stefano-i békeszerződésben és a berlini kongresszuson foglaltak írásba és többször, többféleképpen módosí-

Talát Pasa (1874–1921)
az Oszmán Birodalom belügyminisztere

Enver Pasa (1881–1922)
az Oszmán Birodalom hadügyminisztere

Dzsemal Pasa (1872–1822)
az Oszmán Birodalom tengerészeti minisztere

tották. Hat olyan vilajetben terveztek reformokat, amelyeket örmény vilajetnek tekintettek: *Erzurum, Kharberd, Szebasztia, Bitlisz, Van, Dijarbakir*, vagy más alkalommal hét vilajetben, s hetedikként *Trabzont* adták hozzá.

Pusztán azáltal, hogy előterjesztette ezt a modellt, a szultán elismerte, hogy az Oszmán Birodalomban az örmények helyzete valóban súlyos, és hogy létezik örmény kérdés, amelyet meg kell oldani.

Ez a modell elfogadhatónak tűnt mind a három fél számára, amelyek az örmény kérdésben érintettek voltak: (1) a nyugati örmények; (2) az európai nagyhatalmak: Anglia, az Osztrák-Magyar Monarchia, Németország, Oroszország, Franciaország; (3) az Oszmán Birodalom.

A modell mindig egy konkrét területhez kötődött, amely valójában Nyugat-Örményország főbb régióit foglalta magába.

> *„1894 és 1896 közötti vérontásnak 300,000 főnyi áldozata volt."*

Sajnálatos módon azonban a reformok kivitelezhetősége terén alapvető hiányosságok mutatkoztak. A javaslatban ugyanis egyáltalán nem határozták meg, hogy milyen valós eszközökkel lehetne ezt a nemzetközi dokumentumokkal is megerősített határozatot kötelezően, elkerülhetetlenül és visszavonhatatlanul véghezvinni. Az európai hatalmak megelégedtek azzal, hogy határozatokat hoztak és megállapításokat tettek, és egyáltalán nem gondoltak arra, hogy konkrét és hatékony lépéseket tegyenek annak érdekében, hogy lehetővé tegyék a megvalósulását azoknak a határozatoknak, amelyeket ők maguk fogalmaztak meg.

Ami a Török Birodalmat illeti, az ottani vezetők végig kitartottak az álszent politizálás mellett. Egyfelől fennhangon hirdették az örményországi reformok szükségességét és aláírták az éppen aktuális nemzetközi szerződéseket, másfelől pedig energikusan és nagy erőkkel vitték véghez az örmények lemészárlását.

Ennek eredményeképpen nem a reformok modellje, hanem az örmények tömeges legyilkolásának modellje lépett életbe.

Egy másik javaslat az „örmény kérdés" megoldására a Török Birodalom decentralizálása volt, mely különösen az ifjútörökök államcsínye után vált egyre népszerűbbé. Ez a modell lelkes támogatókra talált a Birodalomnak szinte minden nemzetisége körében, még a török politikai vezetők közt is.

> *„Ami a Török Birodalmat illeti ... nem a reformok modellje, hanem az örmények tömeges legyilkolásának modellje lépett életbe."*

Az egyik ilyen lelkes szószóló II. Abdul Hamid unokaöccse, *Szabaheddin herceg* volt, aki a Török Birodalom elmaradottsága felett érzett aggodalmában egy haladó, fejlett állam létrehozását tűzte ki célul. Úgy vélte, ennek érdekében minden nem-török közösségnek biztosítani kell a nemzeti autonómiát, és egy olyan konföderáció megalapítását tervezte, melyben minden állam egyforma jogokkal bír.

A Török Birodalom decentralizációjának javaslatát legbuzgóbban az arab országok támogatták, de az örmények körében is nyitott fülekre talált.

Az oszmán állami vezetők, az ifjútörökök azonban csak a szigorúan központosított államformában hittek, az öldöklés és a különböző nemzetiségek erőszakos eltörökösítésének politikáját folytatták. Határozottan ellenezték a decentralizációt, mivel úgy gondolták, hogy ez a Birodalom végét jelentené.

Végül, felmerült még egy lehetőség az „örmény kérdés" megoldására, amelyet többször elővettek és megvitattak. Ez volt az ún. *„Libanon Hegy-modell"*. A modell lényege a következő volt.

Libanon Hegy 1861-től kivételes helyzetbe került, ugyanis a szultán, a már említett európai hatalmak nyomására, aláírta a Libanon Hegy Autonóm Tartományról szóló statútumot. Eszerint ez a régió közigazgatási auto-

A Kharberd-i örmény lakosság deportálása, 1915

nómiát kapott, tehát jogilag ún. *mutasarrifátus* lett. Az autonómia élére csak a szultán által kinevezett, kötelezően keresztény vallású és az európai hatalmak által is elfogadott kormányzó *(mutasarrif)* kerülhetett. Az autonómia fennmaradását pedig ezek a hatalmak biztosították.[4]

Az örmény származású *Garabed Artint* („Daud Pasát") nevezték ki Libanon Hegy első mutasarrifjának.

Az 1877–1878-as orosz-török háború végén egy ennek megfelelő, de némileg módosított elvet alkalmaztak Bulgáriában.

A nyugati örmények nem foglalkoztak egy hasonló közigazgatási autonómia kivívásának kérdésével. 1912–1914 között viszont, miután a törökök vereséget szenvedtek az 1912–1913-as balkáni háborúban, a helyzet sokkal kedvezőbbé vált, így felmerült az autonómia lehetősége.

Ezt kihasználva, Minden Örmények Katolikosza (= a legfőbb örmény vallási vezető), *V. György*, az orosz kormányhoz fordult azzal a kéréssel, hogy ismét vegyék napirendre az örmény reformok ügyét. V. György kérésének megfelelően az orosz cári kormány kidolgozott egy javaslatot, amely a Libanon Hegy autonómiának modelljén alapult. A vázlatot megmutatták az európai hatalmaknak, és még abban az évben július 3–24 között megvitatták a nagyhatalmak Konstantinápolyba akkreditált nagyköveteinek találkozóján.

A javaslat abban állt, hogy a hat örmény vilajetet – Erzurumot, Bitliszt, Kharberdet, Szebasztiát, Vant és Dijarbakirt – egyetlen örmény tartományban egyesítsék, amelynek élén kormányzó állna. Az utóbbi személyt, aki török, vagy európai állampolgárságú keresztény, a szultán nevezné ki az európai hatalmak jóváhagyásával öt éves időszakra. A végrehajtó hatalmat teljes egészében a kormányzó kezébe kellene adni. Alája tartoznék az Adminisztratív Tanács, amelynek hat tagjává három keresztényt és három muzulmánt választanának, így a keresztények és a muzulmánok egyenlő számban képviselhetnék magukat.

Az európai hatalmak különbözőképpen álltak az orosz javaslathoz. Hosszú vita során egyezményt fogadtak el az örmény reformokról, amely több ponton különbözött az eredeti vázlattól. Mindenesetre 1914. január 26-án orosz nyomásra Törökország is aláírta.

„a nyugati örmények az örmény kérdés megoldását az Oszmán Birodalom keretein belül képzelték el"

Az egyezményben elvetették a közigazgatási autonómia lehetőségét, vagyis az egységes örmény tartomány létrehozását éppúgy, mint a korábbi vilajetrendszert, és egy teljesen új változattal álltak elő. Nyugat-Örményországot két zónára osztották. Az elsőbe tartozott Erzurum, Szebasztia és Trabzon vilajetek, a másodikba pedig Bitlisz, Kharberd, Van és Dijarbakir. Mind a két zóna élére egy keresztény, de nem török állampolgárságú általános felügyelőt neveztek ki, akit a török kormány az európai hatalmak jóváhagyásával nevezett ki.

Az általános felügyelő, mint a zóna kormányzója, bizonyos jogokkal volt felruházva, hogy a végrehajtó hatalmat gyakorolhassa.

A helyi tanácsok tagjait úgy kellett megválasztani, hogy keresztények és muzulmánok egyenlő arányban legyenek. Ugyanezen elv szerint kellett kinevezni a tisztviselőket is.

Ezt a megállapodást, jóllehet számos kulcsfontosságú pontban visszalépést jelentett az orosz javaslathoz képest, az örmények még mindig elfogadhatónak találták.

[4] Nikolaj Hovhanniszján: Az arab történetírás Örményország újkori történetéről. Örményország újkori története a kortárs külföldi szerzők műveiben, Jereván 1993, 187–188. o

Az örmény férfiak tömeges deportálása török katonák kíséretében

Örmény deportáltak az úton, Dzsarablusz, 1915

A török kormány az európai hatalmak jóváhagyásával a norvég állampolgárságú *Hoffot* jelölte ki az első körzet felügyelői posztjára, a második körzet élére pedig a holland állampolgárságú *Westenenket*. Ám egyiküknek sem sikerült elfoglalnia posztját. Hamarosan kitört az első világháború, és Törökország szembe került Angliával, Franciaországgal és Oroszországgal. A törökök rögtön meg is ragadták az alkalmat, hogy az 1914. januárjában megkötött, az örmény reformokról szóló orosz-török megállapodást felbontsák.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a nyugati örmények az örmény kérdés megoldását az Oszmán Birodalom keretein belül képzelték el, és hivatalosan egyetlen lépést sem tettek az elszakadás vagy egy független állam létrehozásának érdekében. Tulajdonképpen bármelyik lehetőséget elfogadták volna a három közül, akár a reformokat, akár a decentralizációt, akár a Libanon Hegy modelljét.

Sajnálatos módon a körülmények összejátszottak ellenük, így a három közül egyik lehetőség sem valósulhatott meg. Egyetlen változat maradt hátra: a tömegmészárlás.

Az örmény kérdés harmadik fázisa (1914 után)

Ahogyan egyre növekedett az áldozatok száma, az „örmény kérdés" belépett a legtragikusabb fázisba – ami a Genocídium.

Örmény kitelepített
asszony gyermekeivel,
a száműzetés felé vezető úton

Az Örmény Genocídium – Armenocídium

1914. augusztus 1.-én kitört az első világháború, amely négy évig tartott, s 33 állam vett benne részt. Főszereplője azonban két ellenséges katonai-politikai tömb volt, amely a XIX. század végén és a XX. század elején alakult: az *Antant*, amelynek legjelentősebb tagjai Anglia, Franciaország és Oroszország, valamint a *Központi Hatalmak* Németországgal, az Osztrák-Magyar Monarchiával, Olaszországgal és a később csatlakozó Törökországgal. A háború másfél milliárd emberre, vagyis a föld lakosságának 75 százalékára terjedt ki, s 74 millió embert mozgósítottak. A halottak száma 10 millióra rúgott, s további 20 millióan sebesültek meg különféle hadszíntereken a katonai műveletekben.

Az Oszmán Birodalom, amelyet az ifjútörök triumvirátus vezetett – a belügyminiszter *Talát*, a hadügyminiszter *Enver* és a haditengerészeti miniszter *Dzsemál* –, hivatalosan 1914. október 29-én lépett be a háborúba.

Az első világháború az emberiség történetének egyik legtragikusabb epizódja volt, amely az örmény népet is súlyosan érintette. A XX. század első genocídiumát – az Armenocídiumot – éppen az első világháború alatt követték el.

A következőkben az 1915-ös Örmény Genocídium okait és az elkövetését elősegítő körülményeket világítjuk meg.

Az Örmény Genocídium társadalmi és ideológiai alapjai

Az 1915-ös genocídium semmi esetre sem volt véletlenszerű vagy váratlan. Egyenesen következett abból a nacionalista, kegyetlen politikából, amelyet a török szultánok és később az ifjútörökök folytattak a nem-török nemzetek ellen, beleértve az örményeket is, a korábbi évtizedekben, sőt évszázadokban. Ez nem csupán egyének politikai hozzáállása volt, hanem egy egész állam politikai irányvonala.

Az Oszmán Birodalom, ez a szörnyűséges „népek börtöne" már régóta mély válságot élt át, és jó ideje hanyatlásnak indult. *Muhammad Shakik Gharbal* professzor, egyiptomi gondolkodó és történész szerint „ennek az volt az oka, hogy a Birodalom semmilyen új vallási, politikai, vagy társadalmi eszmét nem fogadott be, hanem ehelyett háborúkra és terjeszkedésre épült, s kapuit nem nyitotta meg nagyszámú *rájjá*-inak, akik különböző vallásúak és nemzetiségűek voltak". [5]

Törökország egyáltalán nem törekedett arra, hogy új eszméket fogadjon be, s hogy azokra támaszkodhasson, inkább a háborúskodás, erőszak és a mészárlás régi, kitaposott ösvényét választotta.

[5] Fuád Hasszán Háfez: Az örmény nép története a kezdetektől napjainkig, 180. o.

Örmény parasztasszony
éhenhalt fia teteménél,
Kharberd, 1915

Másrészről, az Oszmán Birodalom vezetőiben sohasem merült fel a változtatás lehetősége a keresztény polgárok, a rájják, s a gyakorlatilag rabszolgasorban élők státuszán, hogy számukra is kinyissanak egy kaput, s egy morzsányi reményt adjanak nekik. Szilárd meggyőződésük az volt, hogy a rájja maradjon csak rájja.

Egy ilyen anatómiával bíró államban a genocídium természetes dolog volt, s ezt a nyugati örmények ellen követték el.

Az idők során egy szilárd társadalmi réteg alakult ki az Oszmán Birodalomban, amely törökökből, kurdokból és cserkeszekből állt, s amely gyilkosságokra és mészárlásokra specializálódott. Egyfajta szakma volt ez számukra, egy életmód, egy soha ki nem meríthető illegális formája a vagyonszerzésnek. Ugyanakkor lehetőség is volt ez számukra, hogy helyet és pozíciót biztosítsanak maguknak az oszmán állam hierarchiájában.

„egy szilárd társadalmi réteg alakult ki az Oszmán Birodalomban, amely törökökből, kurdokból és cserkeszekből állt, s amely gyilkosságokra és mészárlásokra specializálódott"

Ez a sajátságos csoport volt egyike azoknak a rétegeknek, amelyek a leginkább érdekeltek voltak az Örmény Genocídiumban. Ők váltak ennek elkövetőivé.

A szírek, arabok, bolgárok, örmények, görögök, szerbek és más szlávok ellen elkövetett mészárlások, amelyek az Oszmán Birodalomban időszakosan megismétlődtek, végül azt a hatást érték el, hogy a társadalom hozzászokott a nem-török közösségek mészárlásához. Mivel már annyira hozzászoktak, még a legkegyetlenebb öldöklés és tömeggyilkosság sem váltott ki tiltakozást a törökök körében.

Ilyen országban, és ilyen körülmények között könnyű volt a sötét, elmaradott és vérszomjas tömegek mozgósítása arra, hogy nemcsak tömeggyilkosságokat és etnikai tisztogatásokat, de genocídiumot is kiterveljenek és elkövessenek. Ennek estek áldozatul az örmények.

Hogyha tudományos módszerrel tanulmányozzuk az Oszmán Birodalom anatómiáját, arra a következtetésre juthatunk, hogy az Oszmán Birodalom bűntettre és genocídiumra hajlamos állam, tipológiailag a „népirtó államok" közé sorolható.

Az oszmán államrendszer, amely mészárlásokra és genocídiumra rendezkedett be, egy olyan alkalmas eszmével volt felfegyverkezve, amely elméleti alapul szolgált az Örmény Genocídium előkészítéséhez és kivitelezéséhez.

A XIX. század 70-es éveiben az *oszmánizmus* eszméjét kezdték terjeszteni, amely szerint a Birodalom minden nemzete, akár muzulmán, akár keresztény – törökök, arabok, kurdok, örmények, görögök, szlávok, szírek és más népek – oszmánnak vannak nyilvánítva. Ezen elképzelés szerint ők mind egyetlen nemzetet, az oszmán nemzetet alkotnák. Az *oszmánizmus* koncepciója volt talán az első nyilvános megfogalmazása a népek asszimilációjának.

A nem-török népek számára könnyű volt felismerni, hogy az oszmánizmus ideológiája mögött milyen hatalmas veszedelem rejlett, s egységesen álltak ki az oszmán vezetői elit eme igencsak veszélyes politikája ellen. Az oszmánizmus ideológiája megbukott.

Az ezt követő időben, az ifjútörökök hatalomra kerülésekor az oszmán ideológusok a *turkizmus-turánizmus* elméletével hozakodtak elő, amely még veszélyesebbnek bizonyult, mint az oszmánizmus eszméje. A turkizmus lett a hivatalos ideológiájuk.

A turkizmus kétarcú jelenség.

Éhező örmény árva
a deportálás útján,
Kharberd, 1915

Egyrészről befelé forduló, s az Oszmán Birodalom minden nemzetére irányuló. Célja az volt, hogy előkészítse a politikai, katonai és társadalmi feltételeket, egy kedvező morális és pszichológiai légkört ahhoz, hogy minden muzulmánt és kereszténytörökké formáljanak át. Nem volt elég, hogy pusztán törökké nyilvánították őket, hanem törökké is kellett válniuk. Ez a turkizmus legfontosabb megkülönböztető vonása volt, hiszen elkerülhetetlenül maga után vonta az erőszakhoz való folyamodást.

Ennek kivitelezését három szinten célozták meg: (1) a muzulmán és keresztény népek erőszakos eltörökösítése és a keresztények erőszakos áttérítése az iszlámra; (2) etnikai tisztogatás, amely minden olyan népcsoport erőszakos deportálását jelentette, amely ellenáll a törökösítésnek; (3) egész etnikai csoportok és népek kiirtása, vagyis a genocídium.

E politika célja egy tisztán török állam megteremtése volt, mely azon a rasszista elven alapult, hogy a török nép felsőbbrendű. Egy második cél is volt: az Oszmán Birodalom integritásának a fenntartása.

A turkizmus másik oldalát az Oszmán Birodalmon kívül – a Kaukázusban, Közép-Ázsiában, az uráli területeken, a Krím-félszigeten stb. – élő mindazon népekre érvényesítették, amelyek a török nyelvcsaládba tartozó nyelvet beszéltek. A szándék az volt, hogy megalkossák a „Nagy Turáni Birodalmat", amely hatalmas területeket ölelt volna föl Kis-Ázsia keleti partjaitól Nyugat Szibériáig, és egészen a kínai határvidékig. Ez a terv, amelynek rendíthetetlen harcosai még most is megtalálhatók a mai Törökország bizonyos politikai köreiben,[6] a *pánturkizmus* lényege. Ez azt a tényt is megmagyarázza, hogy Törökország miért az Oroszországgal szembenálló katonai-politikai tömörülés tagjaként vett részt az első világháborúban.

> *„A turkizmus lett a hivatalos ideológiájuk. ... hogy minden muzulmánt és kereszténytörökké formáljanak át"*

Ezek a pánturkizmusból fakadó expanzionista törekvések fenyegetést jelentettek Oroszország, Irán, Kína, és a régió más államai és népei számára.

Az örmények számára is fennállt ugyanez a veszély. Örményország földrajzilag útjában állt a pánturkista terjeszkedésnek. Ezzel kapcsolatban az ifjútörökök egy vezetője, *Ali Ihszán* megjegyezte, hogy ha nem lett volna Örményország, a Kaukázus már régóta a törököké lehetett volna. Így az örményeket súlyos választás elé állították: vagy elfogadják a turkizmust, vagy eltakarodnak a pánturkizmus útjából.

Így az Örmény Genocídium tökéletesen beleillett a „tiszta" török állam létrehozásának kereteibe, fenntartva ezzel az Oszmán Birodalom területi integritását; s jól illett az ifjútörökök turánizmusra vagy pánturkizmusra irányuló terveinek kereteibe is. Az Örmény Genocídium okait tehát pontosan itt kell keresni, vagyis az ifjútörökök „teoretikus" koncepcióiban, s az azokra alapított politikájukban.

Meg kell említenünk egy másik tényezőt is, amely szerepet játszott az Örmény Genocídiumban. Ez a tényező pedig – bármennyire paradoxnak is tűnik – nem más, mint az a tény, hogy a Balkán népei felszabadultak az oszmán iga alól és kikiáltották függetlenségüket.

Az 1877–1878 közötti orosz-török háborúban és az 1912–1913-as első balkáni háborúban, amely Törökország legyőzetésével végződött, Törökország majdnem minden európai területét elvesztette. Európában, egyedül a főváros, Konstantinápoly maradt az övék egy hozzá tartozó, viszonylag kis területtel. Ez egy hatalmas csapás és veszteség volt az Oszmán Birodalom számára, kijózanító hatással annak vezetőire. Ráébredtek, hogy hatalmas

[6] Graham Fuller: Turkey faces East. New orientations toward the Middle East and the Old Soviet Union, RAND, Santa Monica 1992

Örmény asszonyok és gyermekeik Tomarzból a deportálás útján, Dzsarablusz, 1915

veszély lebeg a Birodalom feje fölött: ha nem is léte, de integritása forog kockán. Így fontos cél a népek függetlenedési törekvéseinek feltétel nélküli elnyomása, különben számolni kell a Birodalom további felaprózódásával.

Mindazonáltal a Balkán a Birodalom perifériája volt, s elvesztése nem feltétlenül jelentette a Birodalom összeomlását. És nem is fenyegette közvetlenül Törökország szívét, Kis-Ázsiát. Nyugat-Örményország más volt, a szakirodalom gyakran Kis-Ázsia szíveként határozta meg. Az ifjútörök vezetőség ráeszmélt, hogy Nyugat-Örményország elvesztése nemcsak a Birodalom hanyatlását jelentené, de megkérdőjelezné a török állam létezését is.

„E politika célja egy tisztán török állam megteremtése volt, mely azon a rasszista elven alapult, hogy a török nép felsőbbrendű."

Ugyanakkor nagyon jól tudták, hogy nem alapozhatnak a végtelenségig az európai nagyhatalmak közti ellentétekre, s nem háríthatják el a reformokat az örmény területeken.

Nem volt rá biztosíték, hogy Nyugat-Örményország függetlenségének ügye egy nap nem kerül újból terítékre, habár abban az időben maguk az örmények nem számoltak a Törökországtól való elválással és a függetlenséggel. Mindezeket figyelembe véve az idő a törököket a sors adta lehetőség megragadására kényszerítette, hogy az örmény ügyet egyszer és mindenkorra megoldják, azzal a módszerrel, amellyel II. Abdul Hamid szultán már 33 hosszú éve próbálkozott, vagyis minden örmény kiirtásával az Oszmán Birodalom egész területéről, ami nem más, mint a genocídium.

Az első világháború során Törökország kihasználta az alkalmat arra, hogy végrehajtsa ezt az ördögi bűntettet.

Meg kell említenünk még egy tényezőt: az ifjútörökök azon törekvése, hogy az örményeket erőszakkal eltörökösítsék, nem vezetett sikerre. Az örmények gyökerei nemzeti öntudatukkal, több évszázados nemzeti értékeikkel, nyelvükkel, vallásukkal és kultúrájukkal olyan erősek voltak, hogy sem önként, sem pedig erőszak hatására nem válhattak törökökké. Az ifjútörök vezetőség elszántan az örmények fizikai megsemmisítésére törekedett, azaz a genocídium végrehajtására.

Ez a politika elérte célját, mivel minden feltétele adott volt: egy államrendszer, amely képes az elnyomásra, zsarnokságra és véres tömegmészárlásokra, s amely különösen tapasztalt és jártas ezek elkövetésében; alkalmas elméletek (oszmánizmus, turkizmus, pánturkizmus); alkalmas mechanizmusok és kedvező feltételek.

Röviden vázolva ezek voltak az előfeltételei és okai a XX. század első genocídiumának, az Armenocídiumnak.

Tudni kell azonban, hogy ezek az előfeltételek nem jöhettek volna létre, ha nem adottak azok a kedvező nemzetközi körülmények, amelyeket az első világháború hozott magával.

„Örményország földrajzilag útjában állt a pánturkista terjeszkedésnek."

Korábban Törökország az európai nagyhatalmak közösségével tárgyalt, beleértve Angliát, az Osztrák-Magyar Monarchiát, Németországot, Oroszországot és Franciaországot. Noha súlyos viták voltak ezen államok között, és Törökország soha nem hagyta ki a lehetőséget, hogy hasznot húzzon ellentéteikből, az előbbiek gyakran terjesztettek elő egyeztetett követeléseket a szultán felé, s így, kihasználván az örmény kérdést, rávették, hogy tegyen eleget követeléseiknek.

A háború az európai nagyhatalmakat két szembenálló csoportosulásra szakította, amelyek egymás ellen harcoltak: Anglia, Franciaország és Oroszország voltak szövetségeseikkel az egyik oldalon, Németország, az Osztrák-Magyar Monarchia és az oszmán Törökország a másikon.

Éhenhalt örmény gyermek holtteste

A háború alatt az Antant országok – Anglia, Franciaország és Oroszország – elvesztették azon hatalmukat, hogy az Oszmán Birodalom belügyeibe ilyen vagy olyan módon beleszólhassanak és annak vezetősége felé követelésekkel léphessenek föl, például az örmény kérdést illetően.

Ez szabaddá tette az oszmán vezetést és hatalmas mozgásteret biztosított számukra a cselekvésben. Ettől kezdve már nem aggodalmaskodtak azon, hogy az Antant országok vajon hogyan reagálnának majd újabb lépéseikre. Az oszmán vezetőség, élén az ifjútörök triumvirátussal belemerült a tiszta török állam létrehozásába. Az örmény kérdés genocídiummal történő rendezése volt az egyik alkotóelem.

„az Egység és Haladás Párt ... Szalonikiben tartott 1911-es kongresszusán elfogadott egy végleges döntést a birodalmon belül élő nem-török népek erőszakos törökösítéséről"

Csak egy erő létezett, amely képes lett volna arra, hogy beavatkozzon és megállítsa az oszmán vezetést, s ez Törökország szövetségese, Németország volt, amely azonban a legkisebb erőfeszítést sem tette meg azért, hogy a gyilkos ifjútörököket megállítsa.

Németország egyik fontos célja az volt, hogy Törökországra támaszkodva, annak segítségével tartsa távol ellenfeleit, Angliát és Franciaországot, s így újra megszilárdítsa helyzetét a Közel-Keleten. Mindezek mellett Németország azt tervezte, hogy Törökországot másik ellensége, Oroszország ellen használja föl. Ennélfogva a háború alatt Törökországot minden módon segítette és támogatta, hogy ezzel valóra váltsa elsődleges stratégiai terveit. Németország hosszú távú tervei a hegemónia megszerzésére és nem az Örmény Genocídium megakadályozására irányultak.

Ahogy már említettük, Törökországon belül sem voltak olyan erők, amelyek képesek lettek volna a kitervelt bűntett megakadályozására.

Így, a kedvező belső és külső körülmények miatt felbátorodva, az ifjútörök vezetők, Talát, Enver és Dzsemál, folytatták tervük megvalósítását, azaz az örmények kiirtását történelmi otthonukban, Nyugat-Örményországban.

Az Örmény Genocídium előkészületei

Az ifjútörökök azon döntése, hogy az örmény kérdést genocídium útján oldják meg, az 1910-es évek elején érlelődött meg, az *Egység és Haladás Párt* Központi Bizottsága titkos üléseinek és konferenciáinak sorozatán.

A párt következő, *Szalonikiben* tartott 1911-es kongresszusán elfogadott egy végleges döntést a birodalmon belül élő nem-török népek erőszakos törökösítéséről, amely természetesen az örmény népet is érintette, hiszen ott éltek.

1914-ben, a belügyminiszter, Talát aláírásával titkos rendeleteket küldtek a helyi kormányzóknak azokról a különleges előkészítő intézkedésekről, amelyek az örmény népnek az utolsó emberig történő kiirtásához szükségeltettek. Az ifjútörökök egyik vezetője, aki egyben az Örmény Genocídium egyik kulcsfigurája is volt, az oktatásügyi miniszter, *Doktor Nazim*, 1914 végén a párt azon titkos ülésén, amelyen az Örmény Genocídiumról szóló végső döntést meghozták, felszólalt: „Az örmény népet mindegyszálig ki kell irtani, hogy egy se maradjon az országunkban, s hogy még a nevüket is elfelejtsük. Most egy háború van készülődőben, s nem lesz több ilyen

Örmény deportáltak élelem keresése közben

kedvező alkalom. A nagyhatalmak beavatkozása és a média hangos protestálása el fog sikkadni, és még ha meg is tudják, kész ténnyel fognak szembenézni, s így a problémát végképp lezártuk. Ez alkalommal az örmények totális megsemmisítését kell megcéloznunk, szükséges, hogy mindegyikőjüket elpusztítsuk, a legutolsó emberig. Azt akarom, hogy ezen a földön törökök, és csakis törökök éljenek, s egészében birtokolják azt. A pokolba minden nem-török elemmel, bármi legyen is a nemzetisége vagy a vallása!"[7]

Az ifjútörökök elhatározása, hogy gyökerestül kiirtsanak minden örményt, ugyanakkor nem gátolta meg vezetőiket abban, hogy megpróbálják kockázatos játékaikba belevonni az örményeket. Utalunk itt az Örmény Forradalmi Szövetség (a *Dasnak* párt) 1914 júliusában Erzurumban megrendezett kongresszusán történő ifjútörök részvételre és felszólalásaikra.

„Doktor Nazim: Az örmény népet mindegyszálig ki kell irtani, hogy egy se maradjon az országunkban, s hogy még a nevüket is elfelejtsük."

Abban az időben a közeledő háború szele már érzékelhető volt és a Dasnak párt tagjai kongresszust hívtak össze, hogy meghatározzák az örmények helyzetét a háborúban.

Ahogy tudomást szereztek a kongresszusról, az ifjútörökök vezetői két képviselőt, *Nadzsi Bejt* és *Sakir Behaeddint* delegálták, akiknek a pártban magas rangjuk volt.

A kongresszuson felszólalva az Egység és Haladás Bizottságának következő követeléseit terjesztették elő: egyrészt, hogy háború esetén a kongresszus mind a Törökországban, mind pedig az Oroszországban élő örmények nevében jelentse ki a Törökországhoz való hűségét; másrészt hozzanak létre egy örmény ún. *fidai* különítményt az Oroszország elleni harcra; harmadrészt szítsanak lázadást a Kaukázusban és az orosz hadsereg hátában. Ezért cserébe megígérték, hogy „ha az örmények elvállalják ezt a szerepet, a háború után megkapják a jogot, hogy létrehozzák független államukat a törökországi és oroszországi örmény területek bizonyos részein".

A kongresszus az ifjútörökök vezetőinek követeléseire válaszképp kijelentette, hogy háború esetén az Oszmán Birodalom örményei és az Orosz Birodalom örményei, mint két különböző ország állampolgárai, amennyiben hűségesek azon országokhoz, amelyben élnek, különböző táborokhoz fognak tartozni. Ami a lázadást illeti, a határozat hangsúlyozta, hogy „a kongresszus nem beszélhet az oroszországi örmények nevében, akik egy másik ország állampolgárai".

Ezzel együtt, a kongresszus a határozatban világosan kijelentette, hogy „ha a török kormány úgy dönt, hogy részt vesz a háborúban, a törökországi örmények teljesíteni fogják kötelezettségeiket, amelyek rájuk, mint török állampolgárokra hárulnak, azaz szolgálni fogják a hazát a sereg kötelékeiben, meg fogják védeni földjét, hasonlóan a Birodalom többi polgárához".

Nem volt könnyű egy ilyen határozatot elfogadtatni. Az örmények számára ez a testvéreik elleni háborút jelentette, mivel az oroszországi örményeknek kötelezettségeiket az ő országuk felé kellett teljesíteniük.

Ennek ellenére az ifjútörökök képviselői elégedetlenek voltak a kongresszus által elfogadott határozattal, mivel követeléseiket, hogy az oroszországi örményeket Oroszország ellen lázítsák, és nyugtalanságot szítsanak a Kaukázusban és az orosz seregben, nem teljesítették. Ez volt az oka annak, hogy az Örmény Genocídium egyik legerőteljesebb szervezője és kivitelezője, Sakir Behaeddin a kongresszuson feldühödött és képtelen volt magát visszafogni attól, hogy így kiáltson fel a kongresszuson: „ Árulás!".

[7] Mevlan Zade Rifat: Türkiye inkılabının iç yüzü, Halep 1929, 89. o.

A deportálás áldozatai, Mezoptámia, 1916

Az Örmény Genocídium megszervezése és könyörtelen végrehajtása céljából az Egység és Haladás Pártjának Központi Bizottsága 1914 februárjában egy határozattal megalapította a *Hármak Végrehajtó Bizottságát*, amely a következő személyekből állt: *Doktor Nazim, Sakir Behaeddin, Midhat Sukri.*

Az ifjútörökök triumvirátus – Talát, Enver és Dzsemál – ezen a bizottságon keresztül cselekedett, amely magára vállalta a teljes felelősséget az Oszmán Birodalmon belül élő minden örmény deportálásának és lemészárlásának megszervezésére és kivitelezésére. A bizottság, felruházva a legszélesebb körű hatalommal, aprólékosan kidolgozta az örmények deportálásának és megsemmisítésének minden technikai részletét, úgy, mint a régiók szerinti határidőket, a deportálások útvonalait és célállomásait, az összegyűjtés és további megsemmisítés helyszíneit.

Az úgynevezett *Teskiláti Mahszuszét* ('Különleges Szervezet'), amely az ifjútörökök kezdeményezésére és határozatára született, a Hármak Végrehajtó Bizottsága kizárólagos joggal irányította. A népirtás elkövetésének felelőssége az utóbbit terhelte, és Sakir Behaeddin közvetlen vezetése alatt állt. A Teskiláti Mahszusze bűnözőkből, *csetékből* ('bandák'), gengszterekből, banditákból és a társadalom más söpredékéből állt, akiket erre a célra engedtek szabadon a börtönökből, és akik képesek voltak a legkegyetlenebb gaztettekre is.

Az Örmény Genocídium végrehajtása

Az ifjútörökök az Örmény Genocídium megvalósítását 1915-ben kezdték el.

Amikor Törökország belépett a háborúba, és bejelentette a mozgósítást, a nyugati örményeket, csakúgy, mint a Birodalom többi népét, harcba szólították. Közel hatvanezer, 18–45 év közötti örményt soroztak be. Többnyire építési munkákhoz osztották be őket, s ők minden rájuk bízott feladatot lelkiismeretesen elvégeztek.

Az ifjútörök vezetőség az Örmény Genocídium végrehajtásának első fázisát a besorozott örmény katonákra mért csapással kezdte meg. Ezzel az volt a céljuk, hogy az örményeket megfosszák a potenciális fegyveres erőiktől.

Törökország hadügyminisztere, Enver által 1915 februárjában kiadott rendelet alapján minden örmény katonát lefegyvereztek, 50–100 fős csoportokra osztották, majd meggyilkolták őket. Következésképpen az örmények a kezdetektől fogva megfosztottá váltak mindennemű katonai erőtől, amely képes lehetett volna megvédeni életüket, házaikat, tulajdonukat és lakóhelyeiket. Csak az öregek és betegek, nők, gyermekek és fiatalok maradtak otthon.

> ***„1915. április 24-én ... Konstantinápolyban hivatalos vádemelés nélkül letartóztatták és elhurcolták a nyugati örménység elitjét"***

A második súlyos csapás 1915. április 24-én érte az örményeket. Ezen a napon Konstantinápolyban hivatalos vádemelés nélkül letartóztatták és elhurcolták a nyugati örménység elitjét – a Török Parlament *(Medzslisz)* tagjait, írókat, ügyvédeket, tanárokat, újságírókat, orvosokat, közéleti szereplőket, egyházi személyeket, művészeket – körülbelül 800 embert. Vagy a száműzetésbe vezető útjukon, vagy úticéljuk elérésekor ölték meg őket.[8]

Az örmény pártvezetőket és közéleti személyiségeket az előre eltervezett módon tartóztatták le és ölték meg. Ez volt a sorsa *Nazaret Csaus*-nak, Zejtun jól ismert vezetőjének, *Iskhan*-nak, Van városa prominens közéleti

[8] Április 24-én tartják az örmények a világ minden táján az Örmény Genocídium Emléknapját.

Örmény nő és két gyermekének holtteste a sivatagban, Ras al-Ain, Szíria

személyiségének, az urfai örmények egész vezetőségének – közel száz embernek. 1915 júniusában, a Birodalom fővárosának egyik főterén a *Paramaz* által vezetett *Höncsak* pártnak a húsz tagját akasztották föl.

Mind a csapás irányát, mind pedig annak prioritását jól választotta meg az oszmán kormány. Céljuk az volt, hogy lefejezzék a nyugati örményeket: katonai erő, politikai és értelmiségi vezetés nélkül hagyják, szétszabdalják és demoralizálják őket, továbbá kizárjanak számukra minden lehetőséget, hogy ellenállást szervezzenek vagy tanúsítsanak.

Az örmény katonák lemészárlása és az értelmiség lefejezése végzetesnek bizonyult a nyugati örmények számára, akik valóban elvesztették azon képességüket, hogy szerveződjenek és ellenálljanak. Ez magyarázatot ad arra, hogy miért lehetett a genocídiumot viszonylag könnyen és nagy tömegeken végrehajtani.

Ezáltal a kivégzők megtisztították az utat maguk előtt és tovább folytatták az örmények letartóztatását, kilakoltatását és lemészárlását saját otthonukban: Nyugat-Örményországban, Kilíkiában, és Nyugat-Anatólia térségében. Az örmények lemészárlása és deportálása az egész Oszmán Birodalmat érintette, kelettől nyugatig, északtól délig.

Egy 1915. április 10-én Konstantinápolyból az orosz külügyminisztériumba küldött diplomáciai irat hűségesen írja le az országban uralkodó helyzetet és közhangulatot. „A keresztény népesség, de legfőképp az örmények, mindenféle üldöztetésnek, gyakran kínzásnak vannak kitéve. Katonai sorozás címén az embereket korra való tekintet nélkül letartóztatták, elfogták őket az utcákon, a templomokban, az üzletekben, a villamoson stb., és egyiküknek sem engedték, hogy befejezzék teendőiket vagy értesítsék a hozzátartozóikat."[9]

„1915 májusában megkezdődött az örmények tömeges lemészárlása és deportálása Bitlisz, Dijarbakir, Erzurum, Kharberd, Szebasztia és Van ... Trabzon vilajetben."

1915. május 14-i rendeletében a szultán jóváhagyta a deportálásról szóló törvényt, és megvalósítását a hadügyminiszterre, Enverre bízta. A törvény lehetővé tette, hogy a falvak és városok lakosait, egyesével vagy csoportokban, katonai erővel kilakoltassák, és más területeken telepítsék le. Ilymódon törvényes formát öltött az örményeknek a szülőföldjükről történő erőszakos kitelepítése és az arab sivatagokba való deportálása. A török hadsereg parancsokat küldött a helyi kormányzóknak, arra kötelezve őket, hogy szigorúan tartsák be a törvényt, és figyelmeztették őket, hogy minden muzulmánt, aki örményt bújtat az otthonában, „a háza előtt akasztanak fel, és felgyújtják az otthonát".

A török katonai és civil tisztviselőket is figyelmeztették, hogy mindent meg kell tenniük annak érdekében, hogy „egy örmény se menekülhessen meg a deportálás elől". Viszont ha nem engedelmeskednek a törvénynek, akkor „ha katonai tisztviselők, akkor azon nyomban megfosztják őket katonai rangjuktól és bíróság elé állítják őket, ha pedig civil tisztviselők, azonnal elbocsátásra kerülnek és katonai bíróság elé állíttatnak".

1915 májusában megkezdődött az örmények tömeges lemészárlása és deportálása *Bitlisz, Dijarbakir, Erzurum, Kharberd, Szebasztia* és *Van* vilajetekben, azaz a hat örmény vilajetben, valamint *Trabzon* vilajetben.

Bitlisz vilajet, ahol az örmény lakosság 210 ezer fő volt, 1915-ben teljesen elnéptelenedett. Több tízezer örményt helyben, Bitlisz városában, valamint Mus és Szaszun körzetében gyilkoltak meg, a többieket a száműzetésbe vezető úton ölték meg.

1915 júniusában az ifjútörökök megkezdték a genocídium kivitelezését *Dijarbakir* vilajetben. Elsőként a köztiszteletben álló dijarbakiri örményeket ölték meg – közéleti, politikai személyiségeket és egyháziakat. Mi-

[9] Az orosz külügyminisztérium archívuma. PolitArchiv, D. 3804, L. 22.

Istálló az Ani katedrálisban

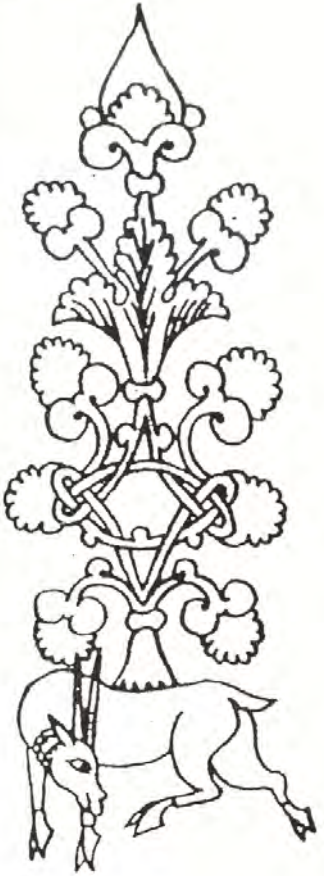

Éhenhalt kisgyermek

után ezzel végeztek, megkezdték a tömeges mészárlást. A legtöbb embert a deportálás útvonalán, név szerint *Rász-el-Ain* körzetében gyilkolták meg. Dijarbakir vilajet, a többi örmény vilajethez hasonlóan, többé nem rendelkezett örmény lakossággal.

Az *Erzurum* vilajeti mészárlás 1915 elején vette kezdetét, amikor Enver a *szarikamisi csatában* elszenvedett veresége után Erzurum városába menekült. Itt a megalázott és feldühödött miniszter parancsára az örmény katonákat megfosztották fegyvereiktől, és az orvosokkal együtt megölték őket. Ezután a város és a vilajet örmény lakosainak deportálása és bestiális lemészárlása következett. A török csapatok megszállták az örmény falvakat, és a lakosokat elűzték. Azokat, akik nem engedelmeskedtek a parancsnak, és nem hagyták el otthonaikat, a helyszínen megölték.

Az erzurumi lakosság írmagját is kiirtották az *Erzurum–Derdzsán–Erzindzsán*, illetve az *Erzurum–Baberd* (ma: *Bayburt*) útvonalakon, *Kharberd* és *Malatia* körzetében; továbbá *Deir-ez-Zór*-nál, amely a Birodalom minden részéről ideűzött örmények temetőjévé vált. Egy erzurumi karaván, amely induláskor 18 ezer örményt számlált, Aleppóhoz érve már csak 150 nőt és gyermeket foglalt magába. A többieket vagy megölték, vagy az úton éhen haltak, esetleg betegség végzett velük. 1915 augusztusában Erzurumban, a valaha híres örmény városban, csupán 50 háztartás maradt örmény, mind kiválóan képzett szakemberek, akiknek az életét azért kímélték meg, hogy kiszolgálják a török hadsereg igényeit.[10]

Kharberd vilajetben a Genocídium tervét 1915 júliusában hajtották végre. Hónapokkal előtte a török hatóságok bezárták az örmény iskolákat, az örményeket kifosztották, a város és a körzet köztiszteletben álló személyiségeit letartóztatták, börtönbe zárták, majd élve megégették. Júliusban Kharberd teljes örmény lakosságát kilakoltatták és Deir-ez-Zórba űzték. Ez volt az utolsó útjuk. Szinte senki sem élte túl.

Szebasztia (Szivaz) vilajetben a török kormányzók ugyanezt a forgatókönyvet követték. 1915. március 15-én letartóztattak és kivégeztek 40 örmény párttagot. Ezt 500 értelmiségi letartóztatása követte. Néhányukat ott helyben a *Halüsz* (tör. *Küzülürmak*) folyó töltésén ölték meg, másokat a Tigris vizébe fojtottak. Ezek után a szebasztiabeliek erőszakos kitelepítése következett. Szebasztia teljes örmény lakosságát három karavánba osztották, az ő deportálásuk 1915 júliusára fejeződött be. Döntő többségüket az úton végezték ki. Elég annyit mondani, hogy az első karavánból csupán 350 ember élte túl és érte el Aleppót.

A törökök tervei ellenére a *Van* vilajetben lezajlott események kissé eltérő fordulatot vettek. Itt nem tudtak tömegmészárlást rendezni. A vani örmények készek voltak ellenállni, és 1915 tavaszán hősiesen ellenálltak a török reguláris hadseregnek egy egész hónapig. 1915. május 6-án orosz katonai egységek és örmény önkéntesek vonultak be Vanba, ami megváltás volt az örményeknek. Aram Manukján vezetésével megalakult a Vani Kormányzóság, amely azonban rövid életűnek bizonyult. Az orosz csapatok váratlanul visszavonultak, így az örmény lakosságnak nem maradt más választása, mint hogy elhagyják otthonaikat és a katonákkal együtt elmeneküljenek. Nagy megpróbáltatásokat szenvedve és súlyos veszteség árán végül elérték Kelet-Örményországot.

[10] The treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915—16. Documents presented to Viscount Grey of Fallodon by Viscount Bryce; with the Preface of Viscount Bryce, London 1916, 1972, 295. o.

Örmény árvák Maras-ból

Éhenhalt anya és gyermeke a menekülés útján

A török csapatok újra bevonultak Vanba, megölték azokat az örményeket, akiknek nem sikerült elmenekülniük a visszavonuló orosz csapatokkal, lerombolták a várost és kifosztották az összes örmény házat.

A népirtás forgataga elérte *Trabzon* vilajetet és a Birodalom többi tartományát is.

Ahogy láthattuk, ez a hét vilajet alkotta azt a területet, amelyen az 1914-es orosz-török egyezmény szerint megalakult volna a két örmény autonóm terület, amelyeket európai keresztény kormányzóknak kellett volna irányítaniuk. Miután ezeket a területeket megtisztították az örmény lakosságtól, az ifjútörökök megszüntették azt az alapot, amelyre ezeket az államokat a későbbiekben építeni lehetett volna.

A török hadsereg osztagai, a belső erők, a rendőrség, a *Teskiláti Mahszusze*, az úgynevezett *cseték*, a kurd vezérek fegyveres bandái megszállták a településeket, falvakat és városokat, az örmények házait, megölték a nőket, időseket és gyerekeket, elrabolták vagyontárgyaikat, állataikat – mindent, ami értékkel rendelkezett. Az örmények házait, egész szomszédságokat és falvakat gyújtottak fel.

Kétségtelenül teljes mészárlás volt – népirtás etnikai megkülönböztetés alapján.

A török kormány rendeleteket küldött a helyi kormányzóknak arra utasítva őket, hogy legyenek kíméletlenek a területeiken esetlegesen megjelenő örmény menekültek karavánjaival, megtiltván a kegyelmezésnek mindenfajta megnyilvánulását. A belügyminiszter, Talát, az *Ifjútörök Párt* vonatkozó határozatát követve 1915. szeptember 16-án táviratot küldött Aleppó kormányzójának, amelyben arra utasította, hogy végezze ki az örményeket – nőket, időseket, sőt még az újszülötteket is –, ne kegyelmezzen senkinek.

„A török hadsereg osztagai, a belső erők, a rendőrség, a Teskiláti Mahszusze, az úgynevezett cseték, a kurd vezérek fegyveres bandái megszállták a településeket, falvakat és városokat, az örmények házait ...”

Az elűzött örményeket török katonai kísérettel az arab sivatagokba, Szíriába és Mezopotámiába száműzték.

Sokan haltak éhen vagy szomjan, vagy pusztultak el a lesoványodás, a betegségek, az erőszak vagy az elviselhetetlen klíma és időjárásviszonyok miatt. Szemtanúk szerint az Eufrátesz tele volt meggyilkolt és megfulladt örmények holttesteivel. Az arab települések, mint *Deir-ez-Zór, Rász-el-Ain, Aleppó, Maszkana, Baakúba* és *Nahr-Omar*, amelyeket a karavánok útjuk során érintettek, az örmény kálvária mérföldköveivé váltak.

Azzal hogy az örmény karavánokat az arab sivatagok felé irányították, az ifjútörököknek két célja volt.

Először is biztosak voltak benne, hogy az éhező, beteg és kimerült örmények nem fognak tudni ellenállni a pokoli körülményeknek és elemészti őket a sivatag. Való igaz, sok örmény pusztult el a homokdűnék között.

Másodsorban az ifjútörökök úgy hitték, hogy a muzulmán arab lakosság ellenségesen fog viselkedni a keresztény örmény menekültek karavánjaival, és majd átveszik és folytatják az ő véres tetteiket.

Ez utóbbiban tévedtek.

Az arabok maguk is a kegyetlen oszmán rabigától szenvedtek, gyűlölték és próbáltak megszabadulni tőle. Az arab országok lakosaiban komoly elégedetlenség halmozódott fel, amely rövidesen, 1916 júniusában a török uralom elleni fegyveres felkeléssé nőtt. Az arab emberek ahelyett, hogy az ifjútörökök akaratát teljesítették volna, és kegyetlen tervükben segítették volna őket, inkább a falvaikon és városaikon áthaladó menekültek karavánjainak nyújtottak segítséget, mit sem törődve a kockázattal. Az ifjútörökök szigorúan bűntettek, gyakran megölték azokat, akik az örmények szenvedéseit enyhítették.

Ennek ellenére számos olyan eset előfordult, hogy az arab hivatalnokok, miután megkapták a török kormány utasításait, hogy pusztítsák el az örmény menekülteknek a területeiken áthaladó karavánjait, visszauta-

A Mus völgyében fekvő, Seikhalan örmény falu áldozatainak csontvázai

sították, hogy engedelmeskedjenek ezeknek az embertelen parancsoknak. Így viselkedtek a szíriai *Deir-ez-Zór* és *Hama*, a Dijarbakir vilajetben található *al-Basír* körzet, továbbá Moszul és más arab városok és körzetek kormányzói.. Elismerés illeti Egyiptom vezetőségét is, ahol *Musza Dagh* örmény lakosai találtak menedékre. Utóbbiak a hivatalos török hadsereg csapataival szembeni negyvennapos hősi ellenállás után kényszerültek elhagyni földjeiket, és végül francia hadihajók szállították el őket az egyiptomi *Port-Szaídba*.

> *„Az elűzött örményeket török katonai kísérettel az arab sivatagokba, Szíriába és Mezopotámiába száműzték."*

Számos ehhez hasonló példával találkozhatunk. A felsoroltak viszont elegendőek ahhoz, hogy határozottan állíthassuk: az arab emberek, politikai és vallási vezetők és hivatalnokok emberbaráti cselekedetei nélkül az örmények veszteségei sokkal súlyosabbak lettek volna.

A becsületes és bátor araboknak hála, több százezer örmény nem csupán megmenekült az elkerülhetetlen pusztulástól, de menedéket és letelepedési jogot is kapott, ami magyarázatául szolgál arra a tényre, hogy számos arab országban, így Szíriában, Libanonban, Irakban, Jordániában és Egyiptomban, örmény közösségek alakultak ki. Ezek szolgáltak a mai örmény diaszpórák alapjául.

Az Örmény Genocídium nemzetközi visszhangja

A háborús idők alatti katonai cenzúra és a hírterjesztés szigorú megszorításai ellenére a világ tudomást szerzett az ifjútörökök által elkövetett Örmény Genocídiumról. Az egész világot sokkolta ez a gaztett, amelynek megtörténtét nehéz volt elhinni is.

Különböző országok kormányai, állami, politikai és közéleti személyiségek, egyházi vezetők, írók, művészek és mások emelték fel hangjukat az ifjútörökök irányításával elkövetett bűncselekmények miatt, az örmény népet támogatva.

1915. május 13-án Londonban, Párizsban és Szentpétervárott kiadták Anglia, Franciaország és Oroszország hivatalos közös nyilatkozatát, amely a török kormány tagjainak személyes felelősségét hangsúlyozta az Oszmán Birodalomban véghezvitt örmény mészárlásban. Figyelembe véve a nyilatkozat fontosságát és a benne kifejtett tényeket, úgy gondoljuk helyénvaló egészében idéznünk azt.

„Ebben a hónapban Örményországban a törökök és a kurdok az örmény lakosság tömeges lemészárlását hajtották végre a török hatóságok nyilvánvaló hozzájárulásával, sőt több esetben közvetlen irányításával. Április közepén örményeket gyilkoltak meg *Erzurum, Bitlisz, Mus, Szaszun, Zejtun* körzetekben és *Kilikia* teljes területén, Van környékén több száz falu lakosságát megölték, Van városának örmény negyedét megszállták a kurdok. Ezalatt a török kormány Konstantinápolyban elfogott és elmondhatatlan kínoknak tett ki békés örmény polgárokat.

Ezeket az újabb bűncselekményeket figyelembe véve, melyeket Törökországban az emberiség és a civilizáció ellen követtek el, Oroszország, Franciaország és Anglia szövetséges kormányai ezennel hivatalosan értesítik a Felséges Portát, hogy ezekért a bűnökért a török kormány valamennyi tagját és a mészárlásokban bűnrészes helyi képviselőiket teszik felelőssé."[11]

[11] Szvjet, 124. szám, 1915. május 13.

Meggyilkolt örmény gyermekek a romoknál

A közös angol-francia-orosz nyilatkozat elsőrendűen fontos hivatalos dokumentum. Ez volt az első XX. századi dokumentum, amely kormányt és tagjait egységesen tett felelőssé az általuk elkövetett jogsértésekért és bűntettekért.

A későbbiekben a *Nürnbergi Pert*, amely a náci Németország vezetőségét vonta felelősségre az elkövetett bűnökért, beleértve a *Zsidó Holokausztot*, és halálra ítélte őket – ezt a hozzáállást a nemzetközi jog és a világ államainak közössége helyénvalónak ismerte el.

Sajnos az Örmény Genocídiumnak nem volt meg a maga Nürnbergje.

Az Örmény Genocídium mélyen megérintette XV. Benedek pápát. 1915. szeptember 10-én felszólította a török szultánt, V. Mohamedet, aki a trónfosztott II. Abdul Hamidot követte 1909-ben, hogy ne engedje megtörténni az örmények lemészárlását, és szigorúan elítélte az ifjútörököket „ártatlan emberek" – az örmények – meggyilkolásáért.[12]

Az Örmény Genocídiumot az iszlám világ közéleti személyiségei is elítélték. Véleményük szerint, amit a török vezetők az örményekkel tesznek, ellentétes az iszlám elveivel.

Ebből a szemszögből kivételes jelentőségű volt az iszlám világ vitathatatlan tekintélyének, *Huszein ibn Ali al-Hasíminak, Hidzsáz* kormányzójának és *Mekka* saríjának az állásfoglalása. Ő egyébként egyenesági leszármazottja volt *Mohamed* prófétának, ami különös hangsúlyt adott a szavainak.

Huszein ibn Ali 1916-ban és 1917-ben szólította meg az iszlám világot. Mindkét esetben élesen kritizálta az ifjútörökök Egység és Haladás Bizottságát és annak vezetőit, Talátot, Envert és Dzsemált, akik, véleménye szerint, rossz politikával és elégtelen szervezéssel a birodalmat a hanyatlás felé sodorják. Különösen bírálta az ifjútörököknek a Birodalom nem-török nemzetiségű lakóival szemben folytatott politikáját. Álláspontja alátámasztása végett három igen súlyos érvet hozott fel.

Az első: az ifjútörökök azon kísérletei, hogy a Birodalom egész lakosságát eltörökösítsék.

A második: az arabokkal és az arab nyelvvel szembeni ellenséges viselkedésük – az utóbbit betiltották az iskolákban, az állami hivatalokban, a bíróságokon stb., annak ellenére, hogy az arab a Koránnak a nyelve, amely a világ valamennyi muzulmánjának szent könyve.

Huszein ibn Ali a Dzsemál pasa közvetlen utasítására felakasztott 21 prominens arab közéleti és politikai személyiség esetét is az ifjútörökök arabellenes és bűnös politikájának megnyilvánulásaként értékelte.

A harmadik: az örmények tömeges mészárlása a Birodalom egész területén, a háború évei alatt.[13]

[12] II. János Pál pápa emlékeztetett erre a 2001. szeptember 26-ai jereváni látogatása alkalmából, hogy részt vegyen azon az ünnepségen, amelyet a kereszténységnek Örményország államvallássá nyilvánítása 1700-dik évfordulója alkalmával rendeztek. Meglátogatta a Genocídium Emlékművet, ahol a Csend Falán elhelyezte XV. Benedek pápa emlékplakettjét. II. János Pál pápa emlékplakettjét szintén elhelyezték az emlékművön, a következő felirattal: „Emlékezzél meg, Uram, e nemzet gyermekeinek szenvedéséről, és áldd meg Örményországot". Hajasztani Hanrapetutjun [örmény napilap], 2001. szeptember 27., 1. o.

[13] Ld. Arab források az örmények célzott kiirtásáról, Bejrut, 1988 (arabul).

A folyó partjára kihúzott örmény áldozatok holtteste a híd alatt, Bitlisz

Mekka sarífja külön nyilatkozatot intézett Fajszál emírhez, aki saját fia volt, valamint Abdel Azíz al-Dzsarbaj emírnek az örmény mészárlásokkal kapcsolatban. Ők ketten az Oszmán Birodalom ellen akkoriban zajló arab felkelés vezetői voltak. Huszein ibn Ali arra utasította őket, hogy minden lehetséges módon segítsék és védelmezzék a vérontást túlélő örményeket, „úgy ahogy saját magatokat, gyermekeiteket és tulajdonotokat védenétek, mert ők (ti. az örmények) a muzulmánok *zimmi*-jei".[14]

Ezzel pellengérre állította az ifjútörököket, és azt akarta, hogy szakítsák meg a kapcsolatot az iszlám világgal, a szent Koránnal és a Szunnával, mivel tetteiknek nincs semmi közük az iszlámhoz és annak erényeihez.

Törökország szövetségesei, Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia tisztában voltak az örmény mészárlásokkal. Ezt az a nagyszámú titkos üzenet bizonyítja, amelyeket ezen országok törökországi diplomatái saját kormányuknak küldtek. A legkiemelkedőbb jelentőséggel a német konzul és a német nagykövet üzenetei bírnak.

1915. június 2-án *Schoibner*, a törökországi német konzul ezt a jelentést küldte: „Az örmény népességet kiűzik a fennsíkról és valószínűleg Erzurumból is, Deir-ez-Zór felé. Ez a nagyszabású deportálás nem más, mint tömeggyilkosság, mivel a közlekedési eszközök teljes hiánya miatt a menekültek alig fele fogja túlélni és jut el a célhoz, és ez valószínűleg nem csupán az örmények, hanem az egész ország számára is pusztító következményekkel fog járni."[15]

Ez az üzenet egy másik jelentős információt is tartalmaz. Az örmények muzulmánná térítéséről szól. A német konzul arról értesíti a követséget, hogy „azokat az örményeket, akik áttérnek az iszlám hitre, nem deportálják".[16] Ez hatásos megnyilvánulása a népirtási politikának, mivel a genocídium nemzetközileg megállapított kritériumai szerint az egyének és csoportok erőszakos áttérítése egy másik vallásra, vagy olyan feltételek szándékos rájuk erőszakolása, amelyek következtében saját vallásuk megtagadására és egy másik vallás felvételére kényszerülnek, a népirtási politika alkalmazásának tekintendő.

Wangenheim, a törökországi német nagykövet jelentései *Bettman-Holweg* német kancellárnak szintén nagy jelentőséggel bírnak, főképpen az, amelyik 1915. július 7-ére keltezett. Miután beszámolt az örmények nagyszabású deportálásáról, a nagykövet így összegzi a leírtakat: „Ezek a tettek, és az a mód, ahogyan a deportálást megvalósították, annak a bizonyítékai, hogy a kormány valóban igyekszik kiirtani az örmény fajt az Oszmán Birodalomban."[17]

Ennek ellenére Németország, amely abban az időben az egyedüli ország volt, amely megállíthatta volna az örmények lemészárlását, nem tett egyetlen lépést sem.

---

[14] Ld. uo. A *zimmi* szó szerint 'gyámság alá helyezett embert' vagy 'gyámot' jelent. A középkori arab-iszlám szokásjognak megfelelően azokra az emberekre vonatkozott, akik a határvidékeken laktak, és akiknek, habár nem muzulmánok, szintén megvolt a maguk szent könyve. Lehettek keresztények, zsidók, zoroasztriánusok vagy mások, akiknek volt valamilyen szent könyvük, a Biblia, a Tóra, vagy az Aveszta. Szabadon gyakorolhatták vallásukat, és biztosítva volt az életük, szabadságuk és tulajdonuk elidegeníthetetlensége. Más szóval az iszlám állam és a Korán védelmezte őket és jogaikat, sőt mi több, egy zimmi etnikai-vallási megkülönböztetés alapján való meggyilkolása főbenjáró bűn volt. Ld. Az iszlám. Rövid ismertető, Moszkva 1983, 37. o.

[15] Deutchland und Armenien 1914–1918. Sammlung Diplomatischer Aktenstücke. Herausgegeben und eingeleitet von Dr. Johannes Lepsius, Potsdam 1980, 80. o.

[16] Uott.

[17] Uott, 94. o.

Éhező örmény asszony

Ebből az okból kifolyólag megalapozott az állítás, amely szerint az Örmény Genocídiumban a császári Németország is bűnrészesnek tekinthető.

Közéleti, politikai és egyházi személyiségek, írók, tudósok és művészek emelték fel a hangjukat tiltakozásképp és az örmények védelmében a világ minden tájáin. Köztük volt az angol *Lord James Bryce* és a XX. század egyik legnagyobb történésze, *Arnold Toynbee*; a protestáns lelkész, *Johannes Lepsius*, valamint a német *Armin Wegner, Karl Liebknecht* és *Rosa Luxemburg*, a francia *Anatole France* és *Romain Rolland*, a norvég *Fridtjof Nansen*, az orosz *Makszim Gorkij, Valerij Brjuszov*, és *Jurij Veszelovszkij*, a kimagasló arab politikai-közéleti személyiség, *Fáiz el-Huszein* és még sokan mások.

Hogy még átfogóbb képet kapjunk a török kormány népirtási intézkedéseiről, egy másik fontos eseménysorozattal is szükséges foglalkoznunk, annál is inkább, mert segítségünkre lesz abban, hogy az Örmény Genocídium okaiban elmélyüljünk.

Az I. világháború alatt az örményekkel együtt több nem-török nemzetiségű népcsoport, mint például szírek, görögök és arabok, szenvedő alanyai vagy pedig veszélyeztetettjei voltak a genocídiumnak.

1915-ben a török kormány, annak érdekében hogy megvalósítsa a „tiszta" török államra vonatkozó terveit, a keresztény szírekkel szemben is megkezdte a genocídium végrehajtását. Legyilkolták őket egyfelől az örmény vilajetekben, *Vanban, Bitliszben* és *Dijarbakirban*, ahol a szírek az örményekkel vegyesen éltek, másfelől a Birodalom nem örmény régióiban, *Hakkári, Urmia, Urfa, Adana* területén és másutt.

A szírek lemészárlását kimondhatatlan brutalitással vitték véghez. Teljességgel lehetetlen hideg fejjel és érzéketlenül olvasni az eseményekről írt számos megbízható dokumentumot. Hadd idézzük azt a dokumentumot, amely az 1915. június 5-én *Túr Abdin* régióban a török fegyveres erők és a „Hamidije" gengszterek által elkövetett szír mészárlásokat írja le. Tízezer szírt öltek meg. Így számol be erről a dokumentum: „A gyermekek koponyáját kövekkel zúzták be; a lányok és asszonyok testét, akik ellenálltak az erőszaknak vagy az iszlám hitre térítésnek, élve feldarabolták; a férfiakat leginkább lefejezték, vagy a közeli folyóba dobták; az egyháziakat, szerzeteseket és apácákat megnyúzták vagy élve elégették."[18]

Ugyanez történt más vilajetekben és körzetekben is. Több ezer keresztény szírt és kaldeust gyilkoltak meg *Dijarbakir* vilajetben, *Mardinban* és *Urfában* katolikus kereszténveket is. Ötszázezer szír, az egész nemzet csaknem kétharmada, esett áldozatul az ifjútörökök népirtási intézkedéseinek.[19]

1914–1918 között hasonló népirtási intézkedéseket foganatosítottak az Oszmán Birodalomban élő görögök ellen is. A *Konstantinápolyban, Szmirnában, Trabzonban*, egész *Észak-Pontuszban* és a Birodalom más területein élő görögök erőszaknak, elnyomásnak, deportálásnak és gyilkosságoknak voltak kitéve. Csupán 1914-ben az ifjútörökök 90 ezer görögöt deportáltak Macedónia és Kis-Ázsia területéről, 1916-ban pedig elkezdték Észak-Pontusz vidékének megtisztítását. Ennek a tragédiának a napja Görögországban a népirtás emléknapja.

[18] Documentation on the genocide against the Assyrian-Suryoye-Chaldean-Arameic People (Seyfo) 1999, 9. o.
[19] Uo.

Az áldozatok csontjai, melyeket örmény papok gyűjtöttek össze Deir ez-Zórban, a háború után

Az ifjútörökök nemcsak a keresztény, hanem a muzulmán közösségek körére is kiterjesztették az erőszakos törökösítés politikáját. Másképpen nem lett volna kivitelezhető az Oszmán Birodalom tiszta török állammá alakítása. Kitűnő példa erre az arabok ellen folytatott politikájuk.

Az arab közéleti-politikai személyiségek és történészek körében az a felfogás uralkodik, hogy az I. világháború idején az ifjútörökök az örményekkel együtt az arab lakosságot is ki akarták irtani. Az elismert arab tudós, *Amin Szaíd* azt írja, hogy a német-török blokk által a háború elején elért sikerek „megszédítették az isztanbuli vezetőség fejét, akik a pánturkista felfogás elkötelezett hívei voltak. Úgy határoztak, hogy elérkezett az idő, hogy véget vessenek két erős nemzeti mozgalom működésének is: a Szíria, Irak és Hidzsáz területén az arab nemzeti mozgalomnak, és a kelet-anatóliai örmény mozgalomnak".[20] Az arab történész szerint az ifjútörökök egész vezetősége ezen bűntettek elkövetésével „két nemzetet kívánt teljesen megsemmisíteni – az örményeket és az arabokat."[21]

„a XIX. század közepén – XX. század elején az oszmán állam népirtó állammá fejlődött, és a genocídium bölcsőjévé vált"

Ugyanezt a véleményt osztják *Fuád Hasszán Háfez, Szamir Arbasz, Szálih Záhiraddín, Aszad Dahir* és más történészek.

Ezt bizonyítja a lentebb idézett szöveg, amelyet *Naim Bej* jegyzett le, aki *Abdullahhad Nuri Bejnek*, az Általános Deportálási Bizottság aleppói megbízottjának főtitkára volt. Később ezeket az írásait emlékirataiként publikálták. A kettejük között lezajlott párbeszédeket örökíti meg, amelyek nagyon hasznosak az ifjútörökök politikájának jobb megértésében. „Egyszer" – írja Naim Bej –, „így szóltam Abdullahhad Nuri Bejhez: «Bej efendi, tegyük kevésbé szigorúvá az örmények elűzését, máskülönben egész Mezopotámiát a halál fenyegeti. Azon a hatalmas síkságon nem marad más, csak az ördögök. A Rász-el-Ain körzetét kormányzó *kajmakam* aggasztó híreket küld.» Nuri Bej nevetett. «Fiam» – mondta – «ilymódon két veszélyes elemtől szabadulunk meg egyszerre. Nem halnak-e meg az arabok is az örményekkel? Hát nem jó ez? Ezzel a törökség útja megtisztul.»"[22]

Az ifjútörököknek nem sikerült véghezvinni az arabok ellen tervezett genocídiumot. 1916-ban az arabok fellázadtak és angol segítséggel felszabadították hazájukat, amely 400 évig oszmán elnyomás alatt állt. Az arab felszabadító hadseregben harcolt a háromezer főt számláló *Keleti*, vagy más néven *Örmény Légió* is.

Fontos megjegyeznünk, hogy az ifjútörökök, miután az örmények és a szírek kiirtását a kurdok által véghezvitték, a kurdokat kezdték mészárolni. A meggyilkolt kurdok száma 800 ezerre tehető.

Ez volt a népirtás és a tiszta török állam megteremtésének logikája.

Így II. Abdul Hamid szultán és az ifjútörökök, valamint vezéreik, Talát, Enver, Dzsemál, Nazim, Sakir Behaeddin és mások az örmények, szírek, görögök, arabok és egyéb nemzetek ellen elkövetett bűntettei alapján kijelenthetjük: a XIX. század közepén – XX. század elején az oszmán állam népirtó állammá fejlődött, és a genocídium bölcsőjévé vált.

[20] Amin Szaíd: A XX. századi arab felkelések, Moszkva 1964 (orosz nyelven, arabból fordítva), 79. o.
[21] Uott.
[22] The Memoirs of Naim Bey, London 1920.

Árvák, akik túlélték a Genocídiumot

Menekülés a sivatagban

Az Örmény Genocídium mérlege

Nyugat-Örményországban és az Oszmán Birodalom egész területén másfél millió örményt gyilkoltak meg és több százezer embert deportáltak. Az örmények szülőföldje őslakosaitól megfosztottá vált.

Az örmények elveszítették hazájuk legnagyobb részét, Nyugat-Örményországot, amely az Örmény-hegyvidék kilenc tizedét teszi ki. A megmaradt egytized részen található a mai Örmény Köztársaság.

A deportálások következtében a menekülő örmények különböző országokban és földrészeken, Ázsiában, Amerikában és Afrikában szóródtak szét, ahol közösségekbe tömörülve létrehozták saját nemzetiségi, oktatási, kulturális és vallási szervezeteiket. Így jött létre az örmény diaszpóra.

Az örmény és más népek genocídiuma nem maradt nyom nélkül az Oszmán Birodalomban sem, amely a történelembe mint népirtó állam, a genocídium szülőföldjeként került bele.

Az örmény genocídium vagy Armenocídium a XX. század történelmének sötét fejezete.

> *„Nyugat-Örményországban és az Oszmán Birodalom egész területén másfél millió örményt gyilkoltak meg és több százezer embert deportáltak.”*

Éhező anya gyermekével

Az örmény lakosság száma a nyugatörmény provinciákban

Provincia neve	1914	1922	deportált/meggyilkolt
Erzurum	215000	1500	213500
Van	197000	500	196500
Kharberd	204000	35000	169000
Dijarbakir	124000	3000	121000
Bitlisz	220005	6000	164000
Szebasztia	225000	16800	208200
Összesen:	1185000	112800	1072200

Az örmény lakosság száma a történelmi Örményországon kívül, az Oszmán Birodalomban

Örmények lakta terület	1914	1922	deportált/meggyilkolt
Nyugat-Anatólia	371800	27000	344800
Kilikia és Észak-Szíria	309000	70000	239000
Törökország európai része	194000	163000	31000
Trabzon provincia	73390	15000	58390
Összesen:	948190	275000	673190

A Genocídium miatt elszenvedett veszteségek

A következő épületek teljesen, vagy részben elpusztultak

Egyházi lakhelyek	-	83
Templomok, kápolnák	-	1860
Kolostor együttesek	-	229
Kollégiumok és kolostori iskolák	-	26
Iskolák	-	1439
Árvaházak	-	42

Az Örmény Genocídium elismerése

Kilencven évvel ezelőtt, 1915-ben, amikor az Örmény Genocídiumot végrehajtották, az emberiség nem gondolt arra, hogy mindennek folytatása is lesz. Sajnos azonban ehhez hasonló bűntettek világszerte, különböző földrészeken és országokban mégis megtörténtek. Elég megemlíteni csak a zsidók lemészárolását, vagyis a Holokausztot, amelyet a második világháború alatt követtek el a náci Németországban, és ami az új és „kifinomult" kivégzési technikáiról vált hírhedtté. Az Armenocídiumot és a Holokausztot követően Kambodzsában, Ruandában, Burundiban, a Balkánon (Bosznia-Hercegovinában és Koszovóban), Etiópiában, Nigériában (Biafrában), Szudánban, Egyenlítői-Guineában, Kelet-Timorban és más országokban is történtek mészárlások és véres etnikai tisztogatások. Palesztinában is évtizedeken át a genocídiumhoz hasonló véres összeütközések zajlottak. Egyes vélemények szerint 1930-ban, a szovjet időszak alatt az ukránok ellen is követtek el genocídiumot. Ha egy nemzetiség deportálását is a genocídium egy összetevőjének tekintjük, ami ténylegesen így van, akkor az 1940-es évek alatt a szovjet rezsim által, az Észak-Kaukázusban véghezvitt kitelepítések is genocídiumnak minősülnek.

Barbara Harff, elismert amerikai konfliktológus szerint a II. világháború után 48-ra tehető a genocídiumok és más véres cselekmények száma a világban. Helen Fein szintén neves amerikai genocidológus szerint pedig az 1960-as éveket követő időszak a genocídiumok és politikai gyilkosságok korszaka.

Így kijelenthetjük, hogy a világon egy sor genocídiumot követtek el, amelyek közül az első az Örmény Genocídium.

Ahogy az elmondottakból kitűnik, a genocídium messze túlhaladta egyetlen államnak, az Oszmán Birodalomnak kereteit, és nem egyetlen nemzethez, az örményekhez kötődik, hanem nemzetközi jelenséggé vált.

„Ugyan ki emlékszik már az Örmény Népirtásra? – ahogyan Hitler mondta 1939. augusztus 22-én, Lengyelország lerohanása előtt"

És végül, az Örmény Genocídium előkerült a feledés homályából, hogy soha ne térjen abba vissza. Soha többé nem lehet megkérdezni, hogy „Ugyan ki emlékszik már az Örmény Népirtásra?", ahogyan *Hitler* mondta 1939. augusztus 22-én, Lengyelország lerohanása előtt, a német vezérkar gyűlésén Obersalzburgban.

Az Örmény Genocídium után kilencven év telt el. Hogy kibújjon a felelősség alól, Törökország mindezen idő alatt makacsul tagadta ezt a cáfolhatatlan történelmi valóságot. A mai Törökország álláspontja radikálisan különbözik a mai Németország álláspontjától. Széles körben ismert tény, hogy a náci Németország veresége után az új Németország kancellárja, *Konrad Adenauer* letérdelt a Siratófal előtt Jeruzsálemben, elismerte Németország vétkességét a Zsidó Holokauszt tekintetében, és hivatalosan bocsánatot kért a zsidó néptől. Ez kétségtelenül emelte Németország nemzetközi presztízsét. A japán kormány szintén bocsánatot kért Délkelet-Ázsia népeitől azért az erőszakért, amelyet a japán katonák követtek el a II. világháború alatt.

Örmény árvák Mezopotámia sivatagjában, 1917

A Török Köztársaság kormányának is ugyanígy kellett volna eljárnia. Különös az, ami az Örmény Genocídium esetében történt. Az Oszmán Törökország vezetőségét felszólították, hogy ítélje el az örmények lemészárlását és deportálását, amelyet az I. világháború alatt vitt véghez. 1919 januárjában *VI. Mohamed Vahiduddin* szultán határozatára rendkívüli katonai bíróságokat hoztak létre, hogy az előző kormányt és az ifjútörök vezetőséget bíróság elé állítsák. Az oszmán katonai bíróságok, miután elemezték az ifjútörök vezetőség háború alatti politikáját és a keresztények, első helyen az örmények ellen elkövetett bűntetteket (tömeggyilkosságok, erőszakos kitelepítések stb.), megállapították az ifjútörökök vezetőinek és prominens személyeinek bűnösségét. 1919 áprilisában tizenegyet közülük halálra ítéltek: *Szaid Halim* nagyvezírt, *Talát* belügyminisztert, *Enver* hadügyminisztert, *Dzsemál* tengerészeti minisztert, *Doktor Nazimot, Sakir Behaeddint, Azmi bej* trabzoni kormányzót és másokat.[23]

A legitim oszmán bíróság igazságos ítéletét mégsem hajtották végre. Németország és Nagy-Britannia támogatásával az elítéltek titokban elhagyták Törökországot, hogy menedéket találjanak Németországban, Máltán, Olaszországban, Grúziában, Közép-Ázsiában. Ilyen körülmények között az örmény *Nemezis* szervezet magára vállalta az oszmán bíróság ítéleteinek végrehajtását. Az örmény bosszúállók golyói ölték meg Szaid Hilmit Rómában; Talátot, Sakir Behaeddint és Azmi bejt Berlinben; Dzsemált Tbiliszben, Envert pedig Közép-Ázsiában.

Az a tett, hogy az örmény bosszúállók végrehajtották a halálos ítéletet az Örmény Genocídium fő kitervelőin, igazságos büntetés volt az utóbbiak továbbra is eltussolt bűntetteiért.

Az arab történészek, mint *Aszad Dahir, Amin Szaid, Fuád Hasszán Háfez, Marván al-Muddavar* és mások, az örmény bosszúállókat hősöknek tekintették, akik másfél millió ártatlan örmény áldozatért álltak bosszút, továbbá az arab politikai elit azon vezetőiért is, akiket 1915–1916-ban akasztottak fel Dzsemál utasítására.

Amit a szultáni udvar képes volt megtenni, azt a modern Törökország vezetői nem hajlandók.

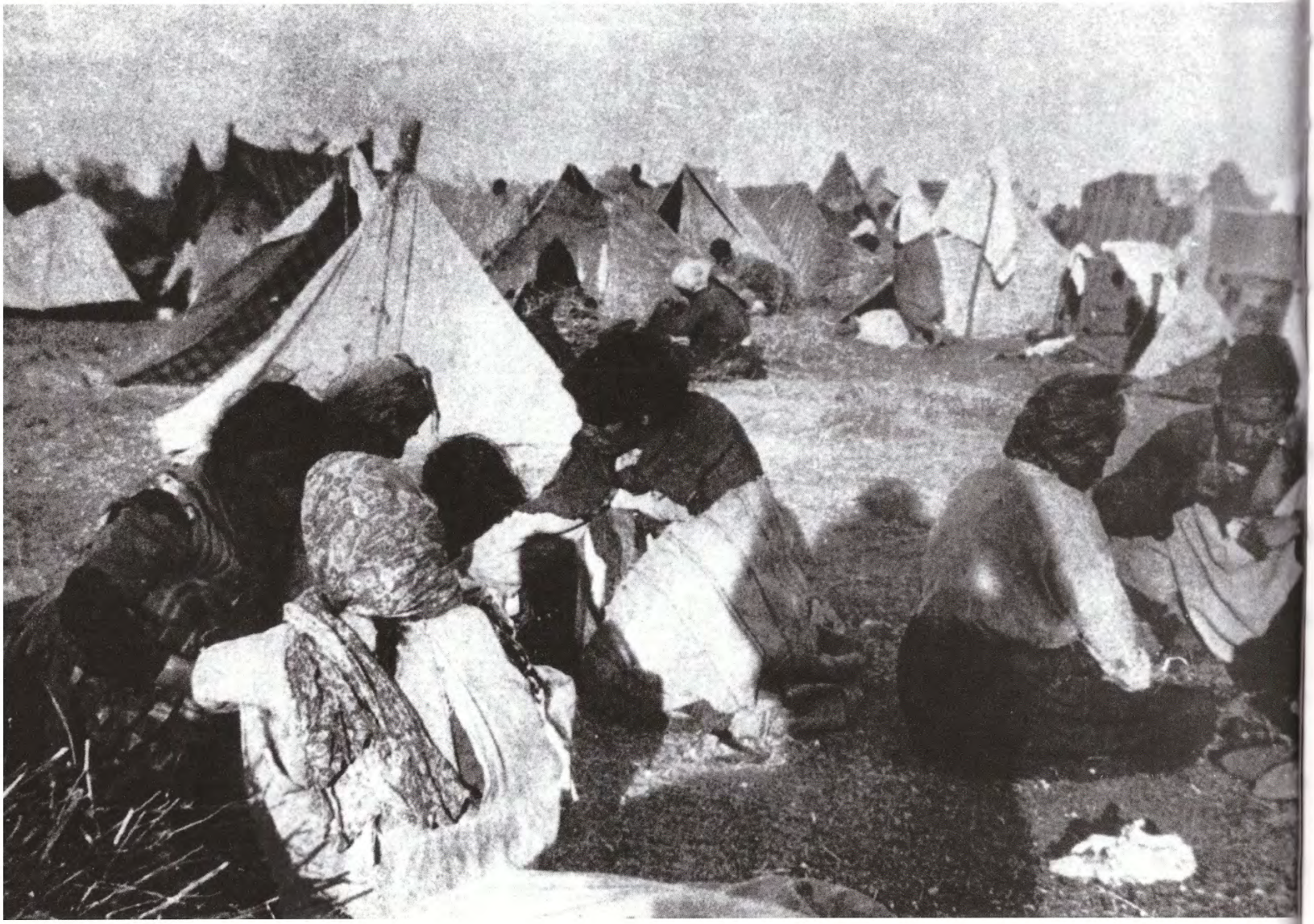
Az 1960-as évektől kezdve, Törökország makacs ellenállása és erőfeszítései ellenére, az Örmény Genocídium ügye új szakaszba lépett. Az 1915-ös véres eseményeket azóta már több ország, illetve nemzetközi szervezet és egyesület is genocídiumnak minősítette.

1983. július 24-én az Egyházak Világtanácsa az Örmény Genocídium ügyének kivizsgálása után az örményekkel történt tragédiát genocídiumnak minősítette. 1987. június 18-án az Európa Tanács a következő határozatot fogadta el: „*Az ENSZ Genocídium bűntettének megelőzéséről és büntetéséről szóló egyezményével* összhangban, az 1915–1917 között az Oszmán Birodalomban történt tragikus eseményeket genocídiumnak minősítjük." A határozat ezzel együtt arra is hangsúlyt fektetett, hogy „az Európa Tanácsnak nyomást kell gyakorolnia a hatalmon levő török kormányra, hogy elismerjék a genocídiumot, amelyet 1915–1917 között követtek el az örmények ellen".

Az ENSZ Emberjogi Bizottságának a Nemzeti Kisebbségek Elleni Diszkriminációval Szembeni Védekezés és Megelőzés Albizottsága szintén kifejezte azon hozzáállását, hogy elismeri az Örmény Genocídiumot. Az Albizottság 1973-ban tartott 26. ülésén előterjesztett határozati javaslat 30. alfejezete az örmények mészárlását „a XX. század első genocídiumának" minősítette. Ezt a rendelkezést az 1979-es albizottsági ülés megerősítette. A 1965 július 10–17. között Helsinkiben tartott Béke Világkongresszus elismerte az Örmény Genocídiumot és élesen kritizálta a török vezetőket. Hasonlóan járt el a *Hágai Nemzetközi Bíróság* is egy ad hoc ülésen 1984-ben.

[23] Az Örmény Genocídium az ifjútörökök elleni perek dokumentumai szerint. Az előszót írta, a dokumentumokat török nyelvből fordította és kommentálta A. Papazján, Jereván 1988.

Örmény deportáltak tábora, 1915

Az Örmény Genocídiumot a világ 15 állama ismerte el hivatalosan: *Argentína, Belgium, Olaszország, Kanada, Ciprus, Libanon, Görögország, Hollandia, Szlovákia, Vatikán, Svédország, Svájc, Oroszország, Franciaország* és *Uruguay.*

1997. április 23-án Kirgizisztán elnöke, *A. Akajev*, az azerbajdzsáni parlamentben *(Milli Madzslisz)* kijelentette, hogy 1915-ben genocídiumot követtek el az örmények ellen.

Az Örmény Genocídiumot természetesen *Örményország* és a *Hegyi-Karabah Köztársaság* is elismerte.

Nemcsak országok, hanem a genocídiumot még el nem ismerő országokon belüli államok és tartományok közül is többen genocídiumnak minősítették az örmények ellen 1915-ben végrehajtott bűntettet. Köztük megtalálhatjuk a legtöbb USA tagállamot, mint New York, Massachusetts, Kalifornia, Connecticut, Illinois, Michigan, New Jersey, Georgia, Maryland, Oklahoma, Colorado, Arizona, Alaszka, Virginia, Oregon, Washington, Pennsylvania, Wisconsin, Rhode Island, New Hampshire; valamint további államok, körülbelül negyvenen. Bár az Egyesült Államok hivatalosan még nem ismerte el az Örmény Genocídiumot, több elnöke különböző alkalmakkor elismerte ezt a történelmi tényt. A Demokrata Párthoz tartozó amerikai elnök, *Jimmy Carter* 1978 május 16-án kijelentette, hogy „összességében a világ nincs tisztában azzal, hogy az 1916-ot megelőző években nyilvánvalóan az örmény nép kiirtására irányuló lépéseket tettek. És ezt nem követte Nürnbergi Per".[24] Ugyanezt a nézetet osztotta a republikánus *Ronald Reagan* elnök, aki 1981 április 21-én, az amerikai örményekhez az Örmény Genocídiumról való megemlékezés alkalmából tett nyilatkozatában megjegyezte: „A Holokauszt, az azt megelőzően elkövetett Örmény Genocídium és a későbbi, Kambodzsában és másutt elkövetett genocídiumok tanulságait sohasem fogjuk elfelejteni."

„Az Örmény Genocídiumot a világ 15 állama ismerte el hivatalosan: Argentína, Belgium, Olaszország, Kanada, Ciprus, Libanon, Görögország, Hollandia, Szlovákia, Vatikán, Svédország, Svájc, Oroszország, Franciaország és Uruguay."

Több ausztráliai állam, a nagy-britanniai *Wales* és különböző országok városai szerte a világon elismerték az Örmény Genocídiumot. Néhány országban, ahol a Genocídiumot még hivatalosan nem ismerték el, annak áldozataira emlékezve emlékműveket állítottak.

Mindabból, amit elmondtunk, kitűnik, hogy a világ közvéleménye egyre hajlamosabb az Örmény Genocídium elismerésére, és ez a folyamat egyre nagyobb lendületet kap: 2004-ben újabb két ország, Szlovákia és Hollandia ismerte el a genocídiumot. Törökország elszigetelődése folytatódik az Örmény Genocídium elfeledtetésére tett folyamatos erőfeszítései ellenére. Ezek az erőfeszítések kudarcra vannak ítélve.

Meggyőződésünk, hogy előbb vagy utóbb a török politikai horizonton is feltűnik majd egy Konrad Adenauer, aki meglátogatván a Szent Ecsmiadzin Szentszéket, leborul annak ősi falai elé és az örmény nép bocsánatát fogja kérni azért a genocídiumért, amelyet az ifjútörök vezetőség követett el az I. világháború alatt.

[24] L. Barszeghján: Az Örmény Genocídium pereinek és elismerésének kronológiája (1915–2003), Jereván 2004, 43. o.

Az örmény nemzeti elit elpusztítása

Komitasz
(Soghomon Soghomonján),
1869–1935, zeneszerző

Ruben Zardarján,
1871–1915
pedagógus, újságíró

Grigor Zohrap,
1861–1915
író, publicista, államférfi

Daniel Varouján,
1884–1915, költő,
közéleti személyiség,
pedagógus

Ruben Sevak,
1885–1915, költő,
közéleti személyiség

Tiran Kelekján,
1862–1915
újságíró, publicista

Gegham Barseghján,
1883–1915
újságíró, szerkesztő

Siamanto
(Atom Yarjanján),
1878–1915, író

Arstakesz Haroutunján,
1873–1915
prózaíró, esztéta, kritikus

Tlkatintsi
(Hovannes Haroutunján),
1860–1915
pedagógus, író

Jerukhan
(Jerevand Szrmakeskhanlján),
1878–1915, író, pedagógus

Nazaret Taghavarján,
1862–1915
parlamenti képviselő,
tanár, író

Phd. Nikolay Hovhannisyan
Professzor

Az Örmény Tudományos Akadémia Keleti Kutatások Intézetének igazgatója, az örményországi Konfliktuskezelő Intézet vezetője, illetve az Örmény Atlanti Társaság elnöke.

A New Yorki-i Tudományos Akadémia, a nemzetközi nemzetbiztonsági problémákkal foglalkozó Tudományos Akadémia (Moszkva), az „Ararat" Nemzetközi Tudományos Akadémia (Párizs), a Nemzetközi Természettudományi és Társadalomtudományi Akadémia, a National Geographic Society (USA) és a Szír Tudományos Társaság tagja.

Fő tudományterületei: a Közel-Kelet országainak történelme, nemzeti és nemzetközi kapcsolatok, politikai iszlám, etnikai konfliktusok, népirtás tudomány stb.

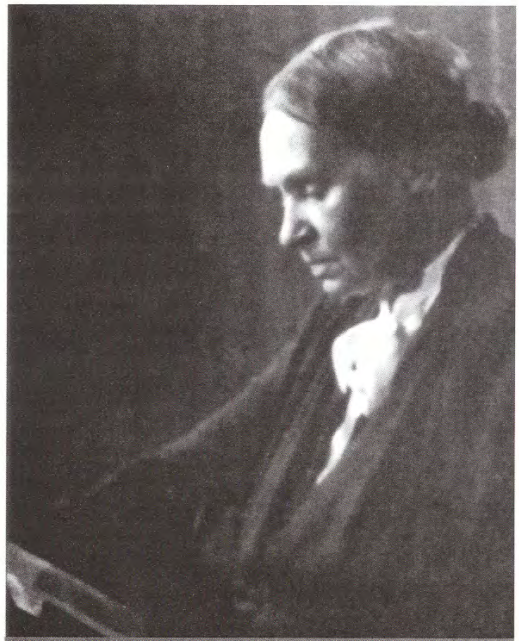
1998-ban a Brit Tudományos Akadémia meghívására a London University-n és a Royal Institute of International Relations-ban folyatott kutatómunkát. 1993-94 között Fullbright támogatással a Washington-i George Washington University-n dolgozott. 1995-ben a Maryland-i Center of International Development and Conflict Management (Nemzetközi Fejlesztési és Konfliktuskezelési Központ) meghívására a „A konfliktus résztvevői: béke áthidalások kiépítése Transzkaukázusban" elnevezésű projektben vett részt.

Közel négyszáz tudományos munka szerzője, ebből 32 monográfia, melyeket Örményországban, Kanadában, Németországban, Angliában, Magyarországon, Olaszországban, Oroszországban, az Egyesült Államokban, Libanonban, Szíriában, Irakban, Kuvaitban és más országokban is kiadtak. Több mint negyven mű foglalkozik a Örmény Genocídiummal, köztük a következő monografikus munkák is: „Az arab történetírás Örményország újkori történelméről" (Jereván, 1993. oroszul); „Az Örmény Népirtás-Armenocídium" (Jereván, 2002, angolul); „Az Örmény Népirtás a genocídiumok elméleti szerkezetében." (Jereván, 2002. örményül); „Az Örmény Népirtás az arab történettudomány vizsgálatában" (Jereván, 2004. örményül); „Az Örmény Genocídium" (Jereván, 2005. angolul, németül, oroszul, franciául).

A háború alatt körülbelül 5000 árvát mentettek meg árvaházak létrehozásával

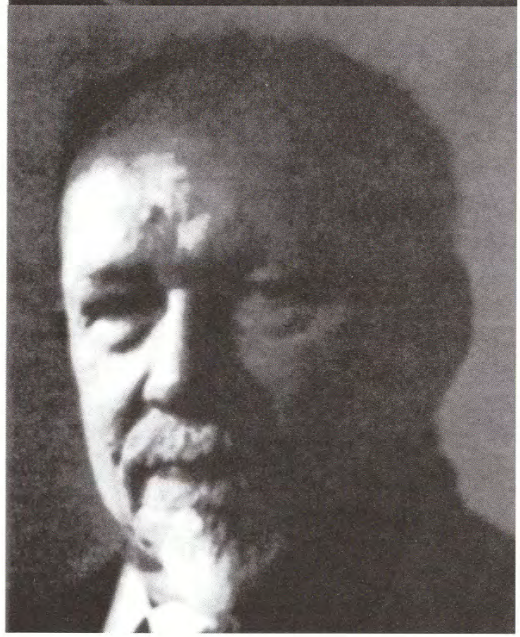
Maria Jacobsen
dán misszionárius

Hedvig Bull
észt misszionárius

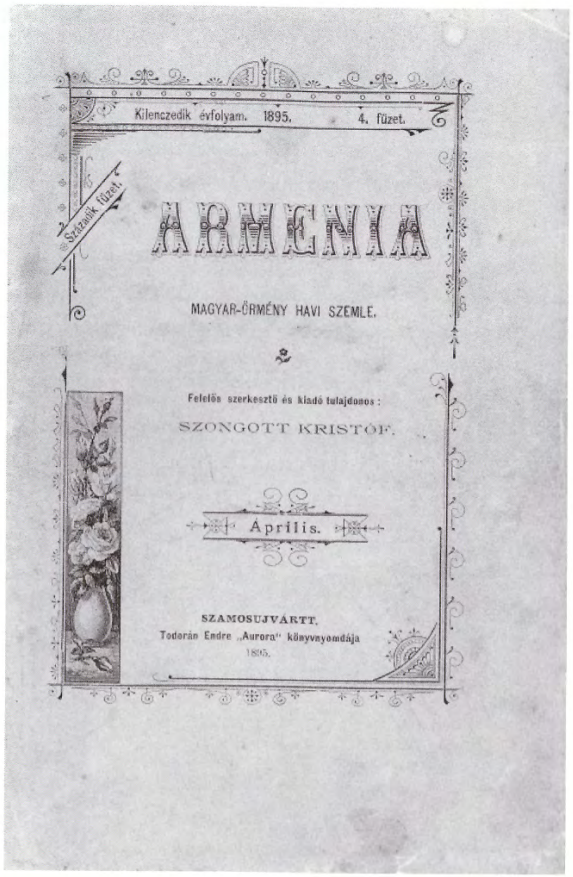

Karen Eppe
dán misszionárius

Jacob Künzler
svájci misszionárius

Szemelvények a szamosújvári Armenia magyar-örmény havi szemléből 1890, 1904 évből

Kilenczedik évfolyam. 1895. 4. füzet.

Szétszedik füzet.

ARMENIA

MAGYAR-ÖRMÉNY HAVI SZEMLE.

Felelős szerkesztő és kiadó tulajdonos:

SZONGOTT KRISTÓF.

Április.

SZAMOSUJVÁRTT.

Todorán Endre „Aurora" könyvnyomdája

1895.

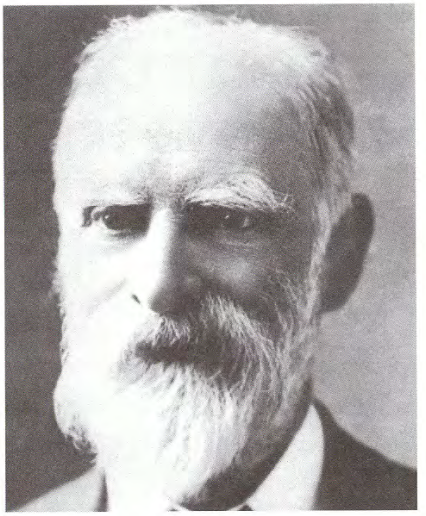
Armin Wegner (1886–1978)
német író, a török hadsereg tisztje
„Az örmények lettek annak a háborúnak az áldozatai. Miközben a török kormány elhatározta, hogy végrahajtja 2 millió örmény megsemmisítése borzalmas tervét, senki sem volt, aki ezeket a kegyetlenségeket, melyet csak egy örült bűnöző tenne meg, megakadályozta volna." *1915*

Henry Morgenthau (1856–1946)
törökországi amerikai nagykövet
„A deportálások igazi célja a rablás és a gyilkosság. Valójában, amikor a török vezetők a kitelepítésekre adtak parancsot, az egy nemzet megsemmisítésének új módszere volt. Így tulajdonképpen egy egész nemzetet ítéltek halálra." *1916*

Johannes Lepsius (1858–1926)
teológus, a Német-Örmény Társaság elnöke
„Másfélmilló örmény deportálását, az Oszmán Birodalom egész területéről, semmiképpen sem lehet a katonai szolgálat okaival megindokolni. Az egyetlen magyarázat az lehet, hogy mindez egy belső irányelv részét képezte, melynek célja az örmény etnikum megsemmisítése volt és amelyet már jóval korábban elterveztek." *1915*

James Bryce (1838–1922)
angol közéleti személyiség, az Angol-Örmény Társaság elnöke
„A mészárlások annak a politikának az eredményeként történhettek meg, amelyet, amennyire azt meg lehet állapítani, egy csapat gátlástalan kalandor már régóta eltervezett, és akik most a török kormány élén állnak...a muszlimok részéről az örmények ellen nem volt harag vagy indulat. Minden a kormány akaratából történt..." *1915*

A diplomatia köréből

White, konstantinápolyi angol nagykövet távirati utasítást kapott kormányától, hogy a szultán és a porta előtt utaljon ama veszélyekre, melyet oly állapotok fenntartása, milyenek *Ván, Bitlis* és *Mus* vidékén uralkodnak, kell hogy előidézzen a kisázsiai népek közt. A szultán valamennyi alattvalójának (kereszténynek és muzulmánoknak egyaránt) joguk van óltalmat követelni személyük és tulajdonukra nézve. Ha a bíróságoknál nem találnának igazságot, az ebből keletkezhető elégületlenség komoly veszélylyel járhatnak a török birodalomra nézve! Végül felhivatott a nagykövet, hogy hasson oda, miszerint a hírhedt Musza bey, kurd főnök ellen támasztott vádak tekintetében az igazság követelményének elég tétessék.

1890 április

Tudósítás Álásgerdből

Az angol *„Dailly News"* című lap egy álásgerdi levelet közöl, melynek örmény írója egyebek közt ezeket írja: „Helyzetünk borzasztó. Fegyveres kurdok vesznek körül. Rettegve látjuk az éjek közeledtét. Tegnap a kurdok *Ziro* és *Kuprán* falvakban három örményt megöltek. A termések felgyújtása még mindig tart. Török csapatok behatolnak a falvakba, megkínozzák a lakosokat; lovakat, marhákat és birkákat lopnak, rabolnak. Erzerumban hír szerint újabb zavargások, s más helyeken mészárlások történtek. *Álásgerdben* a kurdok üldözik a kereszténeket, s nap nem múlik el nőrablás nélkül. Azt beszélik, hogy a törökök elhagyják e vidéket, ha majd a kereszténeket felkonczolták..." Mindezen hírek az örmények közt nagy izgatottságot keltenek. Az örmény nemzeti párt mind merészebben emeli föl fejét, s a külföldön agitál az örmény ügy érdekében. Az örmény nép már azon reményt táplálja, hogy végre-valahára az európai hatalmak intervenciója folytán, megszabadul a török fennhatóság sok százados igája alól!

1890 október

A kurdok erőszakoskodásai

Vártenisz örmény faluból *Musáchsen* faluba vitte a vőlegény menyasszonyát. Az úton a nászmenet fegyveres kurdokkal találkozott, kik követelték, hogy a menyasszonyt adják át nekik. Az örmények nem tettek eleget a tiszteletlen felszólításnak. Erre a felbőszült kurdok tüzelni kezdettek; de az örmények is használni kezdették fegyvereiket, revorvereiket. Három kurdot földre teritettek, a többi elmenekült, hogy értesítse társait az esetről. A kormány katonaságot küldött Vártenisz faluba, mely nemhogy védelmezte, de kirabolta az örményeket. A lakosság nagyobb része a hegyekre menekült. M. Jakabtól 8 ökröt, Midántól 741 juhot rabolnak el, ennek Gáspár

Fritiof Nansen (1861–1930)
norvég humanista, geológus, az örmény nép barátja
„Az 1915.-ben kezdődött mészárlásokat semmivel sem lehet összehasonlítani az emberiség történelmében. Abdul Hamid szultán által elkövetett mészárlások elenyésznek ahhoz képest, amit ma a törökök tesznek."

1916

Anatol France (1844–1924)
Nobel-Díjas francia író
„Örményország haldoklik, de túl fogja élni. Az a kis vér, amely megmaradt, értékes vér, mely egy bátor nemzedéknek ad majd életet. Az a nemzet, amely nem akar meghalni, nem is fog meghalni."

1916

Valery Brusov (1873–1924)
orosz író, kritikus, fordító
„A törkök folytatták a már megkezdett politikájukat. Nem rettennek el olyan tömeges és borzalmas mészárlások elkövetésétől, amit maga Timur Lenk sem mert volna megtenni."

1916

nevű fiát és még más két személyt börtönbe vetik. *Árenkhod* faluból Gágotól 400 juhot, *Ághághpjur* falu pásztorát megölik és a juhokat mind elveszik. A tolvajok éjjel Jeridág faluba mennek és több mint ezer juhot ellopnak; egy embert megsebesítenek, lovát leölik. Egy más faluból 500 juhat hajtanak el. *Szengnácz* faluból 600 és *Pértág* falu összes juhait elhajtják, de a fiatal örmények észreveszik, fegyvert ragadnak, villámsebesen utánuk rohannak és juhaikat visszahozzák…

Az angol országgyűlésen ismét megbeszélés tárgyát képezte az „örmény kérdés". Egy tájékozott képviselő igen élénk szinekkel festette a helyzet képét. A *„The Manchester Guardian"* czimű angol lap érdekes czikket közölt e tárgyalásról. E czikkből vesszük át

a következő sorokat: „Adassék Örményországnak – mondá Suan parlamenti rokonszenves beszédében – örmény kormányzó, katonasága szerveztessék örményekből és annak parancsnoksága bizassék a svájczi vagy belgiumi nemességre. Vagy hagyassanak az örmények önsorsukra és engedtessék meg nekik, hogy fegyvert szerezhessenek, mert most nincs mivel magokat megvédelmezhessék a kurdok és török ellen … és Európa látni fogja, hogy az örmények nem gyengék és vitézül teljesitendik kötelezettségeiket…"

1890 november

Forradalmi proklamácziók

keringenek a keleti örmények közt, mint az angol ellenzék közlönye: a *„Daily News"* irja. A közrebocsátott kiáltványban elmondatik, hogy az örmény nemzet az európai hatalmak pártfogására számit, de oly helyzetben van, hogy tovább már nem várakozhatik; felhivatnak tehát az örmények, hogy nem, kor és vagyon különbség nélkül, Örményhon felszabaditásának zászlaja alá sorakozzanak! Legújabb hirek szerint azonban a porta is messzemenő rendőri intézkedésekkel törekszik elfojtani az örmény nemzeti mozgalom esetleges kitöréseit.

1890 december

A helyzet Arméniában

Angol lapok jelentései szerint Muszá bey fia szintén hirhedt apjának nyomdokaiba lépett, s egy csapat fegyveres kurd rabló élén *Mus* vidékét pusztítja. *Bitliszben* a mohamedán sejkek ugynevezett szent háborút hirdetnek a keresztények ellen, s e mozgalmakkal szemben a török hatóságok rendszerint közönyösen viselkednek. A trapezunti örmény clubbot bezárták, mert állítólag felfedezték róla, hogy fő-összejövetelét tartotta ott a török kormány ellen irányuló titkos szövetség. Mindezen váltságos hírek világos jelei az örmény földön napjainkban beállott általános forrongásnak, - mely több százados elnyomatás után, úgy látszik, - mindegyre fokozottabb hullámzásba

Enver Pasa és Von Seeckt generális

Von Seeckt generális és Hitler az Ilihauzenben tartott katonai kiképzés közben

hozza a keleti népeket. – Konstantinápolyban a rendőrök nagy száma mellé még 900 kémet rendeltek minden nemzetből és mindkét nemből. – Az elfogatásoknak vége hossza nincsen. Két hét alatt *Perában* és *Galathában* 80 házat kutattak át. Eddig 60 személyt fogtak el. – Egy külföldi lap szerint: Anglia miniszterelnöke értésére adta a szultánnak, hogy ő megakadályozhatja Olaszországot Tripolis elfoglalásában, ha Hámid szultán Örményországba beviszi a szükséges újításokat. – *Konstantinápolyban* elkobozták Márdirosz Thokátleán nevű örmény vászonkereskedő pecsétjét, mivel abba oroszlán, galamb és egy kéz volt vésve. – Munir bej, kit a török kormány arannyal megrakodtan Európa nagyobb városaiba küldött, hogy befolyást gyakoroljon a lapszerkesztőkre, kik éles hangon szólanak Törökországról – már visszatért. Ily módon akarta a török az igazságot elfojtani; de azért az európai sajtó rokonszenve az örmények mellett van. – A politikai vétségekért elfogott örmények középkori kínzásokat állanak ki, míg a Musza-féle vérszomjazó rablók szabadon járnak. Titkokat akarnak tőlük kicsikarni.

1890 december

Armenia magyar-örmény havi szemle 1904 évkönyvéből

A fenyegetett örmények

Konstantinápolyi táviratok szerint Erzerumban a különböző kurd törzsek újból támadást akarnak intézni az örmények ellen, hogy elfoglalják azoknak birtokait. Ezen szándékukban az utolsó időben nem akadályozták meg az Oroszország határát átlépő néhány száz zavargót. Ezek ez idő szerint Szászun környékén vannak és a vilajetbeli hatóságoknak katonai üldöztetésüket el kellett rendelniök. Az erzerumi orosz konzul kozákcsapatot kér a konzulátusok védelmére és az esetleg hozzájuk menekülő örmény menekülők védelmére. A helyzet a kurd-örmény vilajetekben, tekintettel az igen ellenszenvessé vált hámidie-lovasságra, igen komoly és erélyes rendszabályokra van szükség, hogy az erőszakoskodásoknak elejét vegyék…

Örmények mészárlása

A *„Budapesti Hírlap"* 167. számában ezeket olvassuk: Konstantinápoly jún. 15.
Tegnapelőtt Musból (Török-Örményország) érkezett távirat szerint április 25-től május 19-ig, *Szászun* kerületben 3000 örmény férfit, nőt és gyermeket öltek meg és ötven örmény falut pusztitottak el és hogy *Mus* városban 31 örmény üzletet pusztitottak el. A Musban levő menekültek száma mintegy 4000, kik körülbelöl minden élelmiszer hiján vannak. Ha a franczia konzul közbe nem lép, nagy mészárlás lett volna a város vidékén. Hír szerint a musi szándsákban még folyton tartanak az örményeken való kegyetlenkedések. Ormánián örmény gregorianus patriarkha ma erélyesen tiltakozott a portánál ezen állapotok miatt.

Khtskonk-i kolostoregyüttes a pusztulás elött (IX–XI. sz.)

A szászuni mészárlás

A francia képviselőház egyik közelebbi ülése alatt (jún. 9, csütörtök este) *Presanse* az örmény mészárlások tárgyában kérdintézvényt (interpellatio) intézett a külügyminiszterhez: *Delcassehez.* Ezen ülés jegyzőkönyve után, miről különben majd minden franczia lap tett említést, készült a következő rövid közlemény:

Presanse az örményországi mészárlásokra vonatkozólag interpellacziót intézett Delcassehez. Megemlékezett a tiz évvel ezelőtt történt mészárlásokról és megállapitotta azt, hogy a musi és szászuni kerületben a helyzet most is ugyanaz. A törökök el akarták hitetni, hogy a bujtogatást az örmények csinálták; azért elöntötték ezeket a kerületeket tizennyolcz zászlóalj katonasággal... A pasák parancsot kaptak, hogy újítsák meg az 1896. évi mészárlásokat. Az örmények látván, hogy meg akarják őket semmisíteni, kénytelenek voltak fegyverhez nyulni. (Közbekiáltások).

Szóló elbeszélte az örményországi újabb eseteket és felsorolván ezen mészárlásokat, reményének adott kifejezést, hogy Francziaország és Európa ezek előtt részvételen nem maradhat (Tetszésnyilvánitások). Nem lehet elfogadni az ozman diplomáczia mondott hazugságait, hogy ártatlanitsuk azokat az eseteket, melyek ugyanazon helyen, ugyanazon körülmények között, ugyanazon pasák alatt ismétlődtek. Az 1896. után történt vizsgálat megmutatta, hogy nem lehet hitelt adni az ozmán kormány mondásainak; mert ő újra ismétli a mészárlásokat. Ha új vizsgálat történne, az eredmény nem lenne különb annál, mi 1896-ban mutatkozott. A figyelmeztetések semmi hatással sem lennének a szultánra, hacsak meg nem győznék arról, hogy a hatalmak el vannak határozva a végsőhöz nyulni.

Szónok azt kérdezte, hogy ha Francziaország a tubini követelés megóvása szempontjából hajóraj-tüntetést rendezhetett, ugyanezt nem tehetné az örmények megvédelmezése érdekében is? (Taps a jobb oldalon és a szélső balon). Mondják, hogy 5000 örmény esett áldozatúl. Vajjon a közbelépés tettével addig kell várakozni, míg a holttestek száma el nem éri a 300.000-et, mint tiz évvel ezelőtt, míg egy egész nemzet le nem öletik? (Különböző mozgás). Addig, míg meggyőzhetnének minket Anglia és Oroszország közbelépéséről, hadd történjék figyelmeztetés, hadd rögtönöztessék hajótüntetés, hadd biztositsanak minket arról, hogy egy nemzet ki nem irtatik. (Taps a szélső baloldalon).

Delcasse, a külügyminiszter azt felelte, hogy Francziaország, mely aláirta a berlini szerződést, mindig arra törekedett, hogy ez a szerződés, főleg ennek Örményországra vonatkozó része, végrehajtassék. Szászunkban consulatust állitott fel; ugyanezt tették Anglia és Oroszország is; a velök egyesült igyekezetünknek sikerült nem egy ízben csendességet csinálni Örményországban. Delcasse felemlitette azt, hogy egy külön bizottságot küldött ola, mely ott dicséretes dolgokat végzett....

Delcasse elitélte a török katonák tetteit és mondá, hogy a konzulokhoz parancsot küldött, mely megvédelmezze az örményeket és meghagyta a konstantinápolyi konzulnak is, hogy konzultársaival egyetértőleg folytassák jó törekvéseiket és figyelmeztessék a Portát tartozásának teljesítésére...

Khtskonk-i kolostoregyüttes a pusztulás után (IX–XI. sz.)

Presanse köszönetet mondott Delcassenek azért, hogy elismerte azt, hogy az örményeknek joguk van a lázadásra; de az ő véleménye, hogy addig mi sem fog történni, míg Zekhi pasa és Ferid bej állásaiktól meg nem fosztatnak és a Portát nem kényszeritik arra, hogy a berlini szerződés 61. pontját, mely az örmény reformokra vonatkozik, hajtsa végre. (A különböző helyekről ezen kiáltások hallatszanak: Nagyon jó, nagyon jó!)

Szongott Kristóf

Szomorú hirek

Bátumból a *„Gazet de Lozan"* czimű svájczi lapnak küldött távirat azt mondja, hogy a *Pághesből* (Török-Örményország) kapott értesülés szerint, egy csetepatéban megöltek 700 törököt és 900 örményt. Az ország rendetlen állapotban van; az élelmiszer ára megkétszereződött: félnek az éhhaláltól és mégis az adószedők nyomorgatják az örmény népet a nagy adók erőszakos felhajtásával, sőt még hálafeliratok aláirására kényszerítik. – A kurdok *Szászun* vidékén 17 örmény falut raboltak ki és borítottak lángba. – Konstantinápolyból június 2. kelettel ezt sürgönyzik: a Szászun körül történt esetekről a franczia, orosz és angol konzulokhoz küldött értesitések azt jelentik, hogy 5000 örmény férfiú, asszony és gyermek mészároltatott le.

Márzuán városában

(Török-Örményország) a mult hónapban tüz ütött ki, mely irtozatos módon pusztitott azon városrészekben, hol az örmények és görögök laktak: 600 ház és 200 bolthelyiség égett el. Azt gyanitják, hogy a várost törökök gyujtották fel és e gyanút táplálja még az a körülmény is, hogy a szerencsétlenség szinhelyére érkezett két csapat török tüzoltó közül bár egyetlen egy még kisérletet sem tett arra, hogy a tüzet oltsa. Sőt ellenkezőleg, a hír most is megczáfolhatatlanul tartja magát, hogy víz helyett kőolajat (petroleum) fecskendeztek az örmények házaira. Menekülés közben, a futás zürzavarában hetven kis örmény gyermeket tapostak össze, kik szörnyet haltak. Az örmények anyagi kárát, mit ezen tűzvész alatt szenvedtek, 1,000.000 frtra becsülik.

Az örmények sorsa

Konstantinápolyból jelentik, hogy júl. 23-án leégett *Bitlisz* város piacza, mely majdnem kizárólag örmények bodéiból állott. Az örmények áruit és holmiait kifosztották. Krikorián örmény püspök távirati uton kért segitséget. A helyi czenzura megtiltotta a lapoknak, hogy a tűzről jelentést tegyenek.

Örményországi szomorú hirek

Musból Tifliszen át ezeket táviratozták a *„Pro Armenia"* szerkesztőségének Párizsba: „A török kormány jelentései daczára a szászuni kerületben még egy házat sem épitettek fel máig újra; az 5000 oszmán arany, mit a szultán az elégetett örmény falvak felépitésére adott, Szászunban erődök épitésére fordittatik. A török kormány kényszeriti a Mus-völgyben lakó falusiakat, hogy ezen erődök épitéséhez ökreikkel együtt segitséget nyujtsanak. A szászuniak nyomorult állapotban vannak. Mostanig még mi segélyben sem részesültek. A katonák és kurdok folytatják pusztitásaikat." *Konstantinápolyból* szept. 3-iki kelettel ezt táviratozták: „Mivel szélben-hosszban beszélik, hogy szeptember végén Örményországban lázadás fog kitörni, - mozgositották a negyedik hadtestet, melynek központja *Erzinga*."

Ormánián patriarkha megismételt protestácziója

A nem-egyesült örményeknek Konstantinápolyban székelő patriarkhája a nemzetszerető Ormánián nehány héttel ezelőtt ellentmondó iratot nyujtott volt be a Portához, melyben protestált a pághesi kerületben levő kormányközegek embertelen, kegyetlen, vad eljárása ellen. A porta azonban nemcsak nem mozditotta el barbár hivatalnokait, de sőt átirt a patriarkhának, melyben azt mondja, hogy ilyen viselkedés és egy patriarkhától eredő ilyen hangu irat nem egyéb, mint hűtelenség az uralom ellen. – A patriarkha megismételvén protestációját, reá mutatott a *Pághesben, Musban* és *Szászunban* végzett újabb kegyetlenségekre … és úgy tiltakozott, hogy nem ő a hűtelen, ki nyomorgatott hiveit további hűségre inti, figyelmezeti, hanem azok a rendbontó tisztviselők, kik összetett kézzel nézik, hogy büntetlenül miként garázdálkodnak a kurdok az örmény életben és vagyonban…

(Szerkesztői megjegyzés: Eredeti irásmóddal)

Magyarországi Örmények Egyesülete
Budapest, VII. Thököly út 27.

Főméltóságú Kormányzó Úr!

200 évvel ezelőtt (1672) Erdély népének vendégszeretete 3000 örmény családot mentett meg a megsemmisüléstől azzal, hogy a vallásuk, nyelvük és fajiságuk egyéb megnyilvánulásai miatt Moldova vajdájának üldözése elől menekülni kényszeritett csoportnak Erdélyben való letelepedését és boldogulását lehetővé tette.

A történelem megismétlődött!

A Kisázsiában évszázadokon át megújuló s a jelenben különösen véres keresztény üldözések éle főleg az örménység ellen irányul, amelynek borzalmaiból megmenekülve egyesek a magyar nép vendégszeretetét élvezik.

Az örménység, szeretett magyar hazánk érdekeit minden irányban szem előtt tartva, amint a multban sohasem késlekedett áldozatkészségének tanujelét adni, ugy a jelenben is az ősi nemes tradiciók ápolását célzó Magyarországi Örmények Egyesületébe tömörültek kis csoportja, valamint a keleti borzalmakból megmenekültek és itten letelepedettek, – a multra való visszaemlékezéstől átitatott mély hálaérzettől eltelve, – a Főméltóságod legmagasabb védősége alatt álló

nyomor enyhítő akció céljaira 100.000 azaz Egyszázezer koronát fölajánlanak.

Legmélyebb hódolattal

Budapesten, 1922. évi december hó 6. napján

Főméltóságod legkisebb szolgája

Dr. Ávédik Félix
kir. járásbíró, kúriai tanácsjegyző
VII. Thököly út 27.

(Szerkesztői megjegyzés: Eredeti írásmóddal)

Tartalomjegyzék

Szerkesztői gondolatok 5

Խմբագրի կողմից 7

Előszó 9

Az évszázadokon átívelő Örményország

Rövid történeti-földrajzi áttekintés 11

Az Oszmán Birodalom meghódítja Nyugat-Örményországot 19

Az örmény települések, lakosság, templomok és iskolák száma,
provinciák szerint az örmény népirtás előtt 24

Az örmények területi-közigazgatási, nemzeti-politikai
és társadalmi-gazdasági helyzete az Oszmán Birodalomban 25

Az „örmény kérdés" és kialakulásának szakaszai 33

Az örmény kérdés első fázisa (1639–1878) 35

Az örmény kérdés második fázisa (1878–1914) 35

Az örmény kérdés harmadik fázisa (1914 után) 49

Az Örmény Genocídium – Armenocídium 51

Az Örmény Genocídium társadalmi és ideológiai alapjai 51

Az Örmény Genocídium előkészületei 59

Az Örmény Genocídium végrehajtása 63

Az Örmény Genocídium nemzetközi visszhangja 71

Az Örmény Genocídium mérlege 81

Az örmény lakosság száma a nyugatörmény provinciákban 82

Az Örmény Genocídium elismerése 83

Phd. Nikolay Hovhannisyan 91

Szemelvények a szamosújvári Armenia magyar-örmény havi szemléből 1890, 1904 évből 93

Az Erdélyi Örmény Múzeum sorozat eddig megjelent kötetei:

1. Fancsali János: Viski János fiatalkori évei (Budapest 1998)
2. Az örmény katolikus egyház története és művészete konferencia 1997. november 20–22. (Budapest 1999)
3. Az erdélyi magyarörmények társadalmi szerepe, örménykatolikus egyháza és identitástudata régen és ma, konferencia Szamosújvár 1999. november 20–21. (Budapest 2000)
4. Dávid Csaba: Történetjátékok (Budapest 2001)
5. A 300 éves örmény szertartású római katolikus egyház és közösségei Magyarhonban régen és ma című konferencia Budapest 2000. szeptember 29. – október 1. (Budapest 2001)
6. Bíró Sándor: A forradalom tribünjétől a külhoni városokig (Budapest 2002)
7. Örménymagyarok, akik hatottak, alkottak, gyarapítottak, hogy a haza fényre derüljön, s kincses legyen Kolozsvár – Szamosújvár 2001. szeptember 14–16. IV., jubileumi konferencia (Budapest 2001)
8. Dinyés László: Ismeretlen 1848/49-es dokumentumok (Budapest 2004)
9. Ávedik Lukács: Szabad királyi Erzsébetváros Monográfiája 1896. Hasonmás kiadás (Budapest 2004)

Emléknaptár az örmény népirtás 90. évfordulójára

Օրացույց ի հիշատակ Հայոց Մեծ Եղեռնի 90-ամյակի

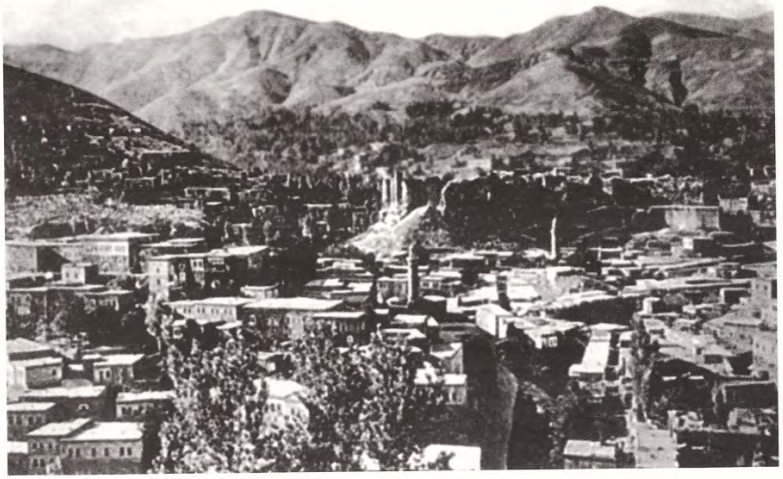
Calendar of the 90th anniversary of the Armenian Genocide

Emléknaptár 2005 • Az Örmény Genocídium 90. évfordulójára
Kiadta az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület
Felelős kiadó: dr. Issekutz Sarolta elnök
Fotó: Szabó László • Versek: Lászlóffy Aladár
Örmény fordítás: Vahram Martirosyan • Angol fordítás: Zsigmond Benedek
Tervezte: www.artisthus.hu • Nyomás: TIMP Kft.

Hátsó borítón: Kilátás Bitlisz déli részére
A könyvben szereplő ábrák örmény miniatúra részletek

ISBN 978-963-87554-0-7

9(47.925)
H-71

A könyv célja, hogy a nem-örmény olvasónak röviden bemutassa, mit jelent az Oszmán Birodalomban elkövetett Örmény Genocídium, amit a történelemben a XX. század első genocídiumaként tartanak számon. Kifejtésre kerülnek az előzmények és okok, a politikai és fajinemzeti mozgatórugók, az Örmény Genocídium, vagy más néven az Armenocídium mechanizmusa és súlyosságának mértéke, valamint az ifjútörökök és bűnös vezetőik felelőssége, akik mindezt kitervelték, és kegyetlenül végrehajtották. A szerző továbbá foglalkozik az Örmény Genocídium elismerésének problémáival a nemzetközi közösségben, illetve a mai Törökországban.

A vizuális ismereteket szolgálja az Örmény Tudományos Akadémia Örmény Genocídium Múzeuma által a genocídium 90. évfordulójára készített emlékkiállításának anyaga, archív fotókkal és tablókkal.

Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület célja, hogy ezen könyvével a magyar társadalom és politikum számára egy több oldalról megvilágított és dokumentált anyagot szolgáltasson a 20. század első nagy népirtásáról, mely méltatlanul elhallgatott mind a mai napig.